

ՄԻՐԱՆ ԳԱԼԱՏՅԱՆ



0103

Ազգային փոքրամասնությունների  
միզրացիան  
Հայաստանի Հանրապետությունում

( Էթնունցիոլոգիական հետազոտություն )



Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՆ գիտության պետական կոմիտեի տրամադրած ֆինանսավորմամբ՝ №13-6F393 գիտական թեմայի շրջանակներում:

Исследование выполнено при финансовой поддержке Государственного комитета по науке МОН РА в рамках научного проекта №13-6F393

This work was supported by the RA MES State Committee of Science, in frame of the research project №13-6F393



NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES REPUBLIC OF ARMENIA  
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETNOGRAPHY

MIHRAN GALSTYAN

THE MIGRATION OF NATIONAL MINORITIES OF THE REPUBLIC OF  
ARMENIA  
(Ethno-sociological research)

YEREVAN  
„GITUTYUN“, PUBLISHING HOUSE OF THE NAS RA  
2015

---

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА  
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГАФИИ

МИГРАН ГАЛСТЯН

МИГРАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ  
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ  
(Этносоциологическое исследование)

ЕРЕВАН  
ИЗДАТЕЛЬСТВО „ГИТУТЮН“, НАН РА  
2015

## **ՄԻԿՐԱՆ ԳԱԼՍՑԱՆ**

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ  
ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ  
(Լքնուցիոլոգիական հետազոտություն)**

**ԵՐԵՎԱՆ**

**ՀՀ ԳԱԱ ՏԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ | ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ  
2015**

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության  
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝ պ.գ.դ. Լ. Մ. Վարդանյան  
Գրախոսներ՝ պ.գ.դ. Ս.Ս. Մկրտչյան, պ.գ.թ. Հ. Գ. Սարգսյան

### **Գալստյան Մ. Վ.**

Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունների  
միջրացիան (Եթնոսոցիոլոգիական հետազոտություն) / ՀՀ ԳԱԱ  
հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ. - Եր.: §Գիտություն |  
հրատ., 2015, 210 էջ

Մենագրությունում քննարկվում է արտերկիր մշտական բնակության և  
աշխատանքային միջրացիայի մեկնած ՀՀ ազգային փոքրամասնությունների  
էթնոժողովրդագրական բնութագիրը, սոցիալ-մասնագիտական կազմը, ար-  
տերկրում զբաղվածության ռորդուները, Հայաստանի հետ նրանց կապերը և  
հետագա վերադարձի հնարավորությունները, ինչպես նաև սոցիալ-մշակու-  
թային փոխակերպումները և բազմամշակութայինության ձևավորման  
առանձնահատկությունները: Գիրքը նախատեսված է էթնոսոցիոլոգների,  
սոցիոլոգների, ազգագրագետների, մշակութաբանների, պատմաբանների,  
հումանիտար գիտությունների այլ բնագավառների մասնագետների և  
ուսանողների համար:

## ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Մենագրությունը նվիրված է Հայաստանի առջև ծառացած կարևոր հիմնախնդիրներից մեկի՝ բնակչության արտաքին միզրացիայի ուսումնասիրությանը: Արտազաղթը, որը հետխորհրդային Հայաստանում արդեն ընդունել էր զանգվածային բնույթ, հանրապետության տնտեսական, ժողովրդագրական և սոցիալ-մշակութային ոլորտներում թողնում է լուրջ ազդեցություն: Այդ գործընթացներից անմասն չմնացին նաև Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունները, որի հետևանքով նրանց թիվը վերջին քսան տարում կտրուկ նվազեց: Այդ առումով խիստ կարևոր և արոիդական է նրանց շրջանում միզրացիայի պատճառների, դրանում անհաջող հետևանքների բացահայտումը, որի համակողմանի վերլուծությունը հետազա միջեթնիկ հարաբերությունների կարգավորման առումով ունի տեսական և գործնական նշանակություն:

Հետազոտությունում, որպես նախնական կանխավարկած, առաջ էր քաշվել այն ենթադրությունը, որ, բացի հանրապետությունում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական ընդհանուր պատճառներից, ազգային փոքրամասնությունների արտաքին միզրացիայի համար կարևոր գործոն կարող են դառնալ Հայաստանում նրանց լեզվի և ազգային մշակույթի պահպանման հարցերը:

Աշխատությունում վերլուծվել և բացահայտվել են, թե Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ վարվող մշակութային քաղաքականությունը, միջեթնիկ հարաբերությունները, ազգային պատկանելությունը և մարդու

իրավունքների, լեզուների գործածության, մայրենիով կրթության հնարավորությունները և մշակութային ինքնության պահպանման, պատմական հայրենիքի գոյության հետ առնչվող խնդիրներն ինչ ազդեցություն են քողել նրանց միզրացիոն վարքազծի ձեսվորման վրա: Այդ խնդիրները բացահայտելու համար Հայաստանի 8 մարզերի 13 քաղաքային և 22 գյուղական բնակավայրերի վեց ազգային փոքրամասնությունների՝ եզրիների, ռուսների, ասորիների, հույների, ուկրաինացիների և քրդերի (ազգային փոքրամասնությունների ցանկի համար հիմք են ընդունվել ՀՀ 2001թ. և 2011թ. մարդահամարի տվյալները) 382 ընտանիքներում 2013թ. նոյեմբերից մինչև 2014թ. ապրիլ իրականացվեցին Էթնոսոցիոլոգիական հարցումներ: Նկատի ունենալով ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների հոծ և ցրիվ բնակվելու հանգամանքը՝ վերադարձած միզրանտների կամ նրանց ընտանիքների բացահայտման նպատակով կիրառվեց նաև Տֆիլտրի; և Տձնակույտի; մեթոդը, որը պայմանավորեց նաև մարզերի և բնակավայրերի ընտրանքի ձեսվորման առանձնահատկությունները: Դրանք ապահովում են ներկայացուցչական նյութ նշված ազգային փոքրամասնությունների համար: Ստացված քանակական էթնոսոցիոլոգիական հարցման արդյունքները բովանդակային առումով առավել ամբողջական մեկնաբանելու և ներկայացնելու նպատակով ազգային փոքրամասնություններից ընտրված 20 անհատների հետ իրականացվեցին նաև խորացված, իսկ նրանց 13 հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարների հետ՝ փորձագիտական հարցումներ: Հարցումներից բացի, հետազոտության ընթացքում ազգային փոքրամասնությունների շրջանում իրականացվեցին դիտարկումներ և դաշտային գրառումներ, ուսումնասիրվեցին և վերլուծվեցին վիճակագրական

տվյալներ և նրանց հետ առնչվող պաշտոնական և ոչ պաշտոնական փաստաթղթեր: Այդ տեղեկատվությունների հիման վրա աշխատությունում առանձին-առանձին վերլուծվել են արտերկիր մշտական բնակության և աշխատանքի մեկնած միզրանտների խմբերի սեռատարիքային, կրթական բնութագիրը, ամուսնական կարգավիճակը, սոցիալ-մասնագիտական կազմը, գրաղվածության ոլորտները, Հայաստանի հետ կապերը և հետագա վերադարձի հնարավորությունները, ինչպես նաև սոցիալ-մշակութային փոխակերպումները և բազմամշակութայնության ձևավորման առանձնահատկությունները:

Ազգային փոքրամասնությունների արտաքին միզրացիայի ուսումնասիրության տեսական հիմնադրույթների ձևակերպման համար հիմք ընդունվեցին միզրացիայի ադմինիստրատիվ կառավարման, պողիտիվիստական, սոցիոլոգիական և էքնոտոցիոլոգիական մեթոդաբանական մոտեցումները:

Մասնավորապես, միզրացիայի կառավարման ադմինիստրատիվ մոտեցման դեպքում քննարկել ենք ազգային փոքրամասնությունների ազգային պետությունների կողմից վարվող ադմինիստրատիվ վերաբնակեցման քաղաքականությունը և դրա ազդեցությունը Հայաստանից նրանց արտաքին միզրացիոն հոսքերի ձևավորման գործում:

Պողիտիվիստական մոտեցման շրջանակներում յուրաքանչյուր անհատի կամ ընտանիքի միզրացիոն վարքագծի ձևավորումը վերլուծվեց որպես նրանց անձնական որոշման արդյունք՝ պայմանավորված կենսամակարդակի բարելավման և եկամուտների բարձրացման շահագրգովածությամբ: Մյուս կողմից՝ այն երկրները, որտեղ միզրանտները մեկնել են, ի հայտ բերվեց դրանց ունեցած ձգողականության և գրավիչ դարձնելու գործոնները: Սոցիոլոգիական մոտեցման համար

Ելակետային ենք համարել այն դրույթի քննարկումը, ըստ որի մարդկանց միզրացիոն վարքագծի վրա ազդում են ոչ միայն նրանց անհատական նախասիրությունները, այլև այն սոցիալական խմբերը (այդ թվում՝ էթնիկ), որին նրանք պատկանում են, ինչպես նաև ռեֆերենտ խմբերի վարքի նորմերի թողած ազդեցությունը:

Էթնոսցիոլոգիական մոտեցումը հնարավորություն տվեց ազգային փոքրամասնությունների միզրացիան մեկնաբանելու նրանց մշակութային առանձնահատկությունների տեսանկյունից, որոնք ձևավորվել են սերունդների ընթացքում և արտացոլվում են նրանց միզրացիոն վարքագծում, ինչպես նաև միզրացիայի թողած ազդեցությունը նրանց էթնիկ կառուցվածքի, միջէթնիկ հարաբերությունների վրա:

Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են տալիս կատարելու մի շարք առաջարկություններ Հայաստանի ազգային փոքրամասնությունների արտաքին միզրացիայի հետագա կարգավորման և նոր քաղաքականության մշակման համար:

Հարկ ենք համարում նշել, որ այս ծրագրի շրջանակներում ազգային փոքրամասնությունների շրջանում կատարված հետազոտությունների արդյունքներն առաջին անգամ են դրվում գիտական լայն շրջանառության մեջ:

Հեղինակը իր երախտագիտությունն է արտահայտում ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի էթնոսցիոլոգիայի բաժնի աշխատակիցներին մենագրության քննարկման և օգտակար խորհուրդների, հետազոտական ծրագրում ընդգրկված բաժնի գիտաշխատող Ա. Մարկոսյանին հարցագրույցների իրականացման, ինչպես նաև ազգային փոքրամասնությունների հասարակական կազմակերպությունների

նախազահներին և գյուղապետարանների ղեկավարներին՝  
արժեքավոր նյութեր և տվյալներ տրամադրելու համար։ Հա-  
տուկ շնորհակալություն ենք հայտնում եզրի, ռուս, ասորի և  
հույն, ուկրաինացի, քուրդ ազգաբնակչությանը՝ էթնոսոցիոլո-  
գիական հարցումներին ակտիվ մասնակցելու և արժեքավոր  
տեղեկություններ տրամադրելու համար։

այն բնութագրելիս անդրադառնում են հետևյալ հատկանիշներին՝ հավաքական անունը, ծագման մասին ընդհանուր առասպելը, մշակութային առանձնահատկությունները՝ լեզվի, կրոնի, ավանդույթների և սովորույթների առկայությունը, որոնք տարբերակում են տվյալ խմբին մյուս խմբերից: Էթնիկ խումբը դառնում է փոքրամասնություն, երբ քանակապես և քաղաքականապես ոչ գերազանց դիրք է գրադեցնում մի պետության սահմաններում, որի քաղաքացին է համարվում: Այսուհանդերձ, խմբին անդամակցելու հարցը պայմանավորված է անհատական ընտրությամբ, այլ ոչ թե որոշում է պետությունը: Սակայն դա չի նշանակում, որ յուրաքանչյուր ազգային փոքրամասնություն և յուրաքանչյուր ոք, որն իրեն համարում է փոքրամասնության անդամ, պաշտոնապես ճանաչվում է այդպիսին:<sup>1</sup>

Ազգային փոքրամասնությունների խնդիրներով գրադադար որոշ հեղինակներ այն բնութագրում են որպես տվյալ երկրի էթնիկ հանրույթին թվապես չգերազանցող մարդկանց խումբ, որը կրում է բնակչության մյուս հատվածից տարբերվող էթնիկ, լեզվական և կրոնական առանձնահատկություններ: Դրանով հանդերձ՝ այդ հանրության անդամները պետք է դրսևորեն ենթադրաբար համերաշխության զգացում նպատակառուղղված ընդհանուր մշակույթի, ավանդույթների, կրոնի և լեզվի պահպանմանը:<sup>2</sup>

Հեղինակների մի մասն էլ նշում է, որ ազգային փոքրամասնությունը տվյալ պետության տարածքում պատմականորեն ստեղծված մի խումբ է, որը քանակապես զիջում է պետության

<sup>1</sup> Ethnic Minorities in Europe: The Basic Facts Stefan Wolff Centre for International Crisis Management and Conflict Resolution University of Nottingham, England, UK stefan@stefanwolff.com, <http://www.stefanwolff.com/files/min-eu.pdf>

<sup>2</sup> Асатрян Г., Аракелова В. Национальные меньшинства Армении, Е., 2002, с. 4.

բնակչության մնացած հատվածին՝ զբաղեցնելով ոչ գերակշիռ դիրք, բայց նաև հանդիսանալով տվյալ պետության քաղաքացիներ, այդ խմբի անդամները կրում են էթնիկ, կրոնական, լեզվական, մշակութային բնութագրիչներ, որոնք տարբերվում են պետության բնակչության մնացած հատվածի համապատասխան բնութագրիչներից:<sup>3</sup> Այդուհանդերձ, պետք է նկատի ունենալ, որ ազգային փոքրամասնությունները կրոնական և ներգաղթած փոքրամասնության խմբերը չեն, որոնք շատ տարածված են բազմամշակութային պետություններում:<sup>4</sup> Եվրոպայում արմատական կարգավիճակ ստացած փոքրամասնությունները, ըստ էության, սահմանի մյուս կողմում հայտնված խմբերն են: Նրանց միավորում է այն փաստը, որ դարձել են ազգային փոքրամասնություններ՝ մնալով այն վայրում, որտեղ ոչ միայն իրենք են ծնվել, այլև իրենց նախնիները.<sup>5</sup>

Յու. Մկրտումյանը, անդրադառնալով ֆոքրամասնություն՝ և էթնիկ խումբ՝ հասկացություններին, նշում է, որ ո՞չ ժամանակակից գիտության մեջ, ո՞չ միջազգային իրավական և միջազգային քաղաքական փաստաթղթերում դրանք միանշանակ չեն սահմանվում և բնորոշվում:<sup>6</sup> Ըստ նրա՝ Տէ՛նիկ խումբ՝ հասկացությամբ նկատի է առնվում էթնոսի (ազգի,

<sup>3</sup> Jackson Preece, National minorities and the European Nation-States System (Oxford: Clarendon Press, 1988), 28.

<sup>4</sup> Ըստ կանադացի հեղինակ Վիլ Կիմիլկայի՝ ազգային փոքրամասնությունները խմբեր են, որոնք ձևավորված գործող հասարակություններ են իրենց պատմական հայրենիքում նախքան ավելի մեծ պետության շրջանակներում ներառվելը: Տե՛ս Kymlicka, Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship (Oxford: Oxford University Press, 2001), 54:

<sup>5</sup> Kymlicka, Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship (Oxford: Oxford University Press, 2001), 22, 23:

<sup>6</sup> ՀՀ ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայացման փուլում II, Ե., 2005, էջ 13:

ժողովրդի) այնպիսի հատված, որը բնակվում է այլ երկրում, իր պատմական հայրենիքից դուրս և սերտորեն կապված է տվյալ երկրի էթնիկ հանրության, նրա սոցիալ-տնտեսական, լեզ-վամշակութային և պետախրավական համակարգին: Բայց եթե նման խումբը ինքնակազմակերպվում և ստեղծում է ինստի-տուցիոնալ կառույցներ, որոնք միտված են միավորելու տվյալ խմբի հավաքական ջանքերը՝ պահպանելու և զարգացնելու համար սեփական լեզվամշակութային արժեքները, ապա այն հանդես է գալիս որպես ազգային փոքրամասնություն: Ըստ որում, խմբի քանակական մեծությունից առավել էական գոր-ծոն է նրա անդամների քաղաքացիական կարգավիճակը, այ-սինքն՝ ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձինք պետք է լինեն տվյալ պետության քաղաքացիներ և մշտական բնակիչներ:<sup>7</sup> Յու. Մկրտումյանի կարծիքով ազգային փոքրա-մասնություններն իրենց ազգային-մշակութային արժեքների պահպանման ու զարգացման տեսանկյունից անհամեմատ ավելի բարենպաստ պայմաններում են, քան էթնիկ խմբերը, քանզի վերջիններս, հաճախ ունենալով ցրիվ (դիսպերս) բնա-կություն, փաստորեն զրկված են իրենց էթնոմշակութային ինք-նությունը պահպանելու համար հավաքական ջանքեր գործադ-րելու հնարավորությունից:<sup>8</sup> Ելնելով այդ սկզբունքներից՝ ՏՀՀ ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարա-կության կայացման փուլում || | զրքի հեղինակային խումբը ՀՀ տարածքում առանձնացնում է 11 ազգային փոքրամասնութ-յուն և մի քանի տասնյակ փոքրաթիվ էթնիկ խմբեր:<sup>9</sup>

<sup>7</sup> Նույն տեղում, էջ 14:

<sup>8</sup> Նույն տեղում:

<sup>9</sup> Նույն տեղում:

Գրականության մեջ երբեմն օգտագործվում են նաև Տբնիկ ազգի և Տիգրամասնությունի հասկացությունները։ ՏԲՆԻԿ ազգը և երբեմն օգտագործվում է որպես լրացուցիչ առավելություններ ունենալու իրավունք տվյալ տարածքում, որը այլ ազգերի նկատմամբ հանգեցնում է քաղաքացիական իրավունքների խախտման։<sup>10</sup>

Եթնիկ փոքրամասնությունների թվին դասվում են նաև հետևյալ խմբերը.

- 1) խմբեր, որոնք քանակով ավելի քիչ են, քան պետության էթնիկ մեծամասնությունն է.
- 2) խմբեր, որոնք ոչ դոմինանտ վիճակում են.
- 3) խմբեր, որոնք ունեն էթնոմշակութային առանձնահատկություններ և ցանկանում են այն պահպանել։<sup>11</sup>

ՏԵՐՆԻԿ փոքրամասնությունի հասկացությունը իր էությամբ ոչ միայն ժողովրդագրական, այլև սոցիալ-հոգեբանական կատեգորիա է։ Ըստ էության, որպեսզի խումբը իրեն ինքնանույնացնի որպես փոքրամասնություն, նա պետք է զգա իր ոչ իշխող դիրքը հասարակության մեջ։ Այն նաև իրավական կատեգորիա է, քանի որ միջազգային իրավական և միջազգային քաղաքական փաստաթղթերում ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները դիտարկվում են անհատական և խմբային հարթություններում։ Պատմականորեն սկզբից շեշտը դրվում էր ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձանց

<sup>10</sup> Միջազգային պրակտիկայում Տբնիկ ազգի հասկացությունը նույնացվում է արորիզեն ազգերի՝ Տցեղային կյանք վարողների հետ։ Ենելով այդ հանգամանքի՝ միջազգային քաղաքական փաստաթղթերում Տբնիկ եզրոյթի փոխարեն օգտագործում են Տիմիտրոսակիր (ոչ տիմիտրոսակիր) ազգեր։ Հասկացությունը։ Տե՛ս Արցոյնյան Յ.Բ., Դրոբիջեվա Լ.Մ., Սոսոկոլով Ա.Ա. Էթնոսուլոգիա, Մ., 1999, ս. 38.

<sup>11</sup> Նույն տեղում, էջ 38-39:

իրավունքների, այսինքն՝ անհատական իրավունքների վրա: Վերջին շրջանում ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների համակարգը հստակորեն համալրվեց նաև խմբային, հավաքական իրավունքի սկզբունքով, այսինքն՝ ազգային փոքրամասնությունն ամբողջությամբ դիտարկվեց որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ:

<sup>12</sup>

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո և հետխորհրդային պետությունների ձևավորումից առաջ շրջանառվեց Տնոր փոքրամասնություն՝ հասկացությունը, որը հաճախ օգտագործվում է այլ երկրներում գտնվող ուսւների համար, որտեղ նրանք իրենց քանակով և սոցիալ-մասնագիտական կարգավիճակով չեն զիջում տիտղոսակիր էթնոսներին:

<sup>13</sup>

Պատմական հայրենիքից դուրս բնակվող ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ գիտնականները կիրառում են նաև Տավուշը՝ հասկացությունը։ Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունների որոշ մասը հայտնվել է բռնի տեղահանության, աքսորի, կամավոր միգրացիայի պատճառով։ Օրինակ՝ Եղիշիների մի ստվար զանգված պատմական տարբեր ժամանակահատվածներում թուրքիայի կողմից ազգային, կրոնական, տնտեսական հալածանքների պատճառով ստիպված բնակություն է հաստատել Արևելյան Հայաստանում։ Կամ ասորիները և հույները, որոնց մի մասը 1915 թվականին թուրքիայի կողմից հայերի հետ ենթարկվեցին ցեղասպանության և

<sup>12</sup> ՀՀ ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայացման փուլում II, էջ 15:

<sup>13</sup> Համեմատության համար նշեք նաև, որ Հայաստանից միգրացիան հիմք է հանդիսանում հայկական նոր սփյուռքի ձևավորմանը։ Տե՛ս Կարապետյան Ռ., Միգրացիան և հայկական նոր սփյուռքը (Էթնոտցիոլոգիական հետազոտություն), Ե., 2013, էջ 74-102:

Էլնելով նրանց ազգային, կրոնական պատկանելությունից՝ բռնի տեղահանվեցին և ապաստան գտան Հայաստանում: Ինչ վերաբերում է ոռուսներին, ապա նրանք Հայաստանում ներկայացված են երկու խմբով. հնարնակներ՝ ոռուս աղանդավորներ, որոնք Արևելյան Հայաստանի՝ Ռուսաստանին միավորվելուց հետո ցարական կառավարության իրականացրած ծրագրով տեղափոխվեցին և Հայաստանում հիմնեցին իրենց բնակավայրերը:<sup>14</sup> Ռուս աղանդավորիների գերակշռող մեծամասնությունը Ռուսաստանի կենտրոնական և հարավային նահանգներում բնակվող մոլոկանները և սուրբոնիկներն են, որոնք կրոնական հետապնդումների և սոցիալ-տնտեսական ճնշումների պատճառով ստիպված էին թողնել իրենց հայրենի բնակավայրերը:<sup>15</sup> Մյուս խումբը վերջին մի քանի տասնամյակում ներգաղթածներն են, որոնք առաջիններից տարբերվում են ոչ միայն սոցիալական և մշակութային առումներով, այլև Հայաստանի հետ ունեցած ֆիզիկածության՝ տարբեր աստիճաններով:<sup>16</sup> Նույնը կարող ենք նշել նաև հայաստանաբնակ ուկրաինացիների մասին: Ուսումնասիրությունում ընդգրկված 6 ազգային փոքրամասնություններից երեքը՝ հույները, ռուսները, ուկրաինացիները, Հայաստանի Հանրապետությունից դուրս ունեն իրենց ազգային պետական կազմավորումները, իսկ մյուս երեքը՝ եղբիները, ասորիները և քրդերը՝ չունեն: Այդ հան-

<sup>14</sup> Տես Հայթյան Ա.Խ., Հայաստանի ռուս վերաբնակները (1830-1920թթ.) Ե., 1989 42-49:

<sup>15</sup> Այդ մասին առավել մանրամասն տես՝ Դոլժենկո Ի. К истории образования русских поселений Закавказья (1830-1840-е гг.), Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անցյալ, ներկան և ապագան.միջազգային գիտաժողով, Ե., 2007, էջ 313-320:

<sup>16</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները այսօր I, Ե., 2000, էջ 37-38:

գամանքը որոշակի առանձնահատկություն է հաղորդում նրանց Տափյուտքայնացման՝ գործընթացներին: Առաջին երեքը համեմատաբար բարենպաստ պայմաններում են՝ իրենց ազգային պետություններից ստանում են բազմակողմանի աջակցություն: Այդ գործոնը իր ազդեցությունն է թողնում նաև Հայաստանից նրանց միգրացիայի պատճառների, բնույթի և ուղղությունների վրա: Այնուհանդերձ, վերջին երեքը նույնպես սփովել են նախահայրենիքից, ունեն հավաքական հիշողություն իրենց պատմական հայրենիքի, դրա գոտնվելու աշխարհագրական վայրի, պատմության մասին: Նախնիների հայրենիքը նրանց մեջ իդեալականացված է, և համոզված են, որ որոշ ժամանակ անց իրենք և իրենց զավակները պետք է վերադառնան և ձևավորեն ազգային պետականություն՝ իրենց հավաքական ուժերն ուղղելով դրա վերականգնմանը:<sup>17</sup> Ազգային փոքրամասնությունների դերը որպես սփյուռքի ձևավորման կարևոր աղբյուր, պայմանավորված է մշակութային, սոցիալական և քաղաքական ընտրախավի գիտակցված և կազմակերպված շանքերի ներդրումով, որոնք շարունակական բնույթ են կրում և փոխանցվում սերնդեսերունդ: Մինչդեռ սփյուռքի գոյատևմանն ուղղված շանքերի բացակայությունը տանում է դեպի դրա ուժացման:<sup>18</sup> Այդ առումով Հայաստանում որոշակի դեր են կատարում ազգային փոքրամասնությունների հասարակական կառույցները: Հայաստանում գործող ազգային փոքրամասնություններից ոռոսականը և ուկրաինականը միատարր

<sup>17</sup> Safran W. 1991. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1(1): 83-84.

<sup>18</sup> Tölöyan K. 2000. Restoring the Logic of the Sedentary to Diaspora Studies, in Berthomière, W. and Sheffer, G., Anteby, L. 2000 ans de diasporas, Presses Universitaire de Rennes, 137-148. Gold, S. J. 2004. From Nationality to Peoplehood: Adaptation and Identity Formation in the Israeli Diaspora. *Diaspora* 13(2/3):331-58.

չենք կարող համարել՝ հաշվի առնելով միզրացիոն տարբեր հոսքերի ազդեցությունը այդ համայնքների վրա:<sup>19</sup> Վերը նշվածից կարող ենք եզրակացնել որ Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների համայնքները իրենց ձևավորման պատճառների, զաղափարախոսական ուղղվածության, ինքնության պահպանման առումով ունեն սփյուռքին բնորոշ մի շարք գծեր, սակայն դրանք տարբերվում են դասական սփյուռքին բնորոշ հատկանիշներից: Այսպիսով, ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային գիտակցության մակարդակով ոչ քիչ կարևոր նշանակություն ունի այն հարցը, թե ինչ հասկացություն է օգտագործվում նրանց անվանման համար, քանի որ դրանք ունեն որոշակի սոցիալական և քաղաքական իմաստ: Աշխատանքում մենք առավել հակված ենք օգտագործելու Յու. Մկրտումյանի բնութագրմամբ՝ ազգային փոքրամասնություն հասկացությունը: Բացի դրանից, Հայաստանում գործող քաղաքական, սոցիալական, իրավական փաստաթղթերում այդ հասկացությունն ունի լայն կիրառություն:

Անդրադառնանք նաև միզրացիա եզրույթին և դրա վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսական մոտեցումներին: Միզրացիա եզրույթը աշխատության մեջ լայն իմաստով օգտագործվում է որպես տեղաշարժ կամ տեղափոխություն, իսկ միզրանոր միզրացիոն գործընթացին մասնակցող ածն է, որը փոխել է կամ չի փոխել իր մշտական բնակության վայրը: Բայց քանի որ աշխատությունը վերաբերում է ազգային փոքրամասնությունների արտաքին միզրացիային, ապա այստեղ նկատի ունենք նրանց տեղաշարժը երկրի պետական սահմաններից

<sup>19</sup> Սփյուռքի վրա միզրացիոն տարբեր հոսքերի ազդեցության մասին տե՛ս՝ ս Keck M. and Sikkink K. 1999 Transnational Advocacy Networks in International and Regional Politics, Blackwell Publishers, UNESCO, 89-101.

դուրս՝ պայմանավորված բնակության վայրի փոփոխությամբ։ Էմիգրանտ հասկացությունը, ըստ աշխատության, վերաբերում է արտերկրում գտնվող այն անձանց, որոնք երկարաժամկետ՝ մեկ տարի և ավել գտնվել են արտերկրում, իսկ ռեէմիգրանտն այն անձն է, որը հետազոտվող ժամանակահատվածում կարճաժամկետ (4-12 ամիս) գտնվելով այլ երկրում՝ որպես միջազգային միգրանտ վերադարձել է Հայաստան։ Աշխատանքային միգրանտն այն անձն է, որը հետազոտվող ժամանակարկացքում կարճաժամկետ բացակայում է իր մշտական բնակության վայրից/երկրից՝ այլ բնակավայրում/երկրում տնտեսական գործունեություն իրականացնելու նպատակով։<sup>20</sup>

## 1.2. Միգրացիայի ուսումնասիրության վերաբերյալ տեսական մոտեցումները

Միգրացիան երբեմն արժևորվում է որպես գուտ տնտեսական, ժողովրդագրական և սոցիալական երևույթ՝ մի կողմ թողնելով դրա ունեցած էթնոմշակութային տեսանկյունները։<sup>21</sup>

Մինչեւ միգրացիան ավելի բարդ երևույթ է, որը ներառում է սոցիալ-հոգեբանական և մշակութային մի շարք խնդիրներ, որոնք ևս կարիք ունեն առանձին ուսումնասիրության։ Միգրանտները, երկար տարիներ ապրելով և աշխատելով այլէթնիկ

<sup>20</sup> ՀՀ արտաքին և ներքին միգրացիայի ընտրանքային հետազոտության գելույց, Ե., 2008, էջ 13:

<sup>21</sup> Օրինակ՝ Ե. Ռավենշտեյնը միգրացիոն գործնթացների համար առանձնացրել է 11 սկզբունք, իսկ դրա ուսումնասիրության հիմնական գիտական մոտեցումները դասակարգել է երեք խմբի՝ միգրացիան բացատրելով շուկայական հարաբերությունների, սոցիոլոգիական, ժողովրդագրական և այլ տեսանկյուններից։ Տե՛ս Հայոց մայրաքաղաք Երևանում բնակչության գործառնությունների առանձին գործառնությունների մասին օրենքը (ՀՀ Նախարարության որոշումը թիվ 10 առ 2009 թվականի մայիսի 20-ին)։

[http://rudocs.exdat.com/docs/index-326540-.html?page=107.\(07.07.2013\)](http://rudocs.exdat.com/docs/index-326540-.html?page=107.(07.07.2013)):

միջավայրում, ինտենսիվ շփմելով տեղի բնակչության հետ, կրում են մշակութային որոշակի ազդեցություն: Այդ առումով կարևոր խնդիր է բացահայտել թե միզրացիան ինչ ազդեցություն է թողնում նրանց մշակույթի, լեզվի, ինքնազիտակցության վրա, և այդ ոլորտում ինչ համամասնության մեջ են բուն էթնիկ ու փոխառված մշակութային տարրերը:<sup>22</sup> Մյուս կողմից՝ միզրանտները արտահանում են իրենց մշակութային արժեքները: Այսինքն՝ միզրանտը միայն լոկ տեղաշարժվող չէ: Միզրացիայի հետևանքով նա իր հետ ոչ միայն արտահանում, այլև ներմուծում է որոշակի մշակութային տարրեր: Կարևորվում է նաև այլէթնիկ միջավայրին միզրանտների ինտեգրման խնդիրը. մասնավորապես, նրանց մեջ ի՞նչ էթնոդիֆերենցացնող (մենքնրանք) և էթնոինտեգրացնող գործընթացներ են տեղի ունենում:<sup>23</sup> Միզրացիայի հետևանքով մշակույթի տարածման և այլէթնիկ միջավայրում նրանց ինտեգրման խնդիրների վերաբերյալ ձևավորվել են տարրեր մոտեցումներ: Այդ խնդրին անդրադարձել է դեռևս XIX դ. վերջին ձևավորված դիֆուզիոնիզմի տեսությունը: Մշակութային տեսանկյունից դա նշանակում է մշակութային տարրերի տարածում մի վայրից մյուսը: Առաջանալով մի հասարակության ներսում այս կամ այն մշակութային երևույթը կարող է վերցվել շատ այլ հասարակությունների կողմից:<sup>24</sup>

<sup>22</sup> **Գալստյան Ս.**, Արտագնացությունը Հայաստանում (XIX դարի երկրորդ կես – XX դարի 80-ական թթ.), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, նյութեր և ուսումնասիրություններ, Ե., 2009, N 26, էջ 55-56:

<sup>23</sup> **Арутюнов С.А.** Народы и культуры. Развитие и взаимодействие, М., 1989, с. 166.

<sup>24</sup> Զրուաշրջության և զանգվածային հաղորդակցման միջոցների հետ կարևոր մէխանիզմ է համարվում նաև միզրացիան: Միզրացիայի ժամանակ մի վայրից մեկ այլ վայր տեղափոխված մարդկանց խումբը կա՝ մ ընդունում է

Միզրանտները, տեղափոխվելով մի մշակութային միջավայրից մյուսը, իրենց հետ նոր մշակութային միջավայր են տեղափոխում ոչ միայն սեփական մշակույթին բնորոշ պրակտիկաներ, այլև ձևավորում են նորերը կամ յուրացնում են ընդունող հասարակության հատկապես այն պրակտիկաները, որոնք անհրաժեշտ են իրենց նպատակների իրականացման համար։ Այդ պրակտիկաները միզրանտի համար ձեռք են բերում սոցիալական և մշակութային կապիտալի նշանակություն և վերադարձից հետո չեն կորչում։<sup>25</sup>

Անդրադառնանք նաև անդրազգայնության մոտեցմանը։ Այդ եզրույթը սոցիալական ուսումնասիրությունների հետևանքով շրջանառության մեջ է մտել անցյալ դարի 70-ական թթ.։ Դրա ի հայտ գալը ամենից առաջ կապված է տնտեսական ոլորտի ձևափոխումների հետ, որտեղ սկսեցին գերիշխել խոշոր միջազգային ընկերությունները՝ անդրազգային կորպորացիաները և բանկերը։<sup>26</sup> Դասական միզրացիոն հետազոտությունները

---

տվյալ տարածքի մշակութային առանձնահատկությունները, կա’մ էլ կիսով չափ է ընդունում ստեղծելով իր ենթամշակույթը։ Միզրացիայի հետևանքով այդ տարածքում ապրողները կրում են նաև միզրանտների մշակութային ազդեցությունը։ Ուսումնասիրելով նյութական մշակույթի աշխարհագրական տարածումը, որոշ հետազոտողներ նշում են մշակութային տարրերի տարածման երկու միջոց՝ 1) ողջ մշակութային տարրերի համայիր տեղափոխում, որը անվանում են ակուլուրալիզացիա. 2) առանձին ազգագրական տարրերի տեղափոխություն մի ազգից մյուսը։ Տե՛ս **Шостак С.** Մеханизмы культурной диффузии. [http://www.isoc.com.ua/journal/07\\_Shostak.pdf](http://www.isoc.com.ua/journal/07_Shostak.pdf), 11.06.12

<sup>25</sup> **Թաղևոսյան Ա.**, Միզրացիա և առօրեականություն. Հանապարհորդություն մշակույթների և պրակտիկաների սահմանագծին, Ե., 2014, էջ 6:

<sup>26</sup> Այսպես, Սասկյա Սասենը, ուսումնասիրելով խոշոր քաղաքները, որոնք համարվում են ինստիտուտների (օրինակ՝ բանկեր և իրավաբանական ֆիրմաներ) և մարդկանց (օրինակ՝ միջազգային փորձագետներ) միջազգային ցանցեր և ուշադրություն դարձնելով «անդրազգայնություն» եզրույթին՝

բում սովորաբար համայնքը դիտարկվում է միայն սերտորեն կապված «տարածքի» հետ: «Տարածքի» հետ կապը բնորոշվում է առանձնահատուկ տեղային մշակույթի գոյությամբ: Այսպիսով, ընդունող հասարակության մի մասը դառնալու համար միզրանտները պետք է հարմարվեն կամ ձուլվեն տեղական մշակույթին: 1990-ական թթ. սկզբին մի շարք հետազոտողներ կասկածի տակ առան այդ թեկզ և առաջարկեցին «անդրմիզրանտներ» և «անդրազգայնություն» հասկացությունները՝ որպես միզրացիայի միջազգային հետազոտություններում նոր հարացույցի հիմք:<sup>27</sup> Միզրանտները այն դեպքում են դառնում անդրմիզրանտներ, երբ «զարգացնում և պահպանում են ընտանեկան, տնտեսական, սոցիալական, կազմակերպական, կրոնական, և քաղաքական հարաբերությունները՝ անցնելով բոլոր տեսակի սահմանները»: Անդրմիզրանտները միաժամանակ ապրում են մի քանի տարածքում և ներառվում են մի քանի հասարակություններում, ստեղծում են նոր փոխկապակցվածություն և հաստատվում համայնքում, սակայն առանձնահատուկ կապված են իրենց ազգային պետությանը և տարածքին: Անդրմիզրանտների թվին կարելի է դասել տնտեսական միզրանտներին, որոնք ընտրում են մի տեղից մյուսը տեղափոխվե-

---

առաջին հերթին ցանկանում եր շեշտադրել համաշխարհայնացման պայմաններում տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական գործընթացների մասշտաբային փոփոխությունները: Հետազոյւմ «անդրազգայնություն» եզրույթը ներառվում է միզրացիայի ուսումնասիրության ոլորտ: Sassen S. The Global City, London, 1991, p. 213-227.

<sup>27</sup> Այդ հարացույցի շրջանակում անդրազգայնությունը բնորոշվում է «որպես սոցիալական գործընթաց, որտեղ միզրանտները ստեղծում են սոցիալական դաշտ՝ անցնելով աշխարհագրական, մշակութային, քաղաքական սահմանները»: Sassen S., Glick S.N., Bash L., Blanc-Szanton C. (eds.). Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered, N. Y. (Annals of the New York Academy of Sciences, 1992, Vol. 645).

լու ռազմավարությունը: Նոր միջավայրում նրանք ձևավորում են նոր սոցիալական կապեր՝ միաժամանակ շարունակելով գործել իրենց նախկին հասարակության սոցիալական ցանցերում:<sup>28</sup> Որոշ հեղինակներ առաջարկել են «անդրազգային սոցիալական տարածություն» կատեգորիան: Հստ նրա՝ պայմանավորված գլոբալիզացիայի գործընթացներով՝ մարդկանց, ապրանքների և տեղեկատվության բարդ և անխօնի հոսքերի հետևանքով նշանավորվում է միգրացիայի նոր դարաշրջանը: Միգրանտների սոցիալական ցանցերը արդեն ինտեգրացնում են ապատեղայնացված և ցրված տարածքները՝ անցնելով պետական սահմաններ, մասնատում են մարդկանց ազգային ինքնությունը, համակարգում են նրանց կենսաձևը և կարիերան: Այդպիսի անդրազգային սոցիալական տարածքների գոյությունը ոչնչացնում է միգրացիայի ավանդական ձևերը: Մասնավորապես, «միգրանտների երկընտրանքը»՝ նոր էթնիկ փոքրամասնությունների ինտեգրացիան, օրակարգից հանվում է: Ինչպես ցույց են տալիս հետազոտությունները, միգրանտները ամբողջովին չեն կողմնորոշվում ինտեգրացիայի վրա, իսկ էթնիկ փոքրամասնությունը ձևավորվում է տեղական էլիտայի, այլ ոչթե շարքային վերաբնակիչների կողմից: Անդրմիգրանտները, փաստացիորեն միաժամանակ ապրելով ուղարկող և ընդունող հասարակություններում, ստեղծում են անդրազգային սոցիալական տարածք:<sup>29</sup> Անդրտեղայնության հայեցակարգի կողմնակիցները այն բնորոշում են՝ ելնելով տեղայնության իրենց սեփական ընկալումից՝ հակադրելով հարևանություն կատեգո-

<sup>28</sup> **Кайзер М., Бредникова Ол.** Транснационализм и транслокальность. [http://www.sfb600-online.uni-trier.de/projekte/sfb-bibliographie/teilprojekt-a08/publikationen-a8/pdfs/Kaiser\\_Brednikova\\_2004\\_Migration](http://www.sfb600-online.uni-trier.de/projekte/sfb-bibliographie/teilprojekt-a08/publikationen-a8/pdfs/Kaiser_Brednikova_2004_Migration). (10.08.2013).

<sup>29</sup> **Pries L.** Transnationale Soziale Räume. Theoretisch-empirische Skizze am Beispiel Mexiko-USA (Zeitschrift für Soziologie, 1996, 25 (6). Dec. S. 456-472).

բիային: Միգրանտները, որպես մի քանի հասարակությունում գտնվողներ, դառնում են անդրմիգրանտներ՝ ստեղծելով անդրազգային, անդրտեղային, անդրմշակութային մի նոր տարածք:<sup>30</sup>

Կարևորում ենք նաև այն հանգամանքը, որ ազգային փոքրամասնությունները, դարեր շարունակ ապրելով Հայաստանում, շնորհիվ ամենօրյա շփումների, միջերնիկ ամուսնությունների, լեզվական իմացության՝ իրենց հոգևոր, նյութական և սոցիոնորմատիվ մշակույթում ձևավորել են մի նոր մշակութային շերտ, որը կրում է ազգայինի և հայկականի փոխազդեցությունը: Այս տեսակետից ազգային փոքրամասնության միգրանտը իր ազգայինի հետ տեղափոխում է նաև հայկական մշակույթի այդ շերտը, որն իր ազդեցությունն է թողնում նրա երնումշակութային դիմագծի վրա:

Աշխատությունում վերը նշված տնտեսական, ժողովրդագրական, մշակութային տեսությունների շրջանակներում անդրադարձել ենք Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների միգրացիայի պատճառներին, նրանց սոցիալ-ժողովրդագրական նկարագրերի բացահայտմանը, որտեղ առանձնահատուկ տեղ է հատկացվել էթնոմշակութային գործոնի վերլուծությանը: Մասնավորապես Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունների միգրացիայի պատճառների համակարգում կարևորվել է ազգային և մշակութային ինքնության խնդրի բացահայտումը: Այսինքն՝ ազգային ինքնության պահպանման հիմնախնդիրը՝ կապված ազգային լեզուների գործածության և մայրենի լեզվով ուսուցման հետ, ազգային պատկա-

<sup>30</sup> **Գալստյան Մ.**, Միգրացիան և մշակութային փոխակերպումները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Ե., 2013, N2, էջ 184-193:

նելությանը և մարդու իրավունքներին առնչվող խնդիրները, միջեթևիկ հարաբերությունները որքանով են համարվում միգրացիայի արտամղող գործոններ:

Աշխատությունում ազգային փոքրամասնությունների միգրացիայի ուսումնասիրությանը ցուցաբերվել են հետևյալ մոտեցումները.<sup>31</sup>

- Աղմինիստրատիվ: Այն հիմնվում է երկու կարևոր դրույթների վրա. ա) հասարակությունը վերջին հաշվով բաղկացած է առանձին անհատներից, որոնք միմյանց հետ թույլ կապված են ընտանեկան, էթնիկական, սոցիալական, համայնքային կապերով. բ) անհատները ցանկացած ժամանակ քաղաքական որոշումների հիման վրա կարող են վերաբնակեցվել այլ տարածքում, նույնիսկ առանց բռնի տեղահանուման: Այդպիսի վերաբնակեցման համար որպես խթան են ծառայում բարոյական, գաղափարախոսական, քաղաքական և տնտեսական միջոցները: Աղմինիստրատիվ մոտեցումը կարևոր չի համարում և բացառում է մարդկանց միգրացիոն վարքագծի գիտական ուսումնասիրությունը: Այս մոտեցման շրջանակում քննարկման է արժանի Հայաստանից դուրս ազգային փոքրամասնությունների ազգային պետությունների կողմից վարվող միգրացիոն քաղաքականությունը, թե աղմինիստրատիվ վերաբնակեցման այդ մոտեցումը ինչ ազդեցություն է ունեցել Հայաստանից նրանց արտաքին միգրացիոն հոսքերի ձևավորման գործում:

<sup>31</sup> Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М., Сусоколов А.А. Этносоциология, М., 1999, с. 86-93.

- Պոզիտիվիստական: Այն յուրաքանչյուր առանձին անհատի կամ ընտանիքի միգրացիոն վարքագիծը դիտարկում է որպես անհատական ընտրության արդյունք՝ կապված աշխարհագրական, տնտեսական, Էկոլոգիական և այլ գործոնների հետ: Այն հիմնվում է դասական տնտեսագիտական տեսության՝ «տնտեսական մարդու» հայեցակարգի վրա: Որպես կարևոր միգրացիոն վարքագիծի ձևավորման հիմք հանդես են զալիս անհատների կամ ընտանիքների շահագրգուվածությունը և դրա շնորհիվ նրանց կենսամակարդակի բարելավումը և եկամուտների բարձրացումը: Պոզիտիվիստները որպես միգրացիոն վարքագիծի ձևավորման կարևոր գործոն համարում են ընտանիքի կամ անհատի դիրքի և առաջին հերթին եկամուտների բարձրացման շահագրգուվածությունը: Այս մոտեցման շրջանակում կարևոր ենք համարում քննարկել ազգային փոքրամասնության միգրացիոն վարքագիծի ձևավորման վրա ազդող սոցիալ-տնտեսական և մշակութային գործոնները: Նշենք նաև միգրացիայի համար այն երկրների ունեցած ձգողականության գործոնները, որտեղ միգրանտները մեկնում են, նաև կարևոր է վերլուծել այնտեղ առկա այն հնարավորությունները, որոնք գրավիչ են միգրանտների համար:
- Սոցիոլոգիական մոտեցում:<sup>32</sup> Հստ այդմ՝ մարդկանց միգրացիոն վարքագիծի վրա ազդում է ոչ միայն նրանց

<sup>32</sup> Մոտեցում ասելով՝ հասկանում ենք տեսական սկզբունքների վրա հիմնաված ռազմավարությունը կամ ընթացակարգերի ամբողջությունը, որն ընկած է որոշակի մեթոդի ընտրության հիմքում և կապում է մեթոդի ընտրությունը և ակնկալվող արդյունքները: Տե՛ս **Թաղեայան Գ.**, Որակական սոցիոլոգիա-

անհատական նախապատվությունը, այլև էական են այն սոցիալական խմբերը (նաև էթնիկ), որոնց նրանք պատկանում են, ինչպես նաև այն ռեֆերենտ խմբերը (նաև էթնիկ), որոնց նորմերին նրանք կողմնորոշված են:

- Էթնոստցիոլոգիական: Ըստ դրա՝ ազգային փոքրամասնությունների միզրացիայի համար անհրաժեշտ է բացահայտել, թե ազգային փոքրամասնությունների սերնդեսերունդ ձևավորված մշակութային առանձնահատկությունները ինչպես են արտացոլվում նրանց միզրացիոն վարքագծում, և միզրացիան ինչ ազդեցություն է թողնում նրանց էթնիկ կառուցվածքի, ավանդույթների, միջէթնիկ հարաբերությունների վրա: Այսինքն՝ ազգային փոքրամասնությունների մոտ միզրացիան դիտարկվել է նրանց մշակույթում գերիշխող վարքի կանոնների և արժեքների տեսանկյունից, որտեղ կարևորվել են սերունդների՝ տեղաշարժերի վերաբերյալ ձևավորված ավանդույթները: Մյուս կողմից կարևորվում է համայնքների սոցիալական կառուցվածքի առանձնահատկությունների դերը նրանց միզրացիոն վարքագծի ձևավորման գործում և դրա թողած ազդեցությունը մշակութային փոփոխությունների վրա:

---

կան հետազոտություններ. Տեսություն, մեթոդաբանություն և մեթոդ, Ե., 2006, էջ 69:

## ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

### ՀՀ-ՈՒՄ ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԵՐԸ

#### 2.1. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ վարվող մշակութային քաղաքականությունը

Անդրադառնանք այն կարևոր հարցին, թե Հայաստանում գործող օրենքները որքանով են նպաստում ազգային փոքրամասնությունների լեզվի, մշակույթի, ինքնության պահպանմանը, արդյո՞ք դրանք հանդիսանում են հանրապետությունից միզրացիայի արտամղող գործոն, և այդ հարցում ինչ տեսակետներ ունեն ազգային փոքրամասնությունների հասարակական կազմակերպությունների դեկավարները։ Օրենսդրական դաշտի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ Հայաստանի ազգային փոքրամասնությունները օրենքով նախատեսված կարգով ունեն բոլոր հնարավորությունները մայրենի լեզվի պահպանման, զարգացման, մայրենիով կրթություն ստանալու և ազգային մշակույթը պահպանելու համար։ ՀՀ Սահմանադրությունում նշվում է. ՏԲոլոր մարդիկ հավասար են օրենքի առջև։ Խտրականությունը, կախված սերից, ուսայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիա-

լական բնույթից և այլ հանգամանքներից, արգելվում է!՝<sup>33</sup> Իսկ Սահմանադրության 41-րդ հոդվածով ամրագրված է նաև, որ ՏՅուրաքանչյուր ոք ունի իր ազգային և էրնիկական ինքնությունը պահպանելու իրավունք: Ազգային փոքրամասնությունները ունեն իրենց ավանդույթների, կրոնի, լեզվի և մշակույթի պահպանման ու զարգացման իրավունք!՝<sup>34</sup>

Անդրադառնանք Լեզվի մասին ՀՀ օրենքին (1993թ.), որտեղ առաջին հոդվածով սահմանվում է. ՏՅայաստանի Հանրապետությունը իր տարածքում երաշխավորում է ազգային փոքրամասնությունների լեզուների ազատ գործածությունը!,<sup>35</sup> իսկ ՏՅանրակրթության մասին! ՀՀ օրենքի (2009թ.) 4-րդ հոդվածում նշվում է. ՏՅայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունների համայնքներում հանրակրթական ուսուցումը և դաստիարակությունը կարող են կազմակերպվել իրենց մայրենի լեզվով՝ պետական ծրագրով ու հովանավորությամբ, հայերենի պարտադիր ուսուցմամբ!՝<sup>36</sup> Նրանց պատմական, հոգևոր, մշակութային արժեքների և էրնիկական ինքնության պաշտպանությունը ամրագրված է նաև ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարական դրույթներով. Նրանց նկատմամբ վարվող քաղաքականությունը հիմնվում է հետևյալ 3 սկզբունքների վրա. Տա) նպաստել էրնիկ ինքնության պահպանմանը և էթնիկ մշակույթի զարգացմանը. բ) կանխար-

<sup>33</sup> ՏՅայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (փոփխություններով), ՏՅայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, հաստոկթողարկում, 5 դեկտեմբերի 2005, գլ. 2, հոդվ. 14.1, էջ 5:

<sup>34</sup> Նույն տեղում, հոդվ. 41, էջ 11:

<sup>35</sup> §Լեզվի մասի! ՀՀ օրենքը. ընդունված է ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից 30 մարտի 1993թ., Հ.Ն-0773-<http://www.alist.am> (19.11.2015):

<sup>36</sup> ՏՅանրակրթության մասին! ՀՀ օրենք, ընդունված է 10.07.2009թ., ՀՕ-160-Ն, հոդված 4 <http://www.arlis.am> (10.05.2011):

գելել կթնիկ որևէ խտրականություն. զ) նպաստել Հայաստանի հասարակության մեջ ոչ հայազգի բնակչության լիարժեք ինտեգրմանը<sup>:37</sup> ՀՀ-ում բնակվող ազգային փոքրամասնությունները ազատորեն կարող են նշել իրենց ազգային տոները և հիշատակի օրերը, եթե դրանք չեն հակասում Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը<sup>:38</sup>

Հայաստանի Հանրապետության ՏՆՏՈՍՏԱՏԵԱԿՈՒԹՅԱՆ և ռադիոյի մասին՝ օրենքով թույլատրվում է եթերային ժամանակ՝ ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով հատուկ ծրագրերի և հաղորդումների հեռարձակման համար։ Ըստ օրենքի՝ հանրային հեռուստաընկերությունը պարտավոր է ՀՀ ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով հատուկ ծրագրերի և հաղորդումների հեռարձակման համար հեռուստատեսությամբ տրամադրել շաբաթական 2 ժամը, իսկ օրական՝ 1 ժամը զգերազանցող եթերային ժամանակ։<sup>:39</sup> Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է նաև մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային մի շաբթ պայմանագրերի և ակտերի։ Մասնավորապես դրանցից կարող ենք առանձնացնել Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության մասին շրջանակային կոնվենցիան<sup>:40</sup> (Հայաստանում ուժի մեջ է մտել 1998թ. նոյեմբերի 1-ից), ինչպես նաև ՏՏՕՄ Հայաստանում պահպանական պատճենների օրենքը (2009թ. հունվարի 1-ից)։

<sup>37</sup> ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարական դրույթներով նախատեսված մշակույթի ոլորտի ծրագրերը և մշակույթի ծրագրի միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության որոշումը, 15 ապրիլի 2010թ., հ. 449-Ն, [www.arlis.am](http://www.arlis.am) (22.09.2011):

<sup>38</sup> ՏՏՕՄ Հայաստանի Հանրապետության տոնների և հիշատակությունների մասին՝ ՀՀ օրենքը, ընդունված է 06.08.2001թ., ՀՕ-465-Ն, [www.arlis.am](http://www.arlis.am) (22.09.2011):

<sup>39</sup> ՏՏՕՄ Հայաստանի Հանրապետության և ռադիոյի մասին՝ ՀՀ օրենքը, ընդունված է 09.10.2000թ., ՀՕ-97, հոդվ. 26, <http://www.arlis.am> (10.05.2011):

<sup>40</sup> Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում կնքված միջազգային պայմանագրեր, Ե., 2008, հ. 2. էջ 112:

յին կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիան! (Հայաստանում ուժի մեջ է մտել 2002թ. մայիսի 1-ից):<sup>41</sup> Ըստ այդ փաստաթղթերի՝ ՀՀ-ն պարտավորվում է Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիան կիրառել ասորերենի, եզդիերենի, հունարենի, ռուսերենի և քրդերենի նկատմամբ: Կոնվենցիայի նախարանում նշվում է, որ այդ երկրները ոչ միայն պետք է հարգեն Տաղային փոքրամասնության! պատկանող յուրաքանչյուր անձի էթնիկական, մշակութային, լեզվական և կրոնական ինքնությունը, այլև ստեղծեն համապատասխան պայմաններ, որոնք թույլ կտան արտահայտել, պահպանել, զարգացնել այդ ինքնությունը<sup>42</sup>: Ըստ այդ պահանջի՝ Հայաստանի կառավարությունը 2002 թվականին մշակել է Տիեզրաքաղաքականության պետական ծրագիր՝, որը նպատակառություն է հարգելու լեզվական և մշակութային բազմազանությունը և աջակցելու ազգային փոքրամասնությունների լեզուների և մշակույթի զարգացմանը<sup>43</sup>: Վերը նշված փաստերը խոսում են այն մասին, որ Հայաստանում կարևոր տեղ է հատկացվում ազգային փոքրամասնությունների լեզվի պահպանմանը և մայրենիով կրթություն ստանալու հանգամանքին: Դրա մասին է փաստում, օրինակ, ՏԱթուր՝ ասորական ասոցիացիայի ղեկավար Արսեն Միխայլովը. Տառապատճեն պատմական փաստ է, որ ասորիները իրենց Հայաստանում ավելի լավ են զգում, քան մեկ այլ ուրիշ

<sup>41</sup> Նույն տեղում, էջ 87:

<sup>42</sup> Նույն տեղում, էջ 87:

<sup>43</sup> Եվրոպական խարտիան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների վերաբերյալ, Խարտիայի կիրառումը Հայաստանում, Ստորագրություն, սեպտեմբեր 23, 2009թ.:

[http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/Recommendations/ArmeniaCMRec2\\_hy.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/Recommendations/ArmeniaCMRec2_hy.pdf) (10.05.2011):

Երկրում: Մենք այստեղ կարողացել ենք մեր լեզուն պահպանել պահել մեր մշակույթը: Մենք հասել ենք այն մակարդակին, որ կառավարությունը մեզ թույլ ա տվել ռադիոյով ունենալ մեր ժամը: Ամեն օր 15 րոպեով պետական լուրերն են, իսկ շաբաթ-կիրակի՝ արդեն մշակութային լուրերն են: Մենք հնարավորություն ունենք հանրային դպրոցներում սովորելու մեր լեզուն: Չէի ասի, որ ամբողջությամբ բավարարում է մեզ մեր ինքնությունը պահպանելու և զարգացնելու տեսանկյունից, բայց պետք է ասել, որ արվում է, իրոք արվում է: Ես չէի ասի, որ Վրաստանում ա դա արվում, Ռուսաստանում<sup>44</sup>: Կոտայքի մարզի Արգնի համայնքը, որտեղ բնակչության գերակշռող մեծամասնությունը ասորիներ են, ունի միջնակարգ դպրոց՝ հայկական և ռուսական բաժիններով: Դպրոցում սովորում է 360 աշակերտ՝ ասորիներ, հայեր և եղիներ: Առաջին դասարանի հայկական բաժին 2013թ. ընդունվել է 27 աշակերտ, իսկ ոռուսական՝ 6: Ասորերենը դասավանդվում է ամեն օր, իսկ դասագրքեր ստանում են Սանկտ Պետերբուրգից: Հատ համայնքի դեկանալի՝ ասորի երեխաները հաճախում են նաև ռուսական բաժին և ստանում ռուսական կրթություն: Դպրոցի շրջանավարտները բարձրագույն կրթությունը շարունակում են Հայաստանի բուհերում. 2012թ. դրությամբ նրանց թիվը կազմել է մոտ 20 ուսանող: Համայնքը ունի ասորերենով բարձրագույն կրթություն ունեցող ուսուցիչների խնդիր: Գյուղի բոլոր պատասխանատու կառույցների դեկանալի՝ գյուղապետը, դպրոցի տնօրենը, մանկապարտեզի վարիչը, փոստի տնօրենը,

<sup>44</sup>Տե՛ս **Մարկոսան Ա.**, Երևան քաղաքում 15.08.2013թ. կազմակերպության դեկանալի Արսեն Միհայլովի հետ հարցազրույցի արդյունքները, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի կթնոտցիոլոգիայի բաժնի արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԻ ԷԲԱ):

ազգությամբ ասորի են: Գյուղապետարանի ցուցանակը գրված է հայերեն, ռուսերեն և ասորերեն, իսկ գյուղապետի սենյակում դրված են հայկական և ասորական դրոշները:

Մեջբերենք Երևան քաղաքի Տիլիոս՝ հույների համայնքի հասարակական կազմակերպության (այսուհետ՝ նաև ՀԿ) նախագահ Ս. Ռաֆայելիդիսի տեսակետը. Հայաստանից մեկնելու պատճառները միայն սոցիալական են, մենք այստեղ ամուր կանգնած ենք հողի վրա, ոչ մի հարց չունենք որպես ազգային փոքրամասնություն: Հանդուրժողականությունը Հայաստանում գործում է: Ես ինքս այստեղ ծնվել մեծացել եմ, և ոչ մեկ չի ասել՝ հույնի երեխա է: Ես ինքս միշտ աշխատել եմ!՝<sup>45</sup> Հատկապես տարեց հույները, որոնք ծնվել կրթություն ստացել և ընտանիք են կազմել մեզանում, Հայաստանը համարում են իրենց իրական, իսկ Հունաստանը՝ պատմական հայրենիքը. ՏԾնվել եմ Հանքավան գյուղում, ունեմ 3 աղջիկ, մեկ տղա: Բոլորը ներկայումս ապրում են Հունաստանում՝ Սալոնիկում: 1993թ.՝ այն ժամանակ, երբ շրջափակումը վերացավ, ճանապարհները բացվեցին, և Հունաստանի կառավարությունն ընդունեց դրսում ապրող հույներին, մերոնք գնացին: Եթե ամուսիններից նույնիսկ մեկը ազգությամբ հույն էր, Հունաստանի կառավարությունն ընդունում էր: Այդ ճանապարհով շատ ընտանիքներ, որտեղ ամուսինը կամ կինը հայ էր, նրանք նույնպես մշտական բնակության մեկնեցին Հունաստան: Այնտեղ իմ երեխաները իրենց սեփական տներն ունեն, 6-7 անգամ գնացել եմ Հունաստան, բայց չեմ հարմարվել և վերադառնեմ, թեև լե-

<sup>45</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Երևան քաղաքում 21.08.2013թ. կազմակերպության ղեկավար Ս. Ռաֆայելիդիսի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԻ ԷԲԱ:

գուն լավ գիտեմ: Ես իմ հայրենիքը Հայաստանն եմ համարում և այստեղ ինձ շատ լավ եմ զգում» (տղամարդ, 88տ.):<sup>46</sup>

Ազգային ռադիոյի՝ եզրիների համար տրվող ռադիոհաղորդումների բաժինը ղեկավարող Ա. Թամոյանը, անդրադառնալով հայաստանաբնակ եզրիների շրջանում ազգային լեզվի և մշակույթի պահպանման խնդիրներին, նշում է. ՏԱրտագաղթի պատճառները միայն տնտեսական են: Հայաստան երկրում է, որ կան բարենպաստ պայմաններ ազգային նկարագիրը պահպանելու հարցում: Հայաստանը աշխարհի միակ երկիրն է, որտեղ մեզ համար գոյություն ունեն ազգապահպանության աննախադեպ հնարավորություններ: Այսպես՝ ամենօրյա ռադիոհաղորդում, որը ուրիշ ոչ մի տեղ չկա, դպրոցական դասագրքեր, 1-10-րդ դասարանինը արդեն դպրոցականների սեղանին են, երեք եզրիական թերթ, հասարակական կազմակերպություններ և կոմպակտ բնակություն՝<sup>47</sup>: Այնուհանդերձ, ինչպես հարցազրույցի արդյունքներից պարզվեց, եզրիաբնակ մի շարք համայնքներ ունեն եզրիներնի իմացությամբ բարձրագույն կրթություն ունեցող մասնագետների կարիք: Այսպես, Արագածոտնի մարզի Շամիրամ համայնքի դպրոցը, որը կոչվում է եզրիների ազգային հերոս Ուսուր Բեկի անունով, 2012թ. դրությամբ ուներ 110 աշակերտ, իսկ այդ տարի առաջին դասարանցիների թիվ կազմել էր 21 աշակերտ: Դպրոցը հայկական է, իսկ դասասունները հայեր են և ունեն միայն մեկ բարձրագույն կրթությամբ եզրիներն լեզվի և գրականության ուսուցիչ: Ըստ նրանց՝ Հայաստանում չկա եզրինով բարձրագույն կրթու-

<sup>46</sup> Գալստյան Ս., Դաշտային ազգագրական նյութեր, Հանքավան, 2013թ. (այսուհետև՝ ԴԱՎ):

<sup>47</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Երևան քաղաքում 03.09.2013թ. Ա. Թամոյանի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԻ ԷԲԱ:

թյուն ստանալու հնարավորություն։ Այդ խնդիրը միայն լուծվում է վերապատրաստումների միջոցով։ Օրինակ՝ Ռ. Ուսուրյանը, որը ապրում է Շամիրամ համայնքում, մարզում եղիներենով վերապատրաստումներ իրականացնող միակ մասնագետն է։<sup>48</sup> Արմավիրի մարզի Ակնալիճ համայնքը 2013թ. դրությամբ ունի 3323 բնակիչ, որից 270-ը եղիներ են։ Դպրոցում նրանց համար առանձին եղիներենով դասարան չկա, և կրթությունը ստանում են հայերենով, քանի որ մայրենիով կրթություն ստանալու համար չունեն համապատասխան մասնագետ, իսկ դպրոցը և գյուղապետարանը պատրաստ են աջակցելու այդ հարցում։<sup>49</sup> Հարևան Զարթոնք համայնքում, որտեղ եղին աշակերտների քանակը մոտ 90 է, մայրենի լեզուն սովորելու համար Երևանից հրավիրել են մասնագետ, որը շաբաթը երկու անգամ գալիս և երեխաներին սովորեցնում է գրավոր եղիներեն։<sup>50</sup> Պետականության բացակայության պայմաններում եղիները Հայաստանը համարում են իրենց հայրենիքը, որտեղ, ինչպես փաստում են հարցազրույցի արդյունքները, կարողանում են պահպանել իրենց ազգային մշակույթը և չուժացվել։ Եղիները, Հայաստանը համարելով իրենց զարգացման և ապահովության համար կարևոր վայր, 2013թ. իրենց ինքնության գլխավոր խորհրդանիշի՝ Իրաքում գտնվող նրանց ուխտագնացության սրբավայրի՝ Լալեշի (Լալիշ) կրկնօրինակը կառուցել են նաև Ակնալիճ գյուղում, որը դարձել է համայն աշխարհի եղիների հավաքատեղի։ Այդ նույն տարածքում է նաև Հայ-եղինական բարեկամության հուշահամալիրը, որի կենտրոնում ՏԲարեկամություն և Եղբայրություն՝ հուշակոթողն է,

<sup>48</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2013թ.:

<sup>49</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Ակնալիճ, 2014թ.:

<sup>50</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Զարթոնք, 2014թ.:

որն ունի 7 մետր պլացք՝ խորհրդանիշների տեսքով մարմնավորելով հայկական քրիստոնեական խաչը, խոյակները, եղդիական արևը և սիրամարզը։ Կենտրոնական հուշարձանը շրջապատված է եղդի ժողովրդի արժանավոր զավակներ Ուսուբ բեկի, Զհանգիր աղայի և նրանց լավ բարեկամ Անդրանիկ գորավարի հուշարձաններով։ Հուշահամալիրում տեղ է գտել նաև Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված ՏՈՂԵԿՈՉՈՒՄ՝ հուշաքարը:<sup>51</sup>

ՏՈՂԵԿՈՉՈՒՄ՝ Հայաստանի ուկրաինացիների ֆեղերացիա ՀԿ-ի ղեկավար Ա. Հարությունյանը հարցազրույցում բացառեց 1990-ական թվականներին հայերի կողմից Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների բացասական վերաբերմունքի փաստը, որը նպաստել է նրանց միզրացիային։ Տ90-ականներին շատ մեկնեցին, բայց դա նրանից չէր, որ հայերը վատ էին վերաբերվում, այլ պարզապես իրադրությունն այնպիս ստացվեց, որ նույնիսկ հայերն էին գնում։ Սուս է, որ ասում են, թե այդ թվականներին հայերը լավ չէին ընդունում օտար ազգերին։ Ուղղակի կյանքը ստիպեց, և ով որ հնարավորություն ուներ՝ գնաց։ Բայց կային մարդիկ, որ հաստատվել էին և չէին ուզում գնալ, նույնիսկ հնարավորություն ունեին մեկնելու, բայց մնում էին և այդ դժվարությունները հայ ժողովրդի հետ միասին տարել են։ Իրենք էլ էին ներդրում անում, որ ճգնաժամից դուրս գան՝ իրենց աշխատանքով։ Հիմա ջահել-

---

<sup>51</sup> 5 հուշարձաններ, որ խորհրդանշում են հայերի և եղդիների դարավոր բարեկամությունը,

[www.mediamax.am/am/news/society/11804/#sthash.ndhAMKzm.dpuf](http://www.mediamax.am/am/news/society/11804/#sthash.ndhAMKzm.dpuf), 20.01.2015

ներն են գնում: Լավ կյանքի են ձգտում: Այն լեզվի հետ կապված չէր, որովհետև նրանց մի մասը գիտի հայերեն |<sup>52</sup>

Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պահպանման և նրանց առջև սոցիալ-մշակութային խնդիրների լուծման համար Հայաստանում ձևավորվել են մի շարք կարևոր ինստիտուցիոնալ կառույցներ. 2000 թվականին ստեղծվել է ՀՀ Նախագահի խորհրդականին առընթեր ՀՀ ազգային փոքրամասնությունների ազգային-մշակութային կազմակերպությունները համակարգող խորհուրդ, որը ձևավորվել է 11 ազգային փոքրամասնությունների կողմից: Յուրաքանչյուրն առաջադրել է 2 թեկնածու և ունի 22 անդամ: Արդյունավետ աշխատում է նաև ՀՀ կառավարության աշխատակազմի ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական հարցերի վարչությունը, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակում գործում է ազգային փոքրամասնությունների և փախառականների իրավունքների գծով պատասխանատու, Հանրային խորհրդում կազմավորվել է ազգային փոքրամասնությունների հարցով հանձնաժողով, 2006 թվականին բացվեց Ազգությունների մշակութային կենտրոնը: Ազգային փոքրամասնությունների գործունեությանն աջակցելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեում յուրաքանչյուր տարի հատկացվում է 10 մլն դրամ՝ ազգային փոքրամասնությունների 11 համայնքների կրթական-մշակութային գործունեությանը նպաստելու համար: Ըստ Հայաստանի կառավարության աշխատակազմի ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական հարցերի վարչության տվյալների՝ հանրապետութ-

<sup>52</sup>Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Երևան քաղաքում 10.09.2013թ. կազմակերպության ղեկավար Ա. Հարությունյանի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԲ ԷԲԱ:

յունում բնակվող 6 ազգային փոքրամասնություններն ունեն 31 ՀԿ-ներ, որոնցից 8-ը գործում են Հայաստանի մարզերում, իսկ մնացած՝ Երևանում: Ռուսներն ունեն 9, հույները՝ 9, եղիները՝ 7 (1997թ. գրանցվել է եղինաքրդական համայնք, իսկ 2001թ. այն վերագրանցվել է որպես եղինական համայնք), ասորիները՝ 3, քրդերը՝ 2, իսկ ուկրաինացիներն ունեն 1 ՀԿ (աղյուսակ 1): Ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ նշված հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ բերված թվական տվյալները դեռևս հիմք չեն տալիս խոսելու դրանց գործունեության արդյունավետության մասին, քանի որ դրանց որոշ մասը ֆինանսների բացակայության պատճառով պետական գրացում ստանալուց հետո չի գործում կամ գործում է ոչ լիարժեք: Բացի նշված կազմակերպություններից, 1994 թվականներից գործում է նաև ՏՀայաստանի ազգությունների միություն՝ հասարակական կազմակերպությունը, որը միավորում է Հայաստանում բնակվող գրեթե բոլոր ազգությունների ներկայացուցիչներին:<sup>53</sup> Այն նպաստեց ՀՀ ազգային փոքրամասնությունների գործունեությունը առավել համակարգված և արդյունավետ դարձնելուն և միջազգային տարբեր կազմակերպությունների հետ համագործակցության հաստատմանը:<sup>54</sup>

Ազգային փոքրամասնությունների ՀԿ-ների դեկավարների հետ իրականացրած հարցազրույցների արդյունքները ցույց են տալիս, որ նրանք իրենց գործունեությամբ համայնքներում նպաստում են ազգային լեզվի, կրթության և մշակույթի իրավունքների պահպանմանը և իրացմանը:

<sup>53</sup> Զատուե Վ., Հայաստանի ազգությունների միությունը, Հայաստանի ազգությունները, Ե., 2008, էջ 8-9:

<sup>54</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայացման արդի պայմաններում II, էջ 125:

## Աղյուսակ 1

### Հետազոտությունում ընդգրկված ազգային փոքրամասնությունների ՀԿ-ները<sup>55</sup>

N	Կազմակերպությունների անվանումը	Գտնվելու վայրը
1	2	3
1.	ՀՀ ռուսաստանցի հայրենակիցների օգնության և աջակցության հիմնադրամ	ք. Երևան
2.	ՀՀ ՇՈՒսսիյա   ՀԿ	ք. Երևան
3.	ՏՍԼավյանսկի դոմ   ՀԿ	ք. Երևան
4.	ՀՀ ռուսական մշակույթի միություն ՏՕդա  , Հաստանի բարեկամների միավորում	ք. Երևան
5.	Ռուսական մշակույթի ընկերություն ՏՕդա-Լուչ	ք. Երևան
6.	Ռուսական մշակույթի միշազգային կենտրոն ՀՀ արմոնիա	ք. Երևան
7.	Ռուս-հայկական երիտասարդական նախաձեռնությունների կենտրոն	ք. Երևան
8.	ՏՇՌուսսիյանե   ՀԿ	ք. Ղափան
9.	Ռուսական մշակույթի օջախ	ք. Վանաձոր
10.	Հունական ՀԿ-ների միություն՝ ՏԵԼԱՓԻԴ   հունական համայնք	ք. Վանաձոր
11.	Հայաստանի հոլյուների ՏՊատրիդա   ՀԿ	ք. Երևան
12.	Երևան քաղաքի ՏԻՄԻՆ   հոլյուների համայնք ՀԿ	ք. Երևան
13.	ՏՊՆՆՏԻ	ք. Երևան
14.	ՏԱԿՄԻ	ք. Ալավերդի
15.	ՏԷԼԱՊԻԴ	ք. Գյումրի
16.	ՏՊՆՆՏՈՒ	ք. Ստեփանավան

<sup>55</sup> Աղյուսակը կազմվել է ազգային փոքրամասնությունների հասարակական կազմակերպությունների տվյալների հիման վրա [http://www.gov.am/u\\_files/file/kron/1a%20Minority%20Table%20-%202023\\_12\\_08.pdf](http://www.gov.am/u_files/file/kron/1a%20Minority%20Table%20-%202023_12_08.pdf)

## Աղյուսակ 1-ի շարունակություն

1	2	3
17.	ՏՕՂԻՄԱՋԻՆՈՒ	ք. Նոյեմբերյան
18.	ՏԱՆԱՍՏԱՍԻ	ք. Հրազդան
19.	Եղիշիների ազգային միություն	ք. Երևան
20.	Աշխարհի եղիների ազգային միություն	ք. Երևան
21.	Եղիշիների ազգային կոմիտե	ք. Երևան
22.	Եղիշիները արտասահմանում	ք. Երևան
23.	Եղիշաբրդական համայնք	ք. Երևան
24.	ՏՄԵՂԻԱ-ՇԱՆԳԱԼ   Եղիշիների ազգային միավորում	ք. Երևան
25.	Մինչար Եղիշիների ազգային միավորում	ք. Երևան
26.	Հայաստանի ասորական միությունների ֆեղերացիա ՏԻԽԱՅԱՐՔԱՅԻ Ասորական ՏԱՉՈՒՐ   Երիտասարդական կենտրոն	ք. Երևան
27.	ՏԱՅԹՈՒՐ   ասորական ասոցիացիա	ք. Երևան
28.	ՏՄԱԿԵՆԱ   ասորական մշակութային ՀԿ	ք. Երևան
29.	ՏՔՈՒՐԴ մտավորականության խորհուրդ   ՀԿ	ք. Երևան
30.	ՏՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆ կոմիտե   ՀԿ	ք. Երևան
31.	ՏՈՒԿՐԱԲԻՆԱ   Հայաստանի ուկրախնացիների ֆեղերացիա ՀԿ	ք. Երևան

Վերջինս, ըստ նրանց, կարող է մեղմել համայնքից արտագաղթի խնդիրը: Այդ առթիվ ներկայացնենք նրանց համայնքի դեկավարների մի քանի կարծիքը: ՏՄԵՐ կազմակերպությունը կոչվում է ՏՔՈՒՐԴ մտավորականության խորհուրդ |,- նշում է Ա. Սարդարյանը,- ստեղծվել է 1992թ. մայիսի 8-ին: Զբաղվում ենք մշակութային հարցերով՝ լեզվի, կրթական: Հարկ եղած դեպքում միջնորդի դեր կարող ենք կատարել համայնքի և կառավարության միջև: Բացի այս հարցերից, ՏՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ խորհուրդը | նաև գործնական մեծ աշխատանք է կատարել համայնքին օգնություն ցույց տալու համար: Շեյնկանի գյուղը

տարիներով խմելու ջուր չուներ, Տմտավորականության խորհուրդը՝ միջնորդեց, այդ ժամանակ Խոտախայի ֆիրմաներից մեկը այստեղ էր, և խմելու ջուր հասցրեցինք այնտեղ այդ ֆիրմայի միջոցով։ Այնուհետև բժիշկներ տարանք մի քանի զյուղեր, զննումներ կատարեցին։ Դեղեր ստացանք ձրի և բժիշկների հսկողության տակ բաժանեցինք զյուղերում։ Հետո հարց բարձրացրեցինք, որ Ռյա Թազա և Ալավյազի գյուղերի շենքերից բան չի մնացել։ Վերջապես Ռյա Թազայում այդ շենքերը լավ վերանորոգեցին, իսկ Ալավյազում նորը կառուցեցին։ Ամեն ինչ անում ենք, որ մարդիկ մնան տեղում։<sup>56</sup>

ՏՌՈՍՍԻՋԱ! ՀԿ-ի նախագահ Յ. Յակովենկոն, անդրադառնալով այդ հարցին, նշում է, որ նրանց կազմակերպությունը գործում է 1993 թվականից։ Այն գրանցված է արդարադատության նախարարությունում և, բացի երևանյան համայնքից, ունի ևս 17 մասնաճյուղեր հանրապետության տարբեր մարզերում։ ՏԿազմակերպության գործունեության հիմնական նպատակը Հայաստանում ուսումների և ոռուսալեզու քաղաքացիների համար կրթական և մշակութային միջավայրի ստեղծումն է, ինչպես նաև սոցիալական, կենցաղային, իրավաբանական որոշ հարցերի լուծումը և ընդհանուր առմամբ Հայաստանից նրանց արտագաղթի կասեցումը։ Մենք աշխատում ենք, որ մարդիկ չհեռանան!<sup>57</sup> Մշակույթի, լեզվի պահպանման և արտագաղթի կասեցման խնդրին է անդրադարձել նաև ՏԵզրիների ազգային կոմիտեի! անդամ Ս. Սուլթանյանը։ ՏԵս ներկայացնում եմ ՏԵզրիների ազգային կոմիտե! կազմակերպությունը։ Կազմա-

<sup>56</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Երևան քաղաքում 21.09.2013թ. կազմակերպության ղեկավար Ա. Մարդարյանի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԲ ԷԲՍ։

<sup>57</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Երևան քաղաքում 29.09.2013թ. կազմակերպության ղեկավար Ա. Յակովենկոյի հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԲ ԷԲՍ։

Կերպությունը ձևավորվել է 1999 թվականին: Այն զբաղվում է եզրիների մշակութային, կրթական և կրոնի պահպանման խնդիրներով, և դասախոսություններ ենք անցկացնում, որպեսզի շմոռանան իրենց արմատները: Երբ լեզվի դասեր ենք անցկացնում, լինում են դեպքեր, որ հայերն էլ են գալիս և մեծ հետաքրքրությամբ սովորում եզրիներն: Դասախոսությունները անցկացնում ենք գյուղական համայնքներում: Այս վերջին 2-3 տարիների ընթացքում երկի մի 30 երիտասարդ ընտանիք արտազարձել է: Գնացել են Գերմանիա, Ֆրանսիա և Ռուսաստան: Գերմանիայում և Ֆրանսիայում ձուլման վտանգը անհամեմատ ավելի մեծ է: Ամեն ինչ անում ենք, որ երիտասարդները մնան տեղում և չարտագաղթեն :<sup>58</sup>

## 2.2. Մայրենի լեզվի կիրառման հետ կապված խնդիրները

Հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին, որ կթնիկ ինքնազիտակցության բարձրացման և հասարակական կազմակերպությունների ակտիվ գործունեության շնորհիվ Հայաստանի անկախության օրոք ազգային փոքրամասնությունների շրջանում մայրենի լեզվի նկատմամբ աննախադեպ հետաքրքրության և իմացության աճ է արձանագրվել: Այսպես, 1989 թ. մարդահամարի արդյունքներով, օրինակ, եզրիների 18.6%-ը (56.127-ից՝ 10.415 մարդ)<sup>59</sup> իր մայրենի լեզուն համարել է հայերենը, 2001թ. դրա կողմնակիցների թիվը կրծատվել է

<sup>58</sup>Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Երևան քաղաքում 03.10.2013թ. կազմակերպության ղեկավար Ս. Սուլթանյանի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԲ ԷԲՍ:

<sup>59</sup>Համամիութենական մարդահամարի արդյունքները Հայկական ԽՍՀ-ում 1989թ., էջ 99:

շուրջ 5.7%-ով՝ կազմելով 12.9% (40.620-ից՝ 5278 մարդ ),<sup>60</sup> իսկ 2011թ. տվյալներով՝ 35308-ից 4271 մարդ:<sup>61</sup> Ռուսների շրջանում 1989թ. մարդահամարի արդյունքներով այն կազմել է 32% (51.555-ից՝ 16.600 մարդ),<sup>62</sup> 2001թ.՝ 0.1% (14.660-ից՝ 1666 մարդ),<sup>63</sup> իսկ 2011թ.՝ 11.5% (11911-ից 1372 մարդ).<sup>64</sup>

Մայրենի լեզվի պահպանման գործում հատկապես մեծ աշխատանքներ են կատարում ՀԿ-ները: ՀՀ ռուսական մշակույթի միություն ՏՕդա!, Հայաստանի բարեկամների միավորման դեկավարը այդ կապակցությամբ նշեց. ՏՄԵր կազմակերպությանը անդամակցում է մոտ 260 հոգի, որոնցից 46-ը 1-ին, 2-րդ և 3-րդ կարգի հաշմանդամներ են, իսկ 28-ը՝ աշխատանքի վետերաններ: Սակայն Հայաստանում անկախությունից հետո աշխատանքի վետերան հասկացությունը այլսա չի գործում: Մնացած մասը երիտասարդությունն է (մոտ 50 հոգի), անդամների երեսաները և թոռները (մոտ 150 հոգի): Բոլոր նրանք, ովքեր հասկանում են ռուսերեն լեզուն, իրենց համար է այս կազմակերպությունը: Այստեղ կան շատ փախստականներ, մոլոկաններ, ուկրաինացիներ և հայեր, որոնք եկել են Բաքվից, Մոսկվայից և այլն: Մեր խորհրդում ունենք 12 անդամ, որոնցից 5-ը հայեր են: Կազմակերպության հիմնական նպատակը ռուսական մշակույթի պահպանումն է, շփումը, ռուսերեն լեզվի տա-

<sup>60</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշների հիման վրա), Ե., 2003, էջ 362:

<sup>61</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 275, <http://www.armstat.am/am/?nid=337>(30.03.2015):

<sup>62</sup> Համամիութենական մարդահամարի արդյունքները Հայկական ԽՍՀ-ում, էջ 99:

<sup>63</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշների հիման վրա), էջ 362:

<sup>64</sup> Նույն տեղում, էջ 275:

բածումը:<sup>65</sup> Այդ հարցում նույն պատկերն է նաև մյուս ազգային փոքրամասնությունների համար, որի մասին տվյալները գետեղված են աղյուսակ 2-ում:

Օրինակ, ըստ համայնքի դեկավար Ռումանիա Յավիրի, նախկին մարդահամարի ժամանակ ուկրաինացիների մեծ մասը ոչ թե ուկրաիներենը, այլ ռուսերենն են համարել մայրենի լեզու, և նրանք հիմնականում ռուսախոսներ են:<sup>66</sup> 2001թ. մարդահամարի արդյունքներով նրանց 42.3%-ը (1663-ից 692 մարդ) մայրենին համարել է ուկրաիներենը, 38.5%-ը (1663-ից 629մարդ)` ռուսերենը, 17.8%-ը (1663-ից 291մարդ)` հայերենը:<sup>67</sup> 2011թ. մարդահամարի տվյալներով 1176 ուկրաինացիներից ռուսերենը մայրենի լեզու է համարել 357, հայերենը՝ 208, ուկրաիներենը՝ 606, իսկ մեկ մարդ՝ ասորերենը:<sup>68</sup> Խորհրդային տարիներին խորհրդային հանրապետություններում պարտադիր ուսուցման լեզուն ռուսերենն էր, և ինչպես նշում է Ցու. Մկրտումյանը, տասնամյակների ընթացքում դա հանգեցրեց մի իրողության, որ ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների մի մասը բավարար մակարդակով զգիտեր այդ լեզուն, որի միջավայրում ապրում էին:<sup>69</sup>

---

<sup>65</sup> Տե՛ս Մարկոս Ա., Երևան քաղաքում 10.10.2013թ. կազմակերպության դեկավար Ժ. Մուլայյանի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԻ ԷԲՍ:

<sup>66</sup> Յավիր Ռ., Ուկրաինացիները Հայաստանում, Հայաստանի ազգությունները, Ե., 2000, էջ 102:

<sup>67</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները), հիման վրա, էջ 362:

<sup>68</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 275, <http://www.armstat.am/am/?nid=337>(30.03.2015):

<sup>69</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայացման արդի պայմաններում II, էջ 174:

## Աղյուսակ 2

**ՀՀ մշտական բնակչությունը՝ ըստ ազգության և մայրենի լեզվի  
(ՀՀ 2011թ. մարդահամարի արդյունքներով)<sup>70</sup> (մարդ)**

Ազգային կազմը	Ընդամենը	Հայերեն	Եղբիւրեն	Ռուսերեն	Ասորերեն	Քրդերեն	Ուկրաներեն	Հունարեն	Ազգերեն
<b>ՀՀ</b>	3018854	2956615	30973	23484	2402	2030	733	332	491
<b>Հայ</b>	2961801	2948766	249	11862	124	22	106	78	357
<b>Եղբիւրեն</b>	35308	4271	30628	79	1	323	0	0	2
<b>Ռուս</b>	11911	1372	47	10464	5	1	6	2	2
<b>Ասորի</b>	2769	418	2	81	2265	0	1	0	0
<b>Հույն</b>	900	557	3	88	1	0	1	0	0
<b>Ուկրանիացի</b>	1176	208	0	357	1	0	606	0	0
<b>Քուրդ</b>	2162	406	39	24	2	1684	0	0	0
<b>Այլ</b>	2727	559	5	513	2	0	0	0	130
<b>Հր. պատ.</b>	100	58	0	17	1	0	12	0	0

Այնուհանդերձ, ազգային փոքրամասնությունների ՀԿ-ների որոշ դեկավարների կարծիքով, վերը նշված օրենքները երեմն գործում են ոչ ամբողջապես, որի հետևանքով ներկայումս նրանք բախվում են դեռևս չլուծված մի շարք խնդիրների: Ըստ նրանց՝ այդ խնդիրները տարիներ շարունակ նպաստել են Հայաստանից արտաքին միգրացիայի քանակի ավելացմանը: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է 1993թ. ՏԼեզվի մասին՝ ՀՀ օրենքի ընդունմանը և շատ կարճ ժամանակում դրա կիրարկմանը, որը միանշանակորեն չընդունեցին ռուսախոս ազգային փոքրամասնությունները: Ըստ այդ օրենքի՝ ՏՊաշտոնական անձինք և սպասարկման առանձինն ոլորտներում աշ-

<sup>70</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 275, [http://www.armstat.am/am/?nid=337\(30.03.2015\)](http://www.armstat.am/am/?nid=337(30.03.2015)):

խատող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները պարտավոր են տիրապետել գրական հայերենին<sup>71</sup>, այսինքն՝ Հայաստանի բոլոր քաղաքացիները, որոնք զբաղեցնում են պետական պաշտոններ կամ հավակնում են, պետք է ազատ տիրապետեն գրավոր և բանավոր հայերենին: Այդ կապակցությամբ անդրադառնանք մի քանի կարծիքների: Յու Յակովենկոն, որը դեկավարում է ՏԻՌԱՍԻՋԱ՝ հասարակական կազմակերպությունը, նշում է. ՏԱՐՏԱԳՎԱՂՅԻ ամենամեծ հոսքը եղել է 1993 թվականին, երբ ընդունվեց լեզվի մասին օրենքը, և փակվեցին ոուսական դպրոցները, համալսարանների ոուսական բաժինները: Այդ ժամանակ հուսալքված մարդիկ, չիմանալով, թե ինչպես շարունակել ապրել, արտազարդում էին: Կարելի է հաղթահարել սոցիալական, կենցաղային դժվարությունները, բայց երբ առաջանում է կրթական խնդիր, այդ ժամանակ արդեն իսկապես իրավիճակը սրվում է, որովհետև բարձրանում է ինքնապահանման հարցը: Միանգամից ամբողջ կրթական համակարգը հայերենի փոխելը խոհեմ քայլ չէր: Այդ անցումը պետք է կատարվեր աստիճանաբար, և այսօր գուցե ունենայինք ուրիշ պատկեր: Բայց, ցավոք սրտի, այն ժամանակ իշխանությունը լավ գլուխ չհանեց այս ամենից և որոշեց մեկ օրենքով փակել մնացածի թթվածինը: Այսօր ոուսները, որպես այդպիսին, նման նեղվածություն չեն զգում: Քանի որ կան ոուսական դասարաններ, մեր դպրոցը, որը ամբողջովին համարվում է սլավոնական դպրոց, բայց օրենքը, միևնույն է, շարունակում է լինել: Դրա համար ինչ-որ կերպ հարմարվում ենք այդ օրենքին, չնայած վերջերս շատ են խոսում այն մասին, որ պետք է

<sup>71</sup> ՏԼեզվի մասի՝ ՀՀ օրենքը, ընդունված է ՀՀ Գերազույն խորհրդի կողմից 30 մարտի 1993թ., ՀՆ-0773-<http://www.alist.am> (19.01.2015):

փոխել այդ օրենքը: ... Միզրացիան, իհարկե, կապված է եղել լեզվական այս գործընթացների հետ: Տնտեսական գործոնը ևս ազդում էր, քանի որ լեզվի մասին օրենքից հետո շատերը կորցրեցին իրենց աշխատանքը: Մարդիկ խմբեր էին կազմում և հեռանում պարզապես կոլեկտիվներով: Գնում էին Ռուսաստանի լրված գյուղերը և վերակառուցում դրանք: Ամեն տեղից հեռանում էին՝ և՝ գյուղերից, և՝ քաղաքներից: Իսկ այսօր վիճակը այնպէս է, որ մենք՝ ազգային փոքրամասնություններս, ունենք նույն խնդիրները, ինչ որ հայերը: Մենք այս ազգի մի մասն ենք: Չնայած շատերը մոռանում են այդ մասին, և մեզ մոտ խոռվություն է առաջանում, եթի իշխանավորները ինչ-որ տոնի առթիվ շնորհավորելիս հիշում են միայն հայ ժողովրդին: Կարելի դիմել ոչ թե հայ ժողովուրդ, այլ Հայաստանի ժողովուրդ և վերջ, ուրիշ խնդիր չի լինի! :<sup>72</sup>

Ժ. Մուրայյանը, որ ներկայացնում է ՏՕդա! կազմակերպությունը, նշում է, որ ռուսների արտագաղթը հիմնականում տեղի է ունեցել սոցիալ-տնտեսական ձգնաժամի տարիներին՝ Հայաստանի անկախությունից հետո, որը տևեց մինչև XX դարի վերջը: Դրան նպաստում էր նաև հայերենի շիմացությունը. ՏԱՆԿԱխության տարիներին մենք չենք կարողանում ավտոբուսի տում գնել: Ռուսերեն ասում էինք՝ փոխանցեք մեզ տում, մեզ ասում էին՝ ինչո՞ւ եք ռուսերեն խոսում: Այդ նեղվածության պահը կար, և աշխատանքի հարցում իրենց մարդկանց էին տեղ տալիս: Հետո լուս չկար, հացը տալոնով էր: Մենք թռչակառուներ ենք: Հիմա կան շատ մենակյացներ, որոնց երեխաները ով որտեղ պատահի՝ գնացել են, և այստեղ մնացել են մե-

<sup>72</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Յու. Ի. Յակովենկոյի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները:

նակ մարդիկ: Շատերն են գնացել: Գնացել են Ռուսաստան՝ Մոսկվա, շատերը՝ Իսրայել, Ամերիկա: Բաքվի փախստական՝ ները կա՝ մ Մոսկվա են գնացել, կա՝ մ Ամերիկա: Ինչո՞ւ: Առաջին հերթին լեզվի շիմացությունը, աշխատանքի բացակայությունը: Շփվելու անհնարինությունը՝ հատկապես նախնական շրջանում: Պայմանները սարսափելի էին: Իրենց ավելի ձեռնուուու էր ստանալ փախստականի կարգավիճակ և հեռանալ: Խառնամուսնական ընտանիքները մեկնում էին Ամերիկա, եթե կինը բարեկամներ էր ունենում, մոլոկանները մեկնում էին Կանադա: Շատ գյուղեր պարզապես դատարկվեցին Հայաստանում, օրինակ՝ Սեմյոնովկա գյուղ կար: Հիմա միայն Ֆիոլետովոն և Լերմոնոտովոն են մնացել: Այդ արտազադքը մոտավորապես տևեց 10 տարի: Շատերը այստեղ տները թողել են: Ամունը վերադառնում են հանգստի: Հիմա մենք բոլորս մեզ հիանալի ենք զգում: Հիմա մեր երեխանները տիրապետում են հայերենին, մենք ենք դժվարանում, մենք կ թոշակառու ենք: Միզրացիայի պատճառները ներկայումս փոխվել են: Հիմա կարևորվում է նաև կրթական և ամուսնական պատճառներով միզրացիան: Ես 49 տարի է՝ ապրում եմ այստեղ: Ես ունեմ 2 աղջիկ և մեկ տղա: Այստեղ տղաս ամուսնացավ հայուիու հետ, աղջիկս ամուսնացավ: Ի՞նչ իմաստ ուներ իմ գնալը: Ես մնացի!՝<sup>73</sup> Նոյն կազմակերպության վշակութային ընկերության համակարգող խորհրդի անդամ Գալինա Կոլիկովան միզրացիայի և համայնքի կանոնավոր գործունեությանը խոչընդոտող պատճառներից մեկը համարել է Տէզվի մասին! օրենքի խտրական բնույթը, որը մի հարվածով ոռւսաց լեզուն դուրս

---

<sup>73</sup> Տէ՛ս Մարկոսյան Ա., Ժ. Մուրայյանի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները:

մղեց հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներից |<sup>:74</sup> Արարատի մարզի Դիմիտրով ասորաբնակ համայնքի դպրոցը խորհրդային տարիներին եղել է ոռուսական թեքումով: Գյուղապետարանի ազգությամբ ասորի պատասխանատուներից մեկի կարծիքով՝ Լեզվի մասին օրենքի (1993թ.) ընդունումից հետո այն դարձավ հայկական, որի պատճառով ոռուսախոս ասորիների և Աղքաբեջանից բռնագաղթած շուրջ 40 ոռուսախոս հայ ընտանիքներ գյուղից արտագաղթեցին: Ներկայում երեխաների ոռուսական կրթությամբ ծնողները, կապված լեզվական ուսուցման և հայերեն դպրոցական ծրագրերի հետ, դժվարություններ են ունենում երեխաների դասապատրաստման հարցում: Հստ նրա՝ ասորի երեխաների ոռուսերենով կրթություն ստանալը ոչ միայն նպաստում է հետագայում Հայաստանում բուհեր ընդունվելուն, այլև ՌԴ-ում աշխատանք գտնելու և մշտական բնակություն հաստատելու համար:<sup>:75</sup>

Լ. Ռշտունիի համոզմամբ՝ ներկայում այդ իրավիճակը փոխվել է, և բացվում են ոռուսական նոր դպրոցներ, քուեզներ, բուհեր. ՏԼեզվի խնդիրը, իհարկե, կա, շատերը մտահոգ էին, որ ոռուսերեն լեզուն այսպես ասած հեռացվեց: Բայց արդեն մի քանի տարի է կարծես թե վերածունդ է նկատվում այդ հարցում: Փորձում են դպրոցներ բացել: Հիմա պետք է ոռուսական քուեզ բացվի: Հետո զինվորական ծառայողական վայրերում ոռուսական դպրոցներ կան: Իմ թոռնիկն ավարտեց Աշտարակի զինվորական դպրոցը, որովհետև ինքը ՌԴ քաղաքացի է և ուզում է գնալ սովորել Սանկտ Պետերբուրգում: Եվ նա հիմա այստեղ

<sup>74</sup> Կուլիկովա Գ., Հայաստանի ազգությունները, ՏՕդա! ոռուսական համայնքը, Ե., 2000, էջ 9:

<sup>75</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Դիմիտրով, 2015թ.:

Ոուսաստանում ընդունված այդ ծրագրով է սովորում: Մեծ թռու նույնպես Լենինգրադում է սովորում |:<sup>76</sup>

Հարցազրույցներից պարզվեց, որ ոուսաց լեզվի խնդիրը իրենց գործունեությունում կարևորել են ոչ միայն Հայաստանում բնակվող ոուսները, այլև ասորիների, ուկրախնացիների, հույների ՀԿ-ների պատասխանատուները, քանի որ այդ համայնքների անդամների գերակշռող մեծամասնությունը ոուսախոսներ են, իսկ նրանց երեխաները կրթություն են ստացել ոուսական դպրոցներում և բուհերում: Հայաստանի ասորական միությունների ֆեղերացիա Տիսայադրա; ասորական ՏԱշուր; Երիտասարդական կենտրոնի նախագահ Ի. Գասպարյանն այդ կապակցությամբ նշեց. ՏԱյդ տարիներին սկսեցին փակել ոուսական դպրոցները: Ասորիները ոուսախոս էին և հիմնականում ոուսական կրթություն ունեին: Դա հիմնական պատճառ դարձավ, որ հնարավորություն չէին ունենում երեխաներին ոուսական դպրոց տալու, ոուսական կրթություն ստանալու: Բացի դրանից, մասնագետները, որոնք ունեին ոուսական կրթություն և չէին տիրապետում հայերենին, ինչ-որ պաշտոն էին զբաղեցնում, գործից ազատում էին: Մայրենի լեզուն այն է, որով դու ծնվելու օրից խոսում ես: Այսինքն՝ ազգային լեզուն և մայրենի լեզուն տարբեր հասկացություններ են: Տվյալ պահին իմ ազգային լեզուն ասորերենն է, մայրենի լեզուն՝ ոուսերենը: Ես քանի որ սովետական կրթության մարդ եմ և սովետական ժամանակ եմ անցել աշխատանքի, ինձ վրա դա

---

<sup>76</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Երևան քաղաքում 15.10.2013թ. Լ. Ռշտունիի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԻ ԷԲԱ:

այդպես չի անդրադարձել քանի որ ես աշխատում եմ արդեն մոտ 30 տարի! :<sup>77</sup>

Կան նաև կարծիքներ, ըստ որոնց՝ Հայաստանից ազգային փոքրամասնությունների արտագաղթի պատճառը չի պայմանավորվում ՀՀ-ում ընդունված՝ լեզվի մասին օրենքից բխող լեզվաքաղաքականությամբ։ Լեզվի շիմացությունը, որպես Հայաստանից միգրացիայի պատճառ տեսակետին համակարծիք չէ, օրինակ, «Ուկրաինա» Հայաստանի ուկրաինացիների ֆեղերացիայի նախագահ Ա. Հարությունյանը (ղեկավարում է Ռ. Յավիրից հետո), որը այդ կապակցությամբ արտահայտեց հետևյալ կարծիքը. «90-ականներին շատերը մեկնեցին, բայց դա նրանից չէր, որ հայերը վատ էին վերաբերվում, այլ պարզապես իրադրությունը այնպես ստացվեց, որ նույնիսկ հայերն էին գնում։ Սուտ է, որ ասում են, թե այդ թվերին հայերի հետ լարվածություն կար կամ լեզուն չգիտեին։ Ուղղակի կյանքը ստիպեց, և ով հնարավորություն ուներ՝ գնաց։ Բայց կային մարդիկ, որ հաստատել էին և չէին ուզում գնալ, նույնիսկ հնարավորություն ունեին մեկնելու, բայց մնում էին և այդ դժվարությունները հայ ժողովրդի հետ տարել են։ Իրենք ել էին ներդրում անում, որ ճգնաժամից դուրս գան իրենց աշխատանքով։ Հիմա ջահելներն են գնում։ Լավ կյանքի են ձգտում։ Լեզվի հետ կապված խնդիրներ չկան, որովհետև գիտեն հայերեն»:<sup>78</sup>

Ազգային փոքրամասնությունների խնդիրներով զբաղվող մասնագետները համակարծիք են այն հարցում, որ այդ օրենքի ընդունումից հետո ազգային փոքրամասնությունների այն ներ-

<sup>77</sup> Տե՛ս **Մարկոսան Ա.**, Երևան քաղաքում 20.10.2013թ. կազմակերպության ղեկավար Ի. Գասպարյան հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԻ ԷԲԱ:

<sup>78</sup> Տե՛ս **Մարկոսան Ա.**, Երևան քաղաքում 03.03.2014թ. կազմակերպության ղեկավար Ա. Հարությունյանի հետ հարցազրույցի արդյունքները, ՀԱԻ ԷԲԱ:

կայացուցիչները, որոնք չեն տիրապետում այդ ազգության լեզվին, հայտնվեցին դժվարին կացության մեջ: Դժվարություններ առաջացան կրթության, ծառայողական և մասնագիտական առաջխաղացման ասպարեզում, որոնք սոցիալ-տնտեսական ձգնաժամկետ հետ մեկտեղ նպաստեցին զանզվածյալին արտագաղթին: Անհրաժեշտ է նշել, որ գրեթե համանման դժվարություններ ծառացան նաև այն հայերի առջև, մասնավորապես հայ փախստականների միջավայրում, որոնք ճակատագրի բերումով ոռուսախոս էին դարձել: Նրանց մի մասը նույնպես արտագաղթեց Հայաստանից: Այդ օրենքը կիրարկվեց շատ կարճ ժամանակահատվածում, և նկատի չառնվեցին գոյություն ունեցող իրողությունները, չնախատեսվեցին պետական միջոցներով պետական լեզվի արագացված դասընթացներ հայերենին չտիրապետող քաղաքացիների համար: Հանրապետության քաղաքացիներին անհրաժեշտ էր տալ ժամանակ, որպեսզի նրանք կարողանային հարմարվել լեզվական և սոցիալ-հոգեբանական նոր պայմաններին, որը կարող էր մեղմել նաև արտագաղթը:<sup>79</sup> Այնուհանդերձ, ներկա պայմաններում ազգային փոքրամասնությունների ՀԿ-ների պատասխանատունները օրինաչափ են համարում հայերենը որպես պետական լեզու ընդունելը և նրանց կարծիքով դրա չիմացության հետևանքով հայաստանաբնակ ազգային փոքրամասնությունները չեն կարող իրենց մասնակցությունը բերել հանրապետության տնտեսական, քաղաքական, մշակութային կյանքին: Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետությունն ընդունել է մի շարք կարևոր օրենքներ և միացել նաև մարդու իրավունքների

<sup>79</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայացման արդի պայմաններում II, էջ 174-175:

Վերաբերյալ միջազգային մի շարք պայմանագրերի և ակտերի, որոնք նպաստում են նրանց ազգային-մշակութային ինքնության պահպանմանը։ Բայց պետք է նշել, որ առօրյա կայնքում այդ օրենքները ինչպես հայերի, այնպես էլ ազգային փոքրամասնությունների համար գործում են ոչ լիարժեք՝ տեղիք տալով տարատեսակ կարծիքների։ Մյուս կողմից ՏԼեզվի մասին։ ՀՀ օրենքի ընդունումը և շատ կարճ ժամանակում դրա կիրարկումը խթանեցին Հայաստանից ազգային փոքրամասնությունների միգրացիային։

## ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

### ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ԷԹՆՈԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների արտաքին միզրացիոն միտումները պարզաբանելու նպատակով կարևոր ենք համարում անդրադառնալ արդի էթնոժողովրդագրական գործընթացներին, մասնավորապես հետևյալ խնդիրներին:

- 1) ազգային փոքրամասնությունների թվի շարժին և դրանում արտաքին միզրացիայի գործոնի ազդեցությանը.
- 2) ազգային փոքրամասնությունների սեռատարիքային կազմին և արտաքին միզրացիայի հետևանքով դրանցում տեղի ունեցած փոփոխություններին.
- 3) ազգային փոքրամասնությունների բնակավայրի տիպին (քաղաք, գյուղ) և դրա դերին արտաքին միզրացիոն գործընթացներում.
- 4) Հայաստանում ըստ մարզերի նրանց բաշխվածությանը և արտաքին միզրացիայի թողած էթնոժողովրդագրական հետևանքներին:

#### 3.1. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների թվի և էթնիկ կազմի շարժընթացը (XIX դարի վերջ – XXI դարի սկիզբ)

Այսուսակ 3-ի տվյալներից կարող են եզրակացնել որ ավելի քան հարյուր տարվա ընթացքում Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների շրջանում դիտարկվել են

հետևյալ միտումները. մինչև 1980-ական թվականները, այսինքն՝ շուրջ 80 տարիների ընթացքում (1897թ. մարդահամարից մինչև 1979թ. մարդահամարի միջև ընկած ժամանակահատվածը) Հայաստանում բնակվող նշված ազգային փոքրամասնությունների շրջանում, բացառությամբ հույների, դիտարկվել են բացարձակ աճի միտումներ: Օրինակ, ոռուսների քանակն այդ տարիներին ավելացել է 64.4%-ով (45 322 մարդ), ասորիներինը՝ 59.2%-ով (3 661 մարդ), ուկրաինացիներինը՝ 79.1%-ով (7 047 մարդ), քրդերինը՝ 44.9%-ով (22 861 մարդ): Նյութերի վերլուծությունից պարզվում է, որ այդ տարիներին հատկապես եզրի և քուրդ բնակչության թվի ավելացումը պայմանավորված է նրանց բնական աճի բարձր տեսմանը, ոռուսների և ուկրաինացիների աճը՝ աշխատուժի ներհոսքով, ազգամիջյան ամուսնություններով: Մինչդեռ պատկերն այլ է նորանկախ Հայաստանի մոտ քանի տարիների ընթացքում, երբ Հայաստանի բնակչության, ընդ որում՝ նշված ազգային փոքրամասնությունների բացարձակ քանակը կտրուկ նվազեց: Այսպես, 1989թ. համեմատությամբ 2001թ. մարդահամարի տվյալներով ոռուսների քանակը կրծատվել է 36 895 մարդով, իսկ 2011թ. մարդահամարի տվյալներով՝ 3 469 մարդով: Նշված երկու մարդահամարների ընթացքում նրանց թիվն ընդհանուր առմամբ կրծատվել է 40 364 մարդով:

Ասորիների քանակը, 1989-2011թթ. մարդահամարների տվյալներով, կրծատվել է 3 194 մարդով, ուկրաինացիներինը՝ 7 165-ով, իսկ հույներինը՝ 3 750 մարդով: Ընդ որում, հանրապետությունից նրանց արտազադթի հիմնական մասը տեղի է ունեցել 1989-2001թթ. ընթացքում՝ համապատասխանաբար 2 554, 6 708, 3 474 մարդ:

### Աղյուսակ 3

#### ՀՀ-ում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների թվի շարժընթացը (1897-2011 թթ.)<sup>80</sup> (մարդ)

Ազգային կազմը	Տարեթիվը							
	1897	1926	1959*	1970*	1979*	1989	2001	2011
Եղի	-	12237	-	-	-	51976	40620	35308
Ռուս	25014	19548	56477	66108	70336	51555	14660	11191
Ասորի	2522	2215	4326	5.544	6183	5963	3409	2769
Ուկրաինցի	1853	2826	5593	8390	8900	8341	1633	1176
Քուրի	27961	3025	25627	37486	50822	4151	1519	2162
Հույն	5936	2980	4976	5690	5653	4650	1176	900

2001թ. և 2011թ. մարդահամարների միջև ազգային փոքրամասնությունների թվի կրճատման միտումներն առավել ամբողջական ձևով ներկայացված են աղյուսակ 4-ում:

Անդրադառնանք նաև եղինների և քրդերի քանակի խնդրին: 2001թ. և 2011թ. մարդահամարի արդյունքներով Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների քանակով ամենաշատը եղիններն են (համապատասխանաբար 40 660, 35 308 մարդ), սակայն 1897, 1959, 1970, և 1979 թվականներին

<sup>80</sup>Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայացման արդի պայմաններում II, էջ 160: Աղյուսակի այն վանդակներում, որտեղ դրված է գծիկ նշան, ըստ աղբյուրի նշանակում է, որ այդ տարիների համար բացակայում են տվյալները, իսկ եղինների սյունակում տարեթվերի դիմաց դրված աստղանիշը նշանակում է որ 1959, 1970, 1979թթ. մարդահամարների ժամանակ եղինները հաշվառվել են որպես քուրդ: Աղյուսակում բերված 2001թ. և 2011թ. տվյալները կազմված են Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները) (էջ 362-363), և Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների (էջ 272) [http://www.armstat.am/am/?nid=337\(30.03.2015\)](http://www.armstat.am/am/?nid=337(30.03.2015)) հիման վրա:

իրականացված մարդահամարներում բացակայում են նրանց վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները:

#### Աղյուսակ 4

#### ՀՀ մշտական բնակչության ազգային կազմը՝ ըստ 2001-2011թթ. մարդահամարի արդյունքների<sup>81</sup> (մարդ)

Ազգային կազմը	2001	2011	Տարբերությունը՝ 2001-2011թթ.
Ընդամենը ՀՀ-ում որից՝	3213011	3018854	-194157
Հայ	3145354	2961801	-183553
Եղի	40620	35308	-5312
Ուսւ	14660	11191	-3469
Ասորի	3409	2769	-640
Հույն	1176	900	-276
Ուկրաինացի	1633	1176	-457
Քուրդ	1519	2162	+643
Այլ	4640	2727	-1913
Հրաժ. պատասխ.	-	100	-100

ՏՆ Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնություններն այսօր 11 գրքում (2000թ.) հեղինակային խումբը այդ խնդիրն իրավացիորեն պայմանավորում է նրա ինքնանվանման և ինքնության խնդրի հետ, քանի որ 1897, 1959, 1970 և 1979 թթ. մարդահամարների ժամանակ եղբիները գրանցվել են

---

<sup>81</sup> Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները) (էջ 362-363) և Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների (էջ 272) [http://www.armstat.am/am/?nid=337\(30.03.2015\)](http://www.armstat.am/am/?nid=337(30.03.2015)) հիման վրա:

Տքրդեր! անվան տակ:<sup>82</sup> Հայաստանում բնակվող եզրիների և քրդերի՝ որպես մեկ կամ առանձին էթնոսների ինքնության և էթնոմշակութային առնչությունների հարցերին նվիրված են բազմաթիվ աշխատություններ և վերլուծություններ: Այդ հարցերն ամբողջությամբ չեն առնչվում մեր ուսումնասիրության հիմնական խնդրին, բայց դրանցում ընթացող ներկայիս ժողովրդագրական և էթնոմշակութային միտումները բացահայտելու համար անդրադառնանք գոյություն ունեցող մի քանի կարծիքի: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ այդ հարցն առավել սրությամբ է արտահայտվում երկու էթնիկ հանրույթների ազգային հասարակական կազմակերպությունների ու կազմական էթնիկ հասարակ ժողովրդի շրջանում: Այդ կապակցությամբ բերենք մի քանի օրինակ. Տեղիների միշտազգային հիմնադրամ՝ հասարակական կազմակերպության նախագահ Զամալ Սադախյանը, անդրադառնալով այդ խնդրին, նշում է. ՏԱյն կարծիքը կա, թե եզրիները նույն քրդերն են, անհիմն է և արժանի դատապարտման և քննադատության: Եզրիները իրենց լեզվով, գրերով, կրոնով, սովորույթներով և ազգային շատ առանձնահատկություններով ինքնատիպ առանձին ժողովուրդ են: Եզրիներին որևէ ազգի հետ նույնացնելը նշանակում է մեքենայաբար ժխտել դարերով հաստատված ազգի գոյությունը!՝<sup>83</sup> 1989 թ. սեպտեմբերի 30-ին Երևանում տեղի ունեցած Հայաստանի եզրիների 3-րդ համագումարում ընդունված ՏՀոչակագրում՝ մասնավորապես ասված է. Տեղիների համագումարը գտնում է, որ եկել է ժամանակը վերջ տալու ստալինյան դարաշրջանից

<sup>82</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները այսօր I, էջ 25-27:

<sup>83</sup> Սադախյան Զ., Հայաստանի ազգությունները, Եզրիներ, Ե., 2000, էջ 56:

Ժառանգած այն իրողությունը, ըստ որի՝ Եզրիներին անվանում են քրեր: Եզրիներն իրենց համարում են Եզրիներ: ... Պաշտոնական բոլոր ատյաններում մեզ քուրդ անվանելը մեզ համար անընդունելի է: Մենք պահանջում ենք Հայաստանի Հանրապետության մարմիններից վերջ տալ անարդարությանը և մեր ժողովրդին կոչել իր անունով!՝<sup>84</sup> Իսկ Աշխարհի Եզրիների միության նախագահ Ազիզ Թամոյանը լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ նշել է. Տեզրիները քուրդ չեն, չպետք է խառնել այդ երկու ազգերին: ... Եզրի ծնվում ես ու չես ել կարող դառնալ!, և բերել է բազմաթիվ փաստարկներ իրենց և քրերի լեզվական, կրոնական, մշակութային տարբերությունների մասին: Ըստ Ա. Թամոյանի՝ այսօր ամբողջ աշխարհում բնակվում է 2 միլիոնից ավելի եզրի. Ռուսաստանում՝ 350 հազ., Եվրոպայում՝ 300 հազ., Վրաստանում՝ 50 հազ.:<sup>85</sup> Այդ կապակցությամբ 2010թ. փետրվարին Եզրիների համայնքը ցույց է կազմակերպել ՀՀ Նախագահի նստավայրի մոտ՝ պահանջելով հարգել իրենց ազգային պատկանելությունը և չնույնացնել քրերի հետ:<sup>86</sup> Այսպիսով, Եզրիներն իրենց համարում են որպես առանձին էթնոս: Անդրադառնանք նաև Հայաստանում բնակվող քրերի տեսակետին: Այդ կապակցությամբ Հայաստանի Հանրապետության քուրդ մտավորականների խորհրդի վարչության նախագահ Ամերիկե Սարդարը նշում է. ՏՔրեր! հասկացությունը մենք օգտագործում ենք լայն իմաստով՝ նկատի ունենալով ինչպես մահմեդական քրերին, այնպես էլ

<sup>84</sup> Քուրդ են արդյոք Եզրիները, <http://arevelk.info/archives/240> (10.02.2010):

<sup>85</sup> Եզրիներ և քրեր ՏԵզրի ծնվում ես!,

[http://www.panorama.am/am/society/2008/06/24/ezdiner/\(24.06.2008\):](http://www.panorama.am/am/society/2008/06/24/ezdiner/(24.06.2008))

<sup>86</sup> Եզրիներ ՏՄԵՆՔ քուրդ չեն!

[http://www.a1plus.am/am/social/2010/02/25/ezdiner\(25.02.2010\):](http://www.a1plus.am/am/social/2010/02/25/ezdiner(25.02.2010))

Եզրիների այն մասին, որն իրենց եզրի քուրդ է համարում: Դրա հետ մեկտեղ հայտնի է, որ եզրիների մյուս մասը, որն առ այսօր պահպանում է իր հին հավատը՝ արևապաշտությունը, իրեն առանձին ժողովուրդ է համարում<sup>:87</sup> 1989թ. մարդահամարի տվյալներով Հայաստանում արդեն նրանց թիվը կազմում էր 60 հազար, սակայն այս դեպքում նկատի են առնված ինչպես մահմեդական քրդերը, այնպես էլ եզրի քրդերը<sup>:88</sup> Որպեսզի պարզենք, թե որքան եզրի և քուրդ են ապրում Հայաստանում, դիմենք 2001 և 2011թթ. մարդահամարի տվյալներին, որտեղ եզրիները և քրդերը հանդես են գալիս որպես առանձին էթնիկ հանրություններ: Հստ 2001 թվականի մարդահամարի արդյունքների 40 620 մարդ, իսկ 2011թվականին 35308 մարդ իրեն համարել է եզրի, իսկ համապատասխանաբար 1519 և 2162 մարդ՝ քուրդ:<sup>:89</sup> Եզրիների և քրդերի վերաբերյալ աղյուսակի վիճակագրական տվյալներից կարելի է եզրակացնել, որ 1926թ. համամիութենական մարդահամարի տվյալներով խորհրդային պետությունում ապրում էր 12237 եզրի և 3025 մահմեդական քուրդ:<sup>:90</sup> 1959թ. մարդահամարի ժամանակ արձանագրվել են միայն քրդեր (25 627 մարդ, ընդ որում գյուղական բնակչության թվաքանակը՝ 20857 մարդ, իսկ քա-

---

<sup>87</sup> **Մարդարան Ա.**, Քրդերը Հայաստանում, Հայաստանի ազգությունները, Ե., 2000, էջ 59:

<sup>88</sup> Նույն տեղում, էջ 60:

<sup>89</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները) արդյունքները, էջ 362-363, Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 272, [http://www.armstat.am/am/?nid=337\(30.03.2015\)](http://www.armstat.am/am/?nid=337(30.03.2015)):

<sup>90</sup> Всесоюзная перепись населения 1926 года, т. XIV. Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика. Социалистическая Советская Республика Армения, с. 8-9.

դաքայինը՝ 4770 մարդ):<sup>91</sup> 1970թ. մարդահամարի տվյալներով, այսինքն՝ շուրջ 10 տարվա ընթացքում նրանց թիվը Հայաստանում ավելացել է 11 859 մարդով կամ 1.4 անգամ՝ ընդհանուրը կազմելով 37 486 մարդ:<sup>92</sup> Ըստ 1979 թ. մարդահամարի արդյունքների՝ քրդերի թիվն ավելացել է 13 336 մարդով կամ 1.3 անգամ՝ կազմելով 50 822 մարդ: Եթե համեմատենք 1959թ. և 1979թ. մարդահամարների արդյունքները, ապա 20 տարվա ընթացքում քուրդ բնակչությունը Հայաստանում աճել է 25 195 մարդով կամ շուրջ 2 անգամ: Ինչպես տեսնում ենք, այդ ժամանակահատվածում քուրդ բնակչության աննախաղեաց աճ է արձանագրվել՝ պայմանավորված նրանց բնական աճի բարձր տեմպերով: Սակայն 1989թ. մարդահամարի արդյունքներով, նախորդի համեմատությամբ, նրանց թիվը կրծատվել է շուրջ տասն անգամ՝ կազմելով 4151 մարդ: Այդ հանգամանքը պայմանավորված է 1988 թ. Լեռնային Ղարաբաղի հարցի շուրջ հայ-ադրբեջանական պատերազմով, որի հետևանքով Հայաստանի մահմեդական քրդերի գերակշռող մեծամասնությունը ադրբեջանցիների հետ կրոնական համերաշխության հողի վրա արտագաղթեց Հայաստանից: Հայաստանի Հանրապետության քուրդ մտավորականության խորհրդի վարչության նախագահ Ամարիկե Սարդարի կարծիքով արտագաղթած մահմեդական քրդերի թիվը հասնում է 10000 մարդու:<sup>93</sup> Այդ տվյալները որոշ հետազոտողների կարծիքով ուռճացված են, քանի որ, ըստ նրանց, Հայաստանից արտագաղթած մահմեդական

<sup>91</sup> Итоги Всесоюзной переписи населения 1959г. Армянская ССР, М., 1963, с. 102.

<sup>92</sup> Итоги Всесоюзной переписи населения 1970г Национальный состав населения СССР, М., 1973, с. 303-305.

<sup>93</sup> **Սարդար Ա.**, նշվ., աշխ., էջ 58:

քրդերի ընդհանուր թիվը հասնում էր գրեթե 6 հազարի:<sup>94</sup> Հայաստանից արտազայթածները հիմնականում բնակություն հաստատեցին Աղրբեջանում, իսկ որոշ մասը՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում և Ղազախստանում, ինչպես նաև նախկին Խորհրդային Միության այլ երկրներում: 1989թ. մարդահամարի տվյալների համեմատությամբ՝ 2001թ. մարդահամարի արդյունքներով նրանց քանակը Հայաստանում կրճատվել է 2 632 մարդով՝ կազմելով 1 519 մարդ,<sup>95</sup> իսկ 2011թ. տվյալներով՝ ավելացել է 642 մարդով:<sup>96</sup>

1989թ. և 2011թ. մարդահամարների միջև ընկած ժամանակահատվածում Հայաստանից հեռացել է 16 668 եղիլ: Նրանք հաստատվել են Ռուսաստանում՝ հատկապես Կրասնոդարի, Ստավրոպոլի երկրամասերում, Մոսկվայում և նրա շրջակայքում, Յարոսլավլի և այլ մարզերում, իսկ որոշ մասն էլ՝ Ուկրաինայում, Լեհաստանում, Գերմանիայում, ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Հոլանդիայում և այլ երկրներում:

Համեմատության համար նշենք, որ այդ տարիներին արտազայթել են նաև հայերը: 1992-1994 թվականները համարվում են զանգվածային արտահոսքի ժամանակահատված՝ արտազայթեց 610-620 հազ. մարդ կամ երկրի բնակչության գրեթե 1/5-ը,<sup>97</sup> իսկ 1996-2001 թվականներին դիտարկվել է արտաքին միզրացիայի ակտիվության նվազում (մոտ 250 հազ. մարդ կամ

<sup>94</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները այսօր լ, էջ 31:

<sup>95</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 360:

<sup>96</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 272, <http://www.armstat.am/am/?nid=337>(30.03.2015):

<sup>97</sup> Միզրացիան և մարդկային զարգացում. Հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Մարդկային զարգացման ազգային գեկույց, Հայաստան, 2009, էջ 39:

Երկրի բնակչության թվի մոտ 8%-ը):<sup>98</sup> 2001 թվականի մարդահամարի տվյալներով հայերը կազմել են 3145354 մարդ, ազգային փոքրամասնությունները՝ 67657 մարդ (2.11%), իսկ 2011թ. մարդահամարի տվյալներով՝ 3018854 մարդ, որից հայերը՝ 2961801 մարդ, ազգային փոքրամասնությունները՝ 57053 մարդ (1.9%):<sup>99</sup> Այսինքն՝ այդ տարիներին հայերի քանակը կրճատվել է 183553 մարդով, իսկ ազգային փոքրամասնություններինը՝ 10604 մարդով: Բերված վիճակագրական տվյալներից կարող ենք եզրակացնել, որ Հայաստանից արտագաղթել են ոչ միայն ազգային փոքրամասնությունները, այլև առավել մեծ թվով հայերը՝ պայմանավորված Հայաստանում ստեղծված տնտեսական և քաղաքական անկայուն իրավիճակով, մասնավորապես տնտեսական ձգնաժամով և գործազրկության բարձր մակարդակով:<sup>100</sup> Բավական է նշել, որ 1990-1993թթ. ընթացքում ՀՀ-ում ՀՆԱ-ն նվազեց առնվազն ավելի քան երկու անգամ՝ 1993թ. կազմելով 1990-ական թվականների մակարդակի միայն 46.9%-ը, իսկ ձգնաժամի հետևանքով տնտեսության ոչ գյուղատնտեսական հատվածում կրճատվեց մոտ 645 հազ. աշխատատեղ:<sup>101</sup> Նշված փաստերը հավասարապես տարածվում էին ինչպես հայերի, այնպես էլ ազգային փոքրամասնությունների վրա, և դա վկայում է նրանց

<sup>98</sup> Նույն տեղում, էջ 35:

<sup>99</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները), էջ 362-363 և Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների, էջ 272,

<http://www.armstat.am/am/?nid=337>(30.03.2015):

<sup>100</sup> **Գալստյան Ս.**, Աշխատանքային միզրացիան հետխորհրդային Հայաստանի գյուղական բնակչության շրջանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Ե., 2011, N 1-2, էջ 164:

<sup>101</sup> Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, Ե., 2003, էջ 25:

նույն սոցիալ-տնտեսական վիճակի մասին: Այդ մասին փաստում են նաև ազգային փոքրամասնությունների ՀԿ-ների ղեկավարները, որոնք նշել են Հայաստանից արտագաղթի միշտը ընդհանուր և առանձնահատուկ պատճառներ՝ բացառելով ազգային հողի վրա խտրականության որևէ դեպք: Օրինակ՝ Հայաստանի ասորիների ՏԱթուր! ասոցիացիայի նախագահ Պ. Թամրազովը, անդրադարձությունով 1992-1995թթ. ասորի բնակչության քանակի կրծատման պատճառներին, նշում է. ՏԴա հանրապետությունում ստեղծված տնտեսական աննպաստ իրավիճակի հետևանք էր: Արտագաղթում էր նաև Հայաստանի բնիկ բնակչությունը, քանի որ մարդիկ մեկնում էին վաստակի համար<sup>102</sup>: Եսկ այդ կապակցությամբ ՏՈՒՍՍԻ-յա! ՀԿ-ի նախագահ Յու. Յակովենկոն արտահայտել է հետևյալ կարծիքը. ՏՈՒՈՒՆՆԵՐԸ ապրում են նույն դժվարությունները, ինչ Հայաստանի հիմնական ազգաբնակչությունը. շատերը աղքատություն են հաղթահարում, մեծ մասամբ ունեն սոցիալ-տնտեսական բնույթի հոգսեր, բայց մենք դրանք կիսում ենք հայ ժողովրդի հետ!: Այսպիսով, Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների թվի կրծատման գործում էական ազդեցություն է ունեցել արտաքին միզրացիայի գործոնը՝ պայմանավորված Հայաստանում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական իրավիճակով:

---

<sup>102</sup> **Թամրազով Պ.**, Հայաստանի ասորիները, Հայաստանի ազգությունները, Ե., 2000, էջ 24:

### **3.2. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների սեռատարիքային կազմը**

Անդրադառնանք ազգային փոքրամասնությունների սեռատարիքային կազմին և արտաքին միզրացիայի հետևանքով դրանում տեղի ունեցած փոփոխություններին: Աղյուսակ 5-ի տվյալներից կարող ենք եզրակացնել, որ 2001թ. մարդահամարի տվյալներով ազգային փոքրամասնությունների շրջանում տղամարդկանց թիվը կազմել է 25 479 (42.2%), կանանցը՝ 34 913 (57.8%) մարդ, իսկ 2011թ. մարդահամարի տվյալներով՝ համապատասխանաբար 25 784 (45.2%) և 31 269 (54.8%) մարդ: Այդ ինտիմին առավել սուր է դրսերվում ռուսների մեջ, որտեղ կանայք շուրջ երկուսուկես անգամ ավելի են տղամարդկանցից: Ըստ սեռային կազմի՝ նույն միտումներն են դիտարկվել նաև հույնների և ուկրաինացիների մեջ: Այսպես, 2001թ. հույն բնակչությունը կազմել է 1 120 մարդ, որից 434-ը՝ տղամարդ, 686-ը՝ կին, 2011թ. նրանց քանակը կրճատվել է 220 մարդով և համապատասխանաբար կազմել 334 տղամարդ և 566 կին: 2001թ. Հայաստանում ապրել է 1 602 ուկրաինացի, որից 229-ը՝ տղամարդ և 1 373-ը՝ կին, 2011թ.՝ 1 176 մարդ, որից 207-ը տղամարդ, 969-ը՝ կին: Տղամարդկանց նկատմամբ կանանց գերակշռության իննդրի վրա իրենց ազդեցությունն են թողել նաև արտաքին միզրացիոն գործընթացները, մասնավորապես տղամարդկանց որոշ մասը աշխատանքի, կրթության, մշտական բնակության նպատակով գտնվել են հանրապետությունից դուրս:

Վիճակագրական տվյալների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս նաև հանգելու այն եզրակացության, որ արտաքին միզրացիան իր ազդեցությունն է ունեցել նաև հայաստա-

նաբնակ ազգային փոքրամասնությունների տարիքային կազմի վրա:

### Աղյուսակ 5

**ՀՀ մշտական բնակչության սեռային կազմը՝ ըստ 2001թ. և 2011թ. մարդահամարների արդյունքների<sup>103</sup> (մարդ)**

Ազգային կազմը	Ընդամենք		Տղամարդ		Կին	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
<b>ՀՀ</b>	2922464	3018854	1388237	1448052	1534227	1570802
<b>որից՝</b>						
<b>Հայ</b>	2862072	2961801	1362758	1422268	1499314	1539533
<b>Եղի</b>	34994	35308	17180	17757	17814	17551
<b>Ռուս</b>	13846	11191	3798	3815	10048	8096
<b>Ասորի</b>	3108	2679	1533	1357	1575	1412
<b>Հույն</b>	1120	900	434	334	686	566
<b>Ուկրաինացի</b>	1602	1176	229	207	1373	969
<b>Քուրդ</b>	1329	2162	641	1089	688	1073
<b>Այլ</b>	4393	2727	1664	1183	2729	567
<b>Հրաժ. պատ.</b>	-	100	-	47	-	977

Ըստ բնակչության տարիքային կազմի՝ նշված ազգային փոքրամասնությունների շրջանում կարող ենք առանձնացնել երկու կարևոր միտում.

1. Ազգային փոքրամասնություններ, որոնց ժողովրդագրական զարգացումները բնութագրվում են համեմատաբար բարձր ծնելիությամբ: Այդ հանգամանքը, մեր կարծիքով,

<sup>103</sup> Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները) արդյունքների (Էջ 365-367) և Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների (Էջ 272) հիման վրա, <http://www.armstat.am/am/?nid=337> (30.03.2015):

պայմանավորված է նրանց ավանդական հասարակական կառուցվածքի տարրերի պահպանմամբ, որը ապահովել է ծնելիության բարձր մակարդակ և նպաստել բազմանդամ ընտանիքի տիպի ապահովմանը:

2. Բնակչության ծերացման ցուցանիշներ ունեցող ազգային փոքրամասնություններ: Նրանք իրենց ժողովրդագրական ցուցանիշներով մոտ են հայերին, ունեն ծնելիության ցածր մակարդակ և համեմատաբար բարձր մահացություն: Բացի արտաքին միզրացիոն գործընթացների ազդեցությունից, ընտանիքի կառուցվածքը և ժողովրդագրական վարքագիծը ժամանակի ընթացքում ենթարկվում են մոդեռնիզացիոն գործընթացների, և փոխվում են նրանց ժողովրդագրական ցուցանիշները:

Հստ աղյուսակ 6-ում ներկայացված տվյալների՝ առաջին խմբին կարող ենք դասել եզրիներին և քրդերին: Այսպես, ըստ 2001թ. մարդահամարի տվյալների, 0-19 տ. խումբը կազմել է 43.8%, իսկ 2011թ. տվյալներով՝ 34.7%: Քրդերի շրջանում այն համապատասխանաբար կազմել է 39.3% և 37.4%: Օրինակ՝ Արագածոտնի մարզի եզրիաբնակ Շամիրամ գյուղի ընտանիքները, ըստ գյուղապետարանի պատասխանատուների, միջին հաշվով բաղկացած են 3-4 երեխաներից:<sup>104</sup>

---

<sup>104</sup> Հստ գյուղապետարանի աշխատակազմի ղեկավարի՝ երեխաների թիվը ավելի շատ էր խորհրդային տարիներին՝ միջին հաշվով 5-6 երեխա, մինչդեռ վերջին տարիներին դիտարկվում են կրծատման միտումներ: Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2013թ.:

**Աղյուսակ 6**

**ՀՀ մշտական բնակչության տարիքային կազմը՝ ըստ 2001թ. և  
2011թ. մարդահամարների արդյունքների<sup>105</sup>(մարդ)**

Ազգային կազմը	Ընդամենը		Տարիքային կազմը					
			0-9		10-19		20-29	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
<b>ՀՀ</b>	3213011	3018854	454603	387501	639054	41712	490148	564163
<b>որից՝</b>								
<b>Հայ</b>	3145354	2961801	443281	379155	626293	403272	479869	553964
<b>Եղի</b>	40620	35308	8381	5984	9396	6236	6965	6796
<b>Ոռու</b>	14660	11911	1128	1160	1570	1088	1602	1669
<b>Ասորի</b>	3409	2769	476	371	704	374	435	514
<b>Հովին</b>	1176	900	89	79	174	71	123	112
<b>Ուկրաինացի</b>	1633	1176	43	65	69	55	270	101
<b>Քուրդ</b>	1519	2162	278	437	319	373	227	398
<b>Ալ</b>	4640	2727	387	238	529	229	745	586
<b>Հրաժ.պատ.</b>	-	100	-	12	-	9	-	24

**Աղյուսակ 6-ի շարունակությունը**

Ազգային կազմը	Տարիքային կազմը							
	30-39		40-49		50-59		60+	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
<b>ՀՀ</b>	448851	410426	487662	388024	233909	412290	458784	444738
<b>որից՝</b>								
<b>Հայ</b>	439444	402434	478751	380840	228531	405656	448645	436475
<b>Եղի</b>	5937	5193	4684	4654	2050	3624	3207	2831
<b>Ոռու</b>	1670	1481	2260	1299	2036	1745	4394	3469
<b>Ասորի</b>	435	331	507	320	229	394	567	465
<b>Հովին</b>	123	121	167	100	132	121	364	296
<b>Ուկրաինացի</b>	270	131	275	167	296	199	536	458
<b>Քուրդ</b>	177	300	177	255	100	198	161	201
<b>Ալ</b>	535	422	841	381	535	339	910	357
<b>Հրաժ.պատասխան</b>	-	13	-	17	-	14	-	11

<sup>105</sup> Աղյուսակը կազմված է ըստ Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները) արդյունքների (եջ 364-365) և Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների (եջ 272) հիման վրա, <http://www.armstat.am/am/?nid=337> (30.03.2015):

Եզդիների և քրդերի շրջանում ժողովրդագրական նշված ցուցանիշները պայմանավորված են ընտանիքում և համայնքում նրանց ավանդական հասարակական կառուցվածքի պահպանմամբ, որը ապահովում է ծնելիության համեմատաբար բարձր մակարդակ: Նրանց հասարակական կառուցվածքի գլխավոր առանձնահատկությունը դասային բնույթն է, որը ժողովրդագրական վարքագծին հաղորդում է ազգային ինքնատիպություն և սոցիալական ինքնակազմակերպման առանձնահատկություններ: Ժողովրդագրական վարքագծի այդ առանձնահատկությունները համարվում են նշված փորրամասնությունների ավանդական մշակույթի անբաժանելի մասը: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ առավելագույն ծնելիությունը պայմանավորված է ինչպես իրենց մշակութային առանձնահատկություններով, այնպես էլ բազմազավակության դեպքում տնտեսության վարման մեջ երեխաների աշխատուժի օգտագործման հանգամանքով: Եզդիական և քրդական համայնքներում, որտեղ դեռևս ըստ տարիքային և սեռային պատկանելության պահպանվում է ընտանիքի անդամների միջև աշխատանքային գործառույթների բաժանում, երեխաները վաղ հասակից նույնպես ներգրավվում են աշխատանքային գործընթացում: Հստ նրանց՝ տղան ունի հողի և ունեցվածքի ժառանգության իրավունք: Դրանով է պայմանավորված նաև այն հանգամանքը, որ բազմազավակության արժեքը ամրապնդված է նրանց մշակույթում:

Մինչդեռ պատկերը այլ է ռուսների, ասորիների, հույների և ուկրաինացիների շրջանում: Այսպես, 2011թ. մարդահամարի տվյալներով 11911 ռուսներից 0-9 տարիքային խումբը կազմել է 1160, իսկ 50 և բարձր տարիքային խումբը՝ 5214 մարդ, 2769 ասորիներից՝ 0-9 տարիքային խումբը՝ 371, իսկ 50 և բարձրը՝

859 մարդ, 900 հույներից 0-9 տարիքային խումբը՝ 79, իսկ 50 և բարձրը՝ 416 մարդ, 1 176 ուլղարինացիներից 0-9 տարիքային խումբը՝ 65, իսկ 50 և բարձրը՝ 657 մարդ: Այսինքն՝ նրանցում կրծատվել է ծնելիությունը, և այն չի ապահովում նույնիսկ բնակչության պարզ վերարտադրություն: Նշված ազգային փոքրամասնությունների մոտ նման իրավիճակը պայմանավորված է նաև հանրապետությունից երիտասարդ և միջին սերնդի արտագաղթով: Օրինակ՝ Կոտայքի մարզի նախկին հունաբնակ Հանքավանում, ըստ գյուղապետի, համայնքն ունի 138 բնակիչ, որից միայն 14 ընտանիքն է հույն: Նրանք բոլորը 60-ից բարձր տարիքի ամուսիններ են կամ միայնակ տարեցներ, որոնց ընտանիքների երիտասարդ անդամներն արտագաղթել են Հայաստանից: Համայնքի վակ բնակարանների շուրջ 30%-ը պատկանում է հույներին, որոնք ներկայումս մշտական բնակություն են հաստատել Հունաստանում, սակայն գյուղում չեն վաճառել բնակարանը: Որոշ ընտանիքներ նույնիսկ վերանորոգել են իրենց հայրական տունը և ամառային արձակուրդներին վերադառնում են: Գյուղում մնացածները ֆինանսական օգնություն են ստանում դրսում գտնվող իրենց երեխաներից և հարազատներից:<sup>106</sup> Նոյն պատկերն է նաև Լոռու մարզի Յաղղան գյուղում, որտեղ 1987թ. բնակվում էր 900 հույն, 2001թ. մարդահամարի արդյունքներով նրանց թիվը կրծատվել էր 546 մարդով, իսկ 2013թ.<sup>107</sup> մոտ 90 մարդով, որոնք հիմնականում տարեցներ են: Ներկայումս հույն բնակչության հիմնական մասը կենսաթոշակառուներ են, իսկ վերարտադրողական տարիքի մարդկանց արտագաղթի հետևանքով

<sup>106</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Հանքավան, 2013թ.:

<sup>107</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Յաղղան, 2014թ.:

ծնելիությունը զրեթե ամբողջովին դադարել է: Երիտասարդների արտագաղթի հետևանքով Հայաստանում կտրուկ ավելացել է ռուս տարեցների թիվը: Օրինակ, Պրիվոլնոյե գյուղում նախկինում ապրում էր ավելի քան 800 ռուս, իսկ XX դարի վերջին՝ շուրջ 100 մարդ կամ 32 ընտանիք, իսկ 2013թ.՝ մոտ 1/3-ը<sup>108</sup>: Նույն պատկերն է նաև Լոռու մարզի Ուրասար, Մեղովկա, Գեղարքունիքի մարզի Ճամբարակ, Ելենովկա, Սեմյոնովկա նախկին ռուսաբնակ գյուղերում: Ռուս բնակչությունը հիմնականում արտագաղթել է Ռուսաստանի Դաշնություն: Արտաքին տեղաշարժերի պատճառով կրծատվել է նաև Արգնի համայնքի ասորիների քանակը: Ըստ համայնքի դեկավարի տվյալների՝ 2012թ. դրությամբ այն ուներ 1200 տնային տնտեսություն, որից միայն 680 տնտեսությունն է ապրում գյուղում, մնացածը փակ է, և նրանց տերերը մեկնել են հանրապետությունից: Համայնքի առկա բնակչությունը կազմել է 2685 մարդ, որից ասորիներ՝ 1150 մարդ, եզրիներ՝ մոտ 120 մարդ, մնացածը հայեր են, կան նաև մի քանի ընտանիք հույներ և ռուսներ: 2012թ. ծնվել է 22 երեխա, իսկ մահացել 18 մարդ<sup>109</sup>:

### **3.3. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների տեղաբաշխման առանձնահատկությունները**

Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների շրջանում տարբեր կերպ էին ընթանում նաև քաղաքայնացման գործընթացները: Արդեն իսկ սկսած XX դարի երկրորդ կեսից և XXI դարի սկզբից՝ ինչպես հայերի, այնպես է որոշ ազգային

<sup>108</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Պրիվոլնոյե, 2014թ.:

<sup>109</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Հանքավան, 2013թ.:

փոքրամասնությունների շրջանում քաղաքաբնակները կազմում էին բարձր տոկոս: Դրա հետ միաժամանակ հատկապես եզրիների և քրդերի շրջանում ավանդական հասարակական կառուցվածքի և արժեքների պահպանումն իր ազդեցությունն է թողնում նրանց տարածքային շարժունության ցուցանիշների վրա: Այնուհանդերձ, ոչ շատ բարձր տոկոսով, սակայն նրանց մեջ նույնպես դիտարկվել է տեղաշարժ դեպի արդյունաբերական խոշոր կենտրոններ, հատկապես բարձրագույն կրթություն և բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների շրջանում: Քաղաքային բնակչության կառուցվածքում այդ ազգային փոքրամասնությունների մեջ ավանդական միջանձնային կապերն իրենց ազդեցությունն են թողնում նրանց ժողովրդագրական վարքագծի և արժեքային կողմնորոշումների վրա: Քաղաքայնացման գործընթացը ազգային փոքրամասնությունների մեջ որոշակի փոփոխություններ է առաջ բերում նրանց սոցիալ-մասնագիտական, ժողովրդագրական կառուցվածքում, կենսաձևում, մշակույթում: Աղյուսակ 7-ի տվյալները փաստում են, որ եզրիները, քրդերը և ասորիները հիմնականում գյուղաբնակներ են:

Օրինակ, ըստ 2001թ. մարդահամարի տվյալների՝ գյուղաբնակ էր եզրիների 81.7%-ը, 2011թ.՝ 84.6%-ը, իսկ քրդերը համապատասխանաբար կազմել են 79.3% և 87.1%: Հայաստանաբնակ ասորիների գերակշռող մեծամասնությունը (2001թ.՝ 84.6%, իսկ 2011թ.՝ 82.7%) նույնպես բնակվում է գյուղական համայնքներում:

## Աղյուսակ 7

**ՀՀ քաղաքային և գյուղական բնակչության ազգային կազմը  
ըստ 2001թ. և 2011թ. մարդահամարների արդյունքների<sup>110</sup>  
(մարդ)**

Ազգային կազմը	Ընդամենք		Քաղաքային		Գյուղական	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
<b>ՀՀ</b>	3213011	3018854	2066153	1911297	1146858	1107567
<b>որից</b>						
<b>Հայ</b>	3145354	2961801	2041622	1892991	1103732	1068810
<b>Եզրի</b>	40620	35308	7413	5443	33207	29865
<b>Ռուս</b>	14660	11191	10489	8095	4171	3816
<b>Ասորի</b>	3409	2769	524	481	2885	2288
<b>Հույն</b>	1176	900	853	700	323	200
<b>Ուկրաինացի</b>	1633	1176	1386	957	247	219
<b>Քուրդ</b>	1519	2162	315	264	1204	1898
<b>Ալլ</b>	4640	2727	3551	2280	1089	447
<b>Հրաժ. պատասխ.</b>	-	100	-	76	-	24

Համեմատության համար նշենք, որ քաղաքայնացման բարձր ցուցանիշներ են առկա հայաստանաբնակ մյուս ազգային փոքրամասնությունների շրջանում. 2011թ. մարդահամարի տվյալներով՝ քաղաքաբնակ ոռուսները կազմել են 72.3%, հույները՝ 77.8%, ուկրաինացիները՝ 81.4%:

Որոշակի առանձնահատկություններ են դրսևորվում նաև ազգային փոքրամասնությունների սոցիալ-մասնագիտական կազմում: Ընդհանուր օրինաշափությունն այն է, որ արդյունաբերական ձյուղերը, կապված արդյունաբերական և հետար-

<sup>110</sup> Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները) (Եջ 362-363) և Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների (Եջ 273-274) հիման վրա, [http://www.armstat.am/am/?nid=337\(30.03.2015\)](http://www.armstat.am/am/?nid=337(30.03.2015)):

դյունաբերական տեխնոլոգիաների զարգացման հետ, հատկապես յուրացվում են քաղաքաբնակ ազգային փոքրամասնությունների կողմից, որոնք հիմնականում ընդգրկված են դեկավարման, մշակույթի, կրթության և սպասարկման ոլորտներում: Օրինակ՝ Հայաստանի քաղաքներում, մասնավորապես Երևանում, հիմնականում կենտրոնացված են արդյունաբերական, մշակութային, գիտության, կրթության, առողջապահության, սպասարկման ոլորտները, որոնցում ընդգրկված են համապատասխան մասնագիտական պատրաստվածություն ունեցող ազգային փոքրամասնությունները: Ի տարբերություն նրանց՝ եզրիները և քրդերը հիմնականում զբաղվում են անասնապահությամբ և երկրագործությամբ, և նրանց մեջ ցածր տոկոս են կազմում բարձր որակավորում ունեցող մասնագետները և ծառայողները: Եթե նախկինում գյուղաբնակ եզրիների և քրդերի մեջ բացարձակ գերակշռություն ուներ անասնապահների, դաշտավարների, այգեգործների սոցիալ-մասնագիտական խումբը, ապա ներկայումս գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղված տղամարդկանց թիվը նույնպես կրծատվել է, քանի որ նրանց մեծ մասը մեկնում է արտագնա աշխատանքի: Այդ առթիվ եզրիաբնակ Ակնալիճ համայնքի բնակչության մեկը նշեց, որ տարիներ շարունակ նրա ամուսինը և երկու տղան զբաղվել են անասնապահությամբ, բայց վերջին երկու տարին մեկնում են արտագնա աշխատանքի, քանի որ դրանով զբաղվելը եկամտաբեր չէ. ՏԱռավոտից մինչև իրիկուն անասունների հետևից էին վազում, բայց նույնիսկ կերի ծախսերը չին կարողանում հանել, դրա համար էլ որոշեցին անասուններին վերացնել: Գյուղում նույնիսկ նորմալ ոռոգման և խմելու ջուր չունենք: Տեղորս տղան Նովոսիբիրսկում էր ապրում, կանչեց, գնացել են այնտեղ՝ առևտուր են անում: Հիմա գյուղի երիտա-

սարդները զյուղատնտեսությամբ հաճույքով չեն զբաղվում, նախընտրում են գնալ Ռուսաստան աշխատանքի: Անասուն պահելը էլ եկամուտ չի բերում: Եզրի, կին, 50տ. |<sup>111</sup> Արագածոտնի մարզի քրդաբնակ Զամշլու համայնքն ունի 40 տնային տնտեսություն, որի մշտական բնակչությունը կազմում է 150 մարդ, որոնք հիմնականում զբաղվում են անասնապահությամբ և դաշտավարությամբ: Համայնքի ղեկավարի կարծիքով տնտեսության այդ ոլորտները եկամտաբերության առումով իրենց չեն արդարացնում, որի պատճառով ամեն տարի մոտ 30 մարդ մեկնում է Ռուսաստանի Դաշնություն արտագնա աշխատանքի, իսկ վերջին 10 տարիներին հանրապետությունից դուրս մշտական բնակության է մեկնել մոտ 50 մարդ:<sup>112</sup> Այսպիսով, ազգային փոքրամասնությունների սոցիալական կառուցվածքը տարբերվում է քաղաքային և զյուղական բնակչության քանակով, դրանում տարբեր սոցիալական խմբերի առկայությամբ, որոնք միմյանցից տարբերվում են իրենց սոցիալ-մասնագիտական որակավորմամբ, ունեցվածքային վիճակով և ձյուղային զբաղվածության ոլորտներով: Այդ գործընթացների վրա իրենց ազդեցությունն են թողնում ազգային փոքրամասնությունների զարգացման սոցիալ-տնտեսական մակարդակը, ավանդական մշակութային վարքագիծը: Վերջինիս են առնչվում նաև հասարակական կյանքում նրանց ցուցաբերած ակտիվությունը և տնտեսական վարքագիծը:

Անդրադառնանք Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունների ըստ մարզերի տեղաբաշխվածությանը: Ըստ աղյուսակ 8-ում բերված 2001թ. և 2011թ. մարդահամարների տվյալ-

<sup>111</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Ակնալիճ, 2014թ.:

<sup>112</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Զամշլու, 2014թ.:

ների՝ եզդիաբնակ մարզերում (նրանք հոծ խմբերով բնակվում են Արմավիրի, Արագածոտնի, Արարատի, Կոտայքի մարզերում, իսկ ցրված՝ Երևանում) նրանց թիվը կրճատվել է: 2001թ. տվյալներով Գեղարքունիքի, Սյունիքի և Տավոշի մարզերում ոչ մի եզդի չի բնակվել: Մինչդեռ վերջին մարդահամարի տվյալներով նշված մարզերում բնակություն են հաստատել համապատասխանաբար 57, 21 և 8 մարդ: Ռուսների տեսակարար կշիռը համեմատաբար մեծ է Երևանում, Լոռու մարզի Տաշիր, Ստեփանավան, Վանաձոր և Շիրակի մարզի Գյումրի քաղաքներում, իսկ զյուղերում՝ հոծ ձևով Լոռու մարզի Լերմոնտովո, Ֆիղետովո, Կրուզլայա Շիշկա, Մեղովկա, Պրիվելնոյե, Միխայելովկա, Պուշկինո, Բովկաձոր, Ուրասար համայնքներում: Վերջին երկու մարդահամարի արդյունքներով ռուսների թիվը արտաքին միզրացիայի պատճառով մի շարք մարզերում կրճատվել է, բայց ներքին տեղաշարժերի հաշվին, օրինակ, Արագածոտնի, Արարատի, Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերում դիտարկվել են աճման միտումներ:

Ասորիները ցրված բնակվում են Երևանում, Արարատի մարզի՝ Արտաշատ, Կոտայքի մարզի՝ Աբովյան քաղաքներում, իսկ հոծ ձևով՝ Դիմիտրով, Վերին Դվին, Նոր Արտազերս, Արգնի համայնքներում: Ի տարբերություն 2001թ. մարդահամարի տվյալների՝ 2011թվականին փոքր թվով ասորիներ բնակվում են նաև Արագածոտնի, Գեղարքունիքի, Լոռու, Շիրակի, Սյունիքի, Վայոց ձորի մարզերում:

Հույները հիմնականում բնակվում են Երևանում և Լոռու մարզի Ալավերդի, Շամլուղ, Ախթալա քաղաքներում, Յաղդան, Կողես զյուղական համայնքներում, Կոտայքի մարզի Հանքավան զյուղում, Շիրակի մարզի Գյումրի քաղաքում:

## Աղյուսակ 8

**ՀՀ մշտական բնակչության ազգային կազմը՝ ըստ ՀՀ մարզերի  
(ՀՀ 2001թ. և 2011թ. մարդահամարների  
արդյունքներով)<sup>113</sup> (մարդ)**

Ազգային կազմը	Ըստամենք		Ք. Երևան		Արագածոտն		Արարատ	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
<b>ՀՀ</b>	3213011	3018854	1103488	1060138	138301	132925	272016	260367
<b>որից</b>								
<b>Հայ</b>	3145354	2961801	1088383	1048940	130678	125552	263357	253125
<b>Եղիս</b>	4620	35308	4733	3268	6405	5474	5940	4975
<b>Ռուս</b>	14660	11911	6684	4940	179	180	418	436
<b>Ասորի</b>	3409	2769	239	226	-	11	1926	1626
<b>Հույն</b>	1176	900	308	300	-	13	-	16
<b>Ուկրաինացի</b>	1633	1176	876	603	-	20	70	63
<b>Քուրդ</b>	1519	2162	-	93	846	1616	-	26
<b>Այլ</b>	4640	2727	2259	1714	193	59	305	92
<b>Հրաժ. պատ.</b>	-	100	-	54	-	0	-	9

## Աղյուսակ 8-ի շարունակություն

Ազգային կազմը	Արմավիր		Գեղարքունիք		Լոռի		Կոտայք	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
<b>ՀՀ</b>	276223	265770	237650	235075	286808	235537	266023	249508
<b>որից</b>								
<b>Հայ</b>	257363	247852	236804	234474	28471	231066	684	590
<b>Եղիս</b>	17665	16906	-	57	793	652	950	676
<b>Ռուս</b>	480	426	430	328	3882	3152	-	70
<b>Ասորի</b>	242	178	-	15	-	10	-	93
<b>Հույն</b>	-	22	-	15	655	360	229	94
<b>Ուկրաինացի</b>	-	82	-	43	-	91	486	153
<b>Քուրդ</b>	128	157	116	87	-	11	-	2
<b>Այլ</b>	356	137	300	55	607	183	266023	249508
<b>Հրաժ. պատ.</b>	-	9	-	1	-	12	4097	3211

<sup>113</sup> Աղյուսակը կազմված է Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները), Եր., 2003, և Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների (էջ 272) հիման վրա, [http://www.armstat.am/am/?nid=337\(30.03.2015\)](http://www.armstat.am/am/?nid=337(30.03.2015)) (էջ 272):

## Աղյուսակ 8-ի շարտնակություն

Ազգային կազմը	Շիրակ		Սյունիք		Վայոց Զոր		Տավուշ	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
ՀՀ	283389	251941	152684	141771	55977	52324	134376	128609
որից								
Հայ	280594	279742	152212	141353	55877	52187	133587	128001
Եզդի	974	727	-	21	-	8	-	9
Ռուս	1048	1100	253	259	71	77	531	423
Ասորի	-	6	-	8	-	5	-	9
Հույն	-	50	-	10	-	3	-	41
Ուկրաինացի	222	113	41	26	-	20	-	22
Քուրդ	-	36	-	5	-	2	-	35
Այլ	551	161	178	85	49	19	258	69
Հրաժ. պատ.	-	6	-	4	-	3	-	0

Ուկրաինացիների կեսից ավելին բնակվում է Երևանում: Նրանց քանակը (մինչև 100 մարդ) համեմատաբար մեծ է Շիրակի, Կոտայքի, Արմավիրի, Արարատի, Սյունիքի, Տավուշի մարզերում:

Քրդերը Հայաստանում միակ ազգային փոքրամասնությունն են, որոնց թիվը վերջին երկու մարդահամարի տվյալներով աճել է (643 մարդ)` պայմանավորված ոչ միայն նրանց ծննդյան բարձր ցուցանիշներով, այլև եզդիների որոշ մասի մոտ ավելացել է քրդական ինքնություն ունեցողների թիվը: Արագածոտնի մարզում նրանց թիվը ավելացել է շուրջ 2 անգամ (2001թ.՝ 846 մարդ, 2011թ.՝ 1616 մարդ), Արմավիրի և Գեղարքունիքի մարզերում՝ համապատասխանաբար 29 մարդով: Ներքին տեղաշարժերի պատճառով քրդերի քանակը կրճատվել է Կոտայքի մարզում 135 մարդով, իսկ Արարատի, Շիրակի, Տավուշի մարզերում՝ մինչև 36 մարդով: Այսպիսով, հայաստանաբնակ ազգային փոքրամասնությունների թիվը

(բացառությամբ քրդերի), սկսած 1990-ական թվականներից մինչև մեր օրերը, արտաքին միզրացիայի և ծնելիության պատճառով հիմնականում կրծատվել է: Վերջինս իր բացասական ազդեցությունն է թողել նաև Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների սեռատարիքային կազմի անհամամասնության, բնակավայրի տիպի և բաշխվածության ցուցանիշների վրա:

## ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ

### ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԳՐԱՏԱՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

#### 4.1. Միգրանտ ընտանիքների անդամների թիվը և կառուցվածքը

Անդրադառնանք այս հարցին, թե ինչ կազմ և ինչ կառուցվածք ունի միգրանտների ընտանիքը, նաև ընտանիքի դերին՝ միգրացիոն վարքագծի ձևավորման գործում: Պայմանավորված ազգային փոքրամասնությունների ընտանիքի անդամների թվով և կառուցվածքով՝ նրանց միգրացիոն վարքագծի ձևավորման խնդիրն ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Աղյուսակ 9-ում ներկայացված է հետազոտությանը մասնակցած 382 ընտանիքներից 162-ում միգրանտ ունեցող ընտանիքների անդամների թիվը:

Հատ աղյուսակի տվյալների՝ 1-2 անձից բաղկացած ընտանիքները տարածված են ոուսների, այնուհետև ուկրաինացիների շրջանում: Եզդիների մոտ այդ ցուցանիշը կազմում է 6.2% (51.2%-ից), որ պայմանավորված է նաև ծնելիության ցուցանիշի անկմամբ: Երեք անձից բաղկացած ընտանիքները նույնպես քիչ են ազգային փոքրամասնությունների շրջանում. դրանց տեսակարար կշիռը կազմում է 7.4%: Հարցման արդյունքներով եզդիների (41.3%), ասորիների (11.8%) և քրդերի (6.7%) շրջանում գերակշռում են 4-7 անձից բաղկացած ընտանիքները:

## Աղյուսակ 9

### Միգրանտների ընտանիքների անդամների թվի (%-ով, n = 162)<sup>114</sup>

Ընտանիքի ան-դամների թիվը	Եզրի	Ուսւա	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաի-նացի	Ըստա-մենք
1 մարդ	2.5	7.4	0.0	1.2	0.0	0.0	11.1
2 մարդ	3.7	3.1	0.0	0.6	0.6	3.1	10.5
3 մարդ	1.2	2.5	0.0	0.6	1.2	1.9	7.4
4 մարդ	15.4	2.5	3.1	2.5	0.6	0.0	24.1
5 մարդ	8.0	1.2	3.7	1.2	4.9	0.0	19.1
6 մարդ	8.0	0.0	1.9	0.6	0.6	0.0	11.1
7 մարդ	9.9	0.0	3.1	0.0	0.6	0.0	13.6
8 մարդ	2.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.4
Ըստամենք	51.2	16.7	11.7	6.8	8.6	5.0	100.0

Ինչ վերաբերում է հույներին, ապա 1-2 անձից բաղկացած ընտանիքները կազմել են 1.8%, իսկ 3-6 անձից ընտանիքները՝ 4.9%: Հետազոտված եզրիների ընտանիքների անդամների միջին թիվը կազմել է 5.1 մարդ, ոռուաներինը՝ 2.3, ասորիներինը՝ 4.9, հույներինը՝ 3.1, քրդերինը՝ 4.7 մարդ, իսկ ուկրաինացիներինը՝ 2 մարդ: Ազգային փոքրամասնությունները տարբերվում են նաև ընտանիքի կառուցվածքային առանձնահատկություններով: Աղյուսակ 10-ի տվյալներից կարող ենք եզրակացնել, որ միգրանտների ընտանիքների 64.8%-ն ունի միասերունդ կամ երկսերունդ պարզ կառուցվածք, որից 35.2%-ը նույնական էրեխաններ (ամուսին, կին երեխաններ) են, 11.7%-ը՝ առանց երեխանների (ամուսին, կին), 9.9%-ը՝ միայնակներ են, իսկ 8.0 %-ը՝ ոչ լրիվ կազմ ունեցող (մայր երեխաններ, տատ թոռներ և այլն) ընտանիքներ: Ըստ ընտրանքում ընդգրկված հարցվածների տոկո-

<sup>114</sup> n-nվ նշվում է հարցին պատասխանողների թիվը:

սային հարաբերության՝ միայնակները և ամուսնուց ու կնոջից բաղկացած ընտանիքները համեմատաբար բարձր տոկոս են կազմում քաղաքաբնակ ոուսների, հույների և ուկրաինացիների շրջանում, որը հիմնականում պայմանավորված է Հայաստանից նրանց երեխաների արտագողթի հանգամանքով: Միզրանտների 35.2%-ի ընտանիքներն ունեն ուղղահայաց եռասերունդ կառուցվածք, որից 26.5%-ը բաղկացած է ամուսնուց, կնոջից, երեխաներից, ամուսնու կամ կնոջ ծնողներից, իսկ 8.7%-ը՝ ամուսնուց, կնոջից, երեխաներից, ամուսնու կամ կնոջ ծնողներից, չամուսնացած եղբորից կամ քրոջից:

#### Աղյուսակ 10

#### Միզրանտների ընտանիքի կառուցվածքը (%-ով, ո = 162)

Ընտանիքի կառուցվածքը	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրա- ինացի	Ընդա- մենք
<b>Միայնակ</b>	1.2	7.4	0.0	1.2	0.0	0.0	<b>9.9</b>
<b>Ամուսին, կին</b>	4.9	2.5	0.0	1.2	0.6	2.5	<b>11.7</b>
<b>Ամուսին, կին, երե- խաներ</b>	17.3	1.2	8.6	1.9	3.7	2.5	<b>35.2</b>
<b>Ամուսին, կին, երե- խաներ, ամուս- նու/կնոջ ծնողներ</b>	18.5	2.5	1.2	0.6	3.7	0.0	<b>26.5</b>
<b>Ամուսին, կին, երե- խաներ, ամուս- նու/կնոջ ծնողներ, չամուսնացած եղբայր/քույր</b>	6.2	0.6	1.2	0.0	0.6	0.0	<b>8.7</b>
<b>Մայր, երեխաներ, տատ, պապ, քոռներ - և այլն</b>	3.1	2.5	0.6	1.9	0.0	0.0	<b>8.0</b>
<b>Ընդամենք</b>	<b>51.2</b>	<b>16.7</b>	<b>11.7</b>	<b>6.8</b>	<b>8.6</b>	<b>5.0</b>	<b>100.0</b>

Ըստ աղյուսակ 10-ի տվյալների՝ Եռասերունդ ընտանիքները տարածված են Եզրիների շրջանում, որի տեսակարար կշիռը կազմում է 24.7%, այնուհետև քրդերի մոտ՝ 4.3%՝ պայմանավորված ոչ միայն ընտանիքի վերաբերյալ նրանց ունեցած ավանդական պատկերացումներով, այլև 1990-ական թվականներից հետո ստեղծված սոցիալ-տնտեսական պայմաններով, նոր բնակարաններ կառուցելու կամ ձեռք բերելու դժվարություններով։ Եզրիների և քրդերի Եռասերունդ ընտանիքները հատկապես պահպանվում են գյուղական բնակավայրերում, որտեղ մեկ հարկի տակ կենցաղավարում են երկու և երբեմն ավելի եղբայրների ընտանիքներ։ Այդ ընտանիքներում տարբեր սերունդների միջև հարաբերությունները կարգավորվում են նրանց մշակութային ավանդույթներով՝ ավագության կարգով, որը գործում է ոչ միայն տղամարդկանց, այլև կանանց շրջանում։ Ընտանիքի գլխավորը համարվում է հայրը կամ նրա բացակայության դեպքում՝ ավագ որդին, որը վերահսկում է ընտանիքի տնտեսական կյանքը և ներքնտանեկան հարաբերությունները։ Նրանց ներքնտանեկան հարաբերություններն ունեն պահպանողական բնույթ։ Հետազոտության արդյունքներով քաղաքային բնակավայրերում, հատկապես Երևանում, նրանց մոտ գերակշռում են երկսերունդ ընտանիքները, և գոյություն ունի որոշակի շեղում ներքնտանեկան հարաբերություններում ընդունված նորմերից։

#### 4.2. Միզրանտների թիվը

Հետազոտված 382 ընտանիքներից 162-ը ներգրավված են արտաքին միզրացիոն գործընթացներում։ Ըստ ազգային պատկանելության՝ նրանց 51.2%-ը Եզրիներ են (83 ընտանիք),

16.7%-ը՝ ոուսներ (27 ընտանիք), 11.7%-ը՝ ասորիներ (19 ընտանիք), 6.8%-ը՝ հույներ (11 ընտանիք), 8.6%-ը՝ քրդեր (14 ընտանիք), իսկ 5.0%-ը՝ ուկրաինացիներ (8 ընտանիք):

### Աղյուսակ 11

#### Միզրացիայում ներգրավված ընտանիքների թիվը (%-ով, n=162)

Ազգությունը	Եզրի	Ոռու	Ասորի	Հույն	Քրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
Ընդամենը	51.2	16.7	11.7	6.8	8.6	5.0	100.0

Հետազոտված ընտանիքներում միզրանտների թիվը կազմել է 254 մարդ, ընդ որում եզրիների մոտ նրանց միջին թիվը կազմել է 1.7, ոուսներինը՝ 1.4, ասորիներինը՝ 1.8, հույներինը՝ 2, քրդերինը՝ 1.2, իսկ ուկրաինացիներինը՝ 1 մարդ: Ազգային փոքրամասնությունների շրջանում առկա են ընտանիքներ, որոնց 5 անդամները մինչև մեկ տարի և ավելի գտնվում են հանրապետությունից դուրս: Գերակշռում են մեկ և երկու միզրանտ ունեցող ընտանիքները, որոնց տեսակարար կշիռը կազմել է 84%, երեք միզրանտ ունեցողներինը՝ 8%, իսկ չորս միզրանտ ունեցողներինը՝ 3.7%: Հատ աղյուսակ 12-ի տվյալների՝ ամենաշատ միզրանտների թիվը գրանցվել է եզրիների մոտ՝ մեկ միզրանտ ունեցողները կազմել են 32.1%, երկու միզրանտ ունեցողները՝ 8.6%, երեք միզրանտ ունեցողները՝ 4.9%, չորս միզրանտ ունեցողները՝ 3.1%, իսկ հինգ միզրանտ ունեցողները՝ 2.5%: Նշենք, որ չորս միզրանտ ունի հույն ընտանիքների միայն 1.2 %-ը, իսկ հինգ միզրանտ՝ ասորիների ընտանիքների նույնպես 1.2%-ը: Հայաստանում միզրանտների նման

բարձր ցուցանիշ ունեցող ընտանիքներում մնացել են միայն տարեց ծնողները, իսկ մյուսներն արտագաղթել են:

### Աղյուսակ 12 Ընտանիքում միզրանտների թիվը (%-ով, ո=254)

Միզրանտների թիվը	Եզրի	Ուռս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
<b>1 մարդ</b>	32.1	10.5	6.2	3.7	6.8	4.3	<b>63.6</b>
<b>2 մարդ</b>	8.6	5.6	3.7	0.6	1.9	0.0	<b>20.4</b>
<b>3 մարդ</b>	4.9	0.6	0.6	1.2	0.0	0.6	<b>8.0</b>
<b>4 մարդ</b>	3.1	0.0	0.0	1.2	0.0	0.0	<b>4.3</b>
<b>5 մարդ</b>	2.5	0.0	1.2	0.0	0.0	0.0	<b>3.7</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>51.2</b>	<b>16.7</b>	<b>11.8</b>	<b>6.7</b>	<b>8.7</b>	<b>4.9</b>	<b>100.0</b>

ՏԸՆՏԱՆԻՔՍ բաղկացած է 7 անձից, ունեմ 5 աղջիկ, 2 տղա: Հիմա չորս աղջիկս և մեկ տղաս իրենց երեխաներով մշտական բնակվում են Ծովասատանում: Այստեղ մնացել է մեկ տղաս, որի տղան՝ թոռս, արդեն մի քանի տարի է այնտեղ է՝ մերոնց մոտ, երևի նա էլ կմնա, էլ չի զա Հայաստան! (Եզրի, տղամարդ, 80տ.):<sup>115</sup>

#### **4.3. Միզրանտների սեռատարիքային և կրթական բնութագիրը**

Տետագութված ազգային փոքրամասնությունների մոտ միզրանտ կանանց քանակը գերազանցում է տղամարդկանց: Սա դեռևս չի նշանակում, թե տղամարդկանց հետ համեմատած՝

<sup>115</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2013թ.:

նրանց միզրացիոն ակտիվության գործակիցն ավելի բարձր է: Այդ հանգամանքն առաջին հերթին պայմանավորված են նախօրոք տղամարդկանց արտազադթի հետևանքով ձևավորված սեռային կազմի անհամամասնությամբ և հետազայում կանանց՝ իրենց ընտանիքներին վերամիավորվելու խնդրով: Ըստ աղյուսակ 13-ի տվյալների՝ եզրի կին միզրանտները 10.2%-ով, ոռուս կանայք՝ 1.2%-ով, ասորի կանայք՝ 9.6%-ով, հույն կանայք՝ 29.4%-ով, քուրդ կանայք՝ 5.2%-ով, իսկ ուկրաինացի կանայք 61.0%-ով ավելի են տղամարդկանցից:

### Աղյուսակ 13

#### Միզրանտների սեռային կազմը (%-ով, n=254)

Սեռը	Եզրի	Ոռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի
Արական	44.9	49.4	45.2	35.3	47.4	19.5
Բղական	55.1	50.6	54.8	64.7	52.6	80.5
Ընդամենը	100	100	100	100	100	100

Հետազոտության արդյունքներով միզրացիոն որոշ ակտիվություն դրսենորվել է միայն ոռուս (ոչ հնաբնակների), ուկրաինացի և հույն կանանց մոտ, իսկ մնացած դեպքերում նրանք Հայաստանից մեկնել են ընտանիքներով՝ ամուսինների հետ: Իսկ ինչ վերաբերում է աշխատանքային միզրացիայի խնդրին, ապա բացառությամբ եզրի և քուրդ կանանց, մյուսները երբեմն հանրապետությունից դուրս ընդգրկվում են առևտրի և սպասարկման ոլորտներում, զբաղվում են տարեցների և երեխաների խնամքով: Հատկապես եզրի և քուրդ կանայք, ելնելով ազգային-մշակութային նորմերից, հասարակական, ընտանեկան կյանքում ունեցած իրենց կարգավիճակից և դերերից, առանց ամուսինների չեն մասնակցում միզրացիոն գործընթացներին:

Նրանք հիմնականում մնում են տանը, զբաղվում են տնային հոգութով, երեխաների դաստիարակությամբ, իսկ տղամարդկանց բացակայության դեպքում նրանց ընտանիքներին օգնում են միզրանտի հարազատները:

Հետազոտության արդյունքներից պարզվեց, որ բոլոր ազգային փոքրամասնությունների մոտ գերակշռում են երիտասարդ (16-29տ.), այնուհետև միջին տարիքի (30-49տ.) միզրանտները, այսինքն՝ հանրապետությունից այլ երկրներ մշտական բնակության մեկնած կամ աշխատանքի մեկնած միզրանտները ակտիվ աշխատունակ և վերարտադրողական տարիքի մարդիկ են: Միայն ոուսների մոտ է, որ ավագ սերնդի միզրանտները կազմել են 4.3%, իսկ մյուս ազգային փոքրամասնությունների շրջանում այն բացակայում է (տե՛ս աղյուսակ 14):

#### Աղյուսակ 14 Միզրանտների տարիքային կազմը (%-ով, n=254)

<b>Տարիքը</b>	<b>Եղողի</b>	<b>Ոուս</b>	<b>Ասորի</b>	<b>Հույն</b>	<b>Քուրդ</b>	<b>Ուկրաինացի</b>
<b>16-29</b>	66.2	91.3	83.3	87.5	66.6	<b>66.7</b>
<b>30-49</b>	33.8	4.4	16.7	12.5	33.4	<b>33.3</b>
<b>50 և ավելի</b>	0.0	4.3	0.0	0.0	0.0	<b>0.0</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>

Անդրադառնանք նաև միզրանտների կրթական մակարդակին: Հետազոտված ազգային փոքրամասնությունների քանակում գերակշիռ մեծամասնություն է կազմել միջնակարգ կրթություն ունեցողների տեսակարար կշիռը (39.4%), որին հաջորդում են թերի միջնակարգ (28.7%) և բարձրագույն (14.2%), այնուհետև տարրական կրթություն ունեցողները (3.1%): Ազգային փոքրամասնությունների 1.7%-ը նշել է, որ

կրթություն չի ստացել: Առանձին վերցրած՝ ազգային փոքրամասնությունների կրթական մակարդակում գոյություն ունեն որոշ առանձնահատկություններ: Այսպես, եզրի միզրանտների 3.0%-ը և քուրդ միզրանտների 2.1%-ը կրթություն չեն ստացել, իսկ ընդհանուր տարրական կրթություն ունեցողները կազմել են համապատասխանաբար 6.0% և 5.1%: Համեմատության համար նշենք, որ 2011թ. մարդահամարի տվյալներով եզրիների 17.0%-ը, իսկ քրդերի 14.2%-ը չեն ունեցել տարրական կրթություն, իսկ ընդհանուր տարրական կրթություն ունեցողները եզրիների մեջ կազմել են 31.8%, իսկ քրդերի մեջ՝ 23.3%.<sup>116</sup>

### Աղյուսակ 15 Միզրանտների կրթական մակարդակը (%-ով, n=254)

Կրթությունը	Եզրի	Ուռա	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի
Տարրական	6.0	0.0	0.0	0.0	5.1	0.0
Թերի միջնակարգ	42.1	7.7	20.0	10.0	10.4	10.0
Միջնակարգ	39.1	41.0	51.4	30.0	47.1	40.0
Միջնակարգ մասնագիտական	6.8	15.4	14.3	35.0	23.5	10.0
Բարձրագույն	3.0	33.3	14.3	25.0	11.8	40.0
Գիտական աստիճան	0.0	2.6	0.0	0.0	0.0	0.0
Կրթություն չունեն	3.0	0.0	0.0	0.0	2.1	0.0
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Ինչպես կարելի է դատել բերված վիճակագրական տվյալներից, նրանք կրթությունը դեռևս չեն դասում իմաստ կարևոր արժեքների համակարգին՝ պայմանավորված համայնքի էթնո-

<sup>116</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 272, [http://www.armstat.am/am/?nid=337\(30.03.2015\)](http://www.armstat.am/am/?nid=337(30.03.2015)):

սոցիալ կառուցվածքում պահպանված ավանդական նորմերով: Հատկապես աղջիկների վաղամուսական սովորույթի հետևանքով նրանք բարձրագույն կրթություն չեն ստանում, իսկ միջնակարգ կրթությունը համարվում է բավարար: Քրդերի և եղիների մեջ առկա է այն մտավախությունը, որ բարձրագույն կրթություն ստանալը և նոր արժեքներ ձեռք բերելը կարող են նրանց շեղել ազգային-ավանդական դաստիարակությունից: Տղաներից շատերը նույնպես բավարարվում են ութնամյա և միջնակարգ կրթությամբ, որից հետո զբաղվում են տնտեսական գործունեությամբ. ՏԿրթայլ եղիների թիվը մեծանում է, բայց մեծանալու հետ միասին թուլանում է ազգային ավանդույթների պահպանումը, որը վերջին հաշվով մեզ օգուտ չի բերում! (Եղին, տղամարդ, 50տ.):<sup>117</sup>

Կրթության նկատմամբ հետաքրքրությունը համեմատաբար մեծ է քաղաքաբնակ եղիների և քրդերի շրջանում: Չնայած կրթության նկատմամբ նման մոտեցումներին՝ այնուհանդերձ, բարձրագույն կրթություն ունեցողները մեծ հեղինակություն և հարգանք ունեն նրանց հանրության մեջ:

Բարձրագույն կրթությամբ միզրանտները հատկապես բարձր տոկոս են կազմում ուկրախնացիների (40.0%), ոուսների (33.3%), հույների (25.0%) մեջ: Նշենք որ 2011թ. մարդահամարի տվյալներով բարձրագույն և հետբուհական, զիտական աստիճան ունենցող ուկրախնացիները կազմել են 24.2%, ոուսները՝ 20%, հույները՝ 14.8%, ասորիները՝ 6.4%, քրդերը՝ 4.8%, իսկ եղիները՝ 1.0%:<sup>118</sup> Այսպիսով, ազգային փոքրամասնությունների

<sup>117</sup> Գալուստյան Մ., ԴԱՆ, Զարթոնք, 2014թ.:

<sup>118</sup> Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքների, էջ 272, <http://www.armstat.am/am/?nid=337>(30.03.2015):

Միզրանտները տարբերվում են իրենց կրթական աստիճանով, որն իր ազդեցությունն է թողնում նրանց որակավորման մակարդակի և սոցիալական շարժունության տեմպերի վրա: Հստ հետազոտության արդյունքների՝ ամուսնացած միզրանտների տեսակարար կշիռը կազմել է հետազոտված միզրանտների 79.1%-ը: Հստ աղյուսակ 16-ի՝ ամուսնալուծված միզրանտների 2.3%-ը եղիներ (3 ընտանիք) են, 2.9%-ը՝ ասորիներ (1 ընտանիք), 10%-ը՝ ուկրաինացիներ (1 ընտանիք):

### Աղյուսակ 16

#### Միզրանտների ամուսնական կարգավիճակը (%-ով, n=254)

Ամուսնական կարգավիճակը	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի
Ամուրի	9.8	28.2	17.1	15.0	5.9	20.0
Ամուսնացած	79.7	69.2	80.0	85.0	94.1	70.0
Ամուսնալուծված	2.3	0.0	2.9	0.0	0.0	10.0
Այրի	8.3	2.6	0.0	0.0	0.0	0.0
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Իրականում ազգային փոքրամասնությունների շրջանում ամուսնալուծվածների թիվը կարող է ավելի բարձր լինել, քանի որ հարցազրույցների ժամանակ մասնակիցները շատ քիչ են բարձրածայնում դրա մասին: Բացի դրանից, հատկապես այն ընտանիքներում, որտեղ առկա են երեխաներ, ելնելով հասարակական կարծիքի ազդեցությունից, ամուսնալուծությունը պաշտոնապես գրանցում չի ստացել: Օրինակ, Արմավիրի մարզի Ակնալիճ համայնքի եզրի բնակչության հետ խորացված հարցազրույցներից պարզվեց, որ զյուղում կա մոտ երեք լրված ընտանիք: Նրանց ամուսինները շուրջ 20 տարի և ավել Ռուսաստանի Դաշնությունում են, կապերը խզել են ընտանիքի

հետ, սակայն կանայք չեն դիմել ապահարզանի: Ըստ Կոտայքի մարզի Արգնի համայնքի դեկավարի՝ մոտավոր տվյալներով աշխատանքային միզրացիայի պատճառով ասորիների մեջ կա հինգ ամուսնալուծված ընտանիք: Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ արտաքին միզրացիան նպաստում է ամուսնալուծությունների աճին:

#### **4.4. Միզրանտների արտերկիր մեկնելու նպատակը**

Հետազոտվող ժամանակահատվածում նրանց 91.3%-ը (232 մարդ) մշտական բնակության կամ աշխատանքի նպատակով գտնվել է հանրապետությունից դուրս, իսկ 8.7%-ը (22 մարդ) վերադարձել էր:

**Աղյուսակ 17**  
**Միզրանտների գտվելու վայրը (%-ով, ո=254)**

Գտնվելու վայրը	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
<b>ՀՀ-ից դուրս</b>	<b>49.6</b>	<b>14.2</b>	<b>12.2</b>	<b>5.9</b>	<b>5.5</b>	<b>3.9</b>	<b>91.3</b>
<b>ՀՀ-ում</b>	<b>3.5</b>	<b>1.2</b>	<b>1.6</b>	<b>2.0</b>	<b>0.4</b>	<b>0.0</b>	<b>8.7</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>53.1</b>	<b>15.4</b>	<b>13.8</b>	<b>7.9</b>	<b>5.9</b>	<b>3.9</b>	<b>100.0</b>

Տերկու տղաս իրենց ընտանիքներով արդեն 7 տարի ապրում են Ռուսաստանում, երեխաները այնտեղ դպրոց են գնում: Այստեղ տուն ունեն, դրները փակել գնացել են, մեկ-մեկ ամուսնը երեխաներին են ուղարկում: Էնտեղ առևտրով են զբաղվում, գործերը լավ են, քաղաքացիություն ունեն, հարմարվել են այնտեղի կյանքին, դժվար թե կ հետ գան! (քուրդ, տղամարդ, 49տ.):<sup>119</sup>

<sup>119</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2013թ.:

Հարցվածների կարծիքով նրանց 81.9%-ը (208 մարդ) արդեն երկար տարիներ արտերկրում է՝ մշտական բնակության նպատակով: Այսպես, 38.2%-ը հանրապետությունից մեկնել է շուրջ 20-25 տարի առաջ, այսինքն՝ 1990թ. մինչև 2000-ական թվականները, 37.6%-ը՝ 2008-2012 թվականներին, իսկ 11.3%-ը՝ վերջին մեկ-երկու տարվա ընթացքում: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ հույսների 60.4%-ը, ասորիների 48.2%-ը, ռուսների 43.2%-ը, քրդերի 43%-ը, եղիյների 37%-ը հանրապետությունից մեկնել են մինչև 2000 թվականը, իսկ մնացածը՝ դրանից հետո: Նրանց 18.1%-ը (46 մարդ) աշխատելու նպատակով հանրապետությունից բացակայում է մինչև մեկ տարի և արդեն վերադարձել է Հայաստան, իսկ 81.9 %-ը՝ արտերկիր է մեկնել մշտական բնակության:

### Աղյուսակ 18

**Միզգանտների՝ արտերկիր մեկնելու նպատակը (%-ով, n=254)**

Նպատակը	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ըստամենք
Մշտական բնակության	44.1	13.0	9.8	6.7	4.3	3.9	<b>81.9</b>
Աշխատանքի	9.1	2.0	3.9	1.2	2.0	0.0	<b>18.1</b>
Ըստամենք	<b>53.1</b>	<b>15.0</b>	<b>13.8</b>	<b>7.9</b>	<b>6.3</b>	<b>3.9</b>	<b>100.0</b>

Այսինքն՝ հետազոտության արդյունքներով բացահատվել է, որ նրանց գերակշռող մասը էմիգրանտներ են, իսկ մոտ մեկ հինգերորդը՝ ուկրաինացիներ: Այդ խմբերի հետ կապված խնդիրները հետագա շարադրանքում կներկայացվեն առանձին բաժիններով:

## ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

### ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐ

#### 5.1. ՀՀ-ից արտագաղթելու պատճառները

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ ազգային փոքրամասնությունների 75.1%-ի՝ Հայաստանից արտագաղթի պատճառն ընդհանուր առմամբ կապված է աշխատանքի բացակայության հետ (46.3%-ը՝ աշխատանքի բացակայություն, 5.9%-ը՝ մասնագիտական աշխատանքի բացակայություն, 22.9%-ը՝ ընտանիքը պահելու համար բավարար միջոցներ վաստակելու անհնարինություն):

Համեմատության համար նշենք, որ հայերը արտագաղթի գլխավոր պատճառը նույնպես համարում են աշխատանքի բացակայությունը (2013 թ. դրությամբ՝ 89.7 %):<sup>120</sup>

ՏԱյն ժամանակ արտագաղթի պատճառը պատերազմն էր, բլոկադան և տնտեսական ծանր վիճակը: Գյուղերից երսի թե ամենաշատը արտագաղթել են Կոտայքի մարզի Արգնի համայնքից, Արարատի մարզի Դմիտրով գյուղից, արտագաղթում էին ընտանիքներով: Արտագաղթը հիմնականում եղավ, երբ պատերազմ էր: Բայց եթե թվերի վերածենք, հայ ազգը ավելի շատ է արտագաղթել տոկոսային հարաբերությամբ, քան ասորիները: Քանի որ ասորիները կոմպակտ գյուղերում էին բնակվում, նրանք այդքան շուտ չլրեցին իրենց գյուղերը, մինչև այսօր էլ Վերին Դվինում, Նոր Արտագերսում տները մնում են, այսինքն՝ հետաղարձի հույս ունեն մարդիկ:

<sup>120</sup> Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Ե., 2014, էջ 23: <http://www.armstat.am/am/?nid=82&id=1618> (30.03.2015):

**Աղյուսակ 19**

Արտերկիր մեկնելու պատճառները (%-ով, n=188)

Պատճառները	Եզրի	Ոռու	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
Աշխատանքի բացակայություն	23.4	8.0	3.7	3.2	5.9	2.1	<b>46.3</b>
Մասնագիտական աշխատանքի բացակայություն	3.2	1.1	0.0	0.0	1.1	0.5	<b>5.9</b>
Ընտանիք պահելու համար բավարար միջոցներ վաստակելու անհնարինություն	15.4	0.0	1.6	0.0	5.9	0.0	<b>22.9</b>
Երկրի/ բնակավայրի զարգացման հեռանկարի բացակայություն	4.3	2.1	0.5	0.0	0.0	0.0	<b>6.9</b>
Մայրենի լեզվի գործածման դժվարություններ	0.0	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>0.5</b>
Ազգային պատկանելության և մարդու իրավունքների հետ կապված խնդիրներ	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>0.0</b>
Հայրենիքում ապրելու ցանկություն	0.0	0.0	0.0	0.5	0.0	0.0	<b>0.5</b>
Աշխարհաքաղաքական անկայուն վիճակ	0.5	0.5	0.0	0.5	0.0	0.0	<b>3.7</b>
Ընտանեկան հանգամանքներ	5.3	2.7	0.0	0.5	0.5	1.1	<b>10.1</b>
Ուսում	0.0	2.1	0.0	0.0	0.0	1.1	<b>3.2</b>
Ընդամենը	<b>53.2</b>	<b>17.6</b>	<b>5.9</b>	<b>5.3</b>	<b>13.3</b>	<b>4.8</b>	<b>100.0</b>

Իսկ Արգնին ընենց եղավ, որ մարդիկ տները ծախեցին, զնացին, դա էր ցավալի: Մեծ մարդիկ հիմնականում շատ դժվար են ինտեգրվում Ռուսաստանի միջավայրին: Քանի որ ասորիները ռուսալեզու էին, Ռուսաստան են գնում! :<sup>121</sup> Հայաստանի սահմանամերձ բնակավայրերից ազգային փոքրամասնությունների արտագաղթի պատճառը պայմանավորված էր Լեռնային Ղարաբաղի հարցում հայ-ադրբեջանական կոնֆլիկտով և նրանց անվտանգության ապահովման խնդրով: Այդ կապակցությամբ ռուսական համայնքի ներկայացուցիչ Լ. Ռշտունին նշում է Ճամբարակի (Կրասնոսելսկի) մոլոկանների օրինակը: Նրանք ստիպված էին տեղափոխվել, որովհետև քաղաքը ռմբակոծվում էր, իսկ այնտեղ ապրելը վտանգավոր էր. Տշիմա Ճամբարակում գրեթե մոլոկան չի մնացել: Ըստանիքներով տեղափոխվեցին Վորոնեժ, Ռոստով: Շատերին ես գիտեմ, որ գնացել են Արգենտինա: Ճամբարակում այս տարի պետք է նշենք այնտեղ բնակվելու 140 տարին: Ես գիտեմ, որ նրանք չեն ուզում հեռանալ այստեղից, միայն այդ ծանր դրությունն էր պատճառը: Լեզվական խնդիր չկար: Նրանք բոլորն ել հայերեն խոսում եին: Համենայն դեպս, մոլոկանների պարագայում ոչ մի լեզվական խոչընդոտ չի եղել! :<sup>122</sup>

Տքուրդ մտավորականների խորհուրդ՝ կազմակերպության ղեկավար Ա. Սարդարյանը, անդրադառնալով այդ խնդիրն, նշել է, որ մինչև 2000թ. Հայաստանից արտագաղթը պայմանավորված էր սոցիալ-տնտեսական պատճառներով, հատկապես

<sup>121</sup>Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Ա. Միխայլովի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները:

<sup>122</sup>Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Լ. Ռշտունու հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները:

հանրապետության նախագեռնային շրջաններում բնակվող քրդերի համար: Նա բերում է Արագածոտնի մարզի քրդաբնակ մի շարք գյուղերի օրինակը, որոնք ունեն ոչ բերրի հող, որոզ ման և խմելու ջրի խնդիր, ինչպես նաև ոչ բարեկարգ ձանապարհներ և սոցիալ-մշակութային, առողջապահական հաստատություններ: Ըստ նրա՝ վերջին տարիների արտագաղթը մեծ չափեր է ընդունել նաև Արարատյան դաշտավայրի քրդաբնակ համայնքներում, որտեղից մեկնում են նաև Գերմանիա և Ֆրանսիա:<sup>123</sup>

Այն կանխավարկածը, որ Հայաստանից արտամղող գործոնների շարքում կարևոր դեր կարող են ունենալ նաև ազգային մշակույթի պահպանման, մայրենի լեզվի կիրառման, ազգային պատկանելության և մարդու իրավունքների հետ կապված խնդիրները, ինչպես նաև հայրենիքում ապրելու ցանկությունը, հետազոտության արդյունքներով չիմսնավորվեցին, քանի որ դրանց կողմնակիցները թիվը կազմել է ընդամենը 1.0%: ՏԱրդեն յոթանասուն տարեկան եմ, մեր գյուղում դեռ չեմ լսել մի դեպք, որ ինչ-որ մեկը իր մայրենի լեզուն չի կարողանում ազատորեն օգտագործել, կամ էլ ազգային պատանելության պատճառով մեկնել է Հայաստանից: Լեզուն, կրթությունը, ազգությունը չեն պատճառը, որ մեկնում են: Պատճառը սոցիալ-տնտեսական է, աշխատանք չկա, դրա համար էլ մարդիկ մեկնում են: Ազգային խնդիրը այստեղ դեր չի կատարում: (Եզրի, տղամարդ, 70տ.):<sup>124</sup> Մեջբերենք նաև ասորիներից ևս մեկի կարծիքը. Տիմ տղան և աղջիկը արդեն 6 տարի ապրում են Ռուսաստանում: Հայերի կողմից ազգային խտրականութ-

<sup>123</sup> Տե՛ս Սարկոսյան Ա., Ա. Սարդարյանի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները:

<sup>124</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Հուշակերտ, 2014թ.:

յունը չէ պատճառը, որ նրանք զյուղից հեռացան: Երկուսն էլ բարձրագույն կրթություն ունեին, բայց աշխատանք չունեին, ստիպված գնացին» (ասորի, կին, 55տ.):<sup>125</sup>

Որպես Հայաստանից արտագաղթելու պատճառ՝ հարցման մասնակիցների 10.1%-ը նշել է ընտանեկան հանգամանքները, մասնավորապես ընտանիքների վերամիավորման խնդիրը: Օրինակ, ուկրաինացիների 11%-ը, որպես միզրացիայի շարժառիթ, նշել է հարազատներին մոտ ապրելու հանգամանքը:<sup>126</sup> Նշենք, որ հետազոտության ընթացքում հանդիպել ենք բազմաթիվ այդպիսի դեպքերի, երբ ընտանիքի մի մասը (ամուսինը, տղան, հայրը և այլն) բնակություն էր հաստատել արտերկրում, իսկ տեղում մնացածները ցանկանում էին տեղափոխվել նրանց մոտ: Սակայն եթե երիտասարդների մեծ մասը մեկնելուց հետո կարողանում է հարմարվել այլերնիկ միջավայրին, ապա շատ դեպքերում նույնը չենք կարող ասել տարեցների մասին: Նրանք, այնտեղ բախվելով օտար մշակութային արժեքներին և բարքերին, որոշ ժամանակ անց վերադառնում են: ՏՏղաներից երկուսը Ռուսաստան են մեկնել 1995թ., իսկ երրորդը՝ 2010թ., իսկ աղջիկս գնացել է եղբայրների մոտ և ամուսնացել իր ազգության տղայի հետ: Տղաներս Հայաստանից Նովոսիբիրսկ կոչիկ են տարել վաճառելու և հետո վշտական բնակություն են հաստատել: Հիմա այնտեղ գրադարձում են առևտրով և Չինաստանից ապրանքներ են ներկրում, այնտեղ ունեն խանութներ: Երկու անգամ գնացել եմ տղաներիս մոտ, բայց չկարողացա հարմարվել, ստիպված

<sup>125</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Վերին Դվին, 2015թ.:

<sup>126</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայացման արդի պայմաններում II, 2005, էջ 69:

վերադարձական պատճենը մեզ մշտապես օգնում են! (Եղի, տղամարդ, 67 տ.):<sup>127</sup>

Հանրապետությունից մեկնելու մյուս պատճառներից հարցման մասնակիցների 6.9%-ը նշել է երկրի/ բնակավայրի զարգացման հեռանկարի բացակայությունը, 3.7%-ը՝ աշխարհաքաղաքական անկայուն վիճակը, իսկ 3.2%-ը՝ դրսում կրթություն ստանալու հանգամանքը: Խորացված հարցազրույցներից պարզվեց, որ բացի վերը նշված ընդհանուր պատճառներից, Հայաստանից որոշ ազգային փոքրամասնությունների արտագաղթը պայմանավորված է նաև ազգային առանձնահատուկ գործոններով: Մասնավորապես նկատի ունենք ազգային պետության գոյությունը և վարած միզրացիոն քաղաքականությունը, որը երբեմն այդ գործընթացին հաղորդում է կազմակերպված բնույթ: Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնություններից միայն երեքը՝ ուսւները, հույները և ուկրաինացիները, Հայաստանի Հանրապետությունից դուրս ունեն իրենց պատմական հայրենիքը և ստանում են որոշակի օգնություն և աջակցություն: Օրինակ, 2000թ. Հունաստանի խորհրդարանն ընդունեց նախակին ԽՍՀՄ-ից հույն հայրենադարձներին տեղափորկելու մասին օրենք, որի շնորհիվ արտասահմանյան հույներին տրվում էր Հունաստանի անձնագիր (այն երկրներում, որտեղ թույլատրված էր երկրադարձացիությունը) կամ անձը հաստատող փաստաթուղթ (երկրներ, որտեղ երկրադարձացիություն նախատեսված չէ սահմանադրությամբ): Այդ օրենքի համաձայն՝ էթնիկ հույները երկրից ազատ տեղաշարժվելու իրավունք ստացան, հնարավորութ-

---

<sup>127</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2014թ.:

յուն տրվեց լեզաւ տեղավորվելու աշխատանքի:<sup>128</sup> §90-ական թվականներից սկսած՝ արտագաղթը մեծ չափերի հասավ: Հիմնական արտագաղթը եղել է 1990-1996 թվականներին: Պատճառները հայտնի էին, բայց որոշ մասն էլ ուղղակի ուզում է վերադառնալ իր պատմական հայրենիքը: Հույներին այնտեղից մեկնելուն օգնել էր Հունաստանի կառավարությունը և Հայաստանում Հունաստանի դեսպանատունը: Հունաստանը և Կիպրոսը անշահախնդիր օգնում էին ոչ միայն հույներին, այլև հայերին: Եվ ոչ միայն Հայաստանի, նաև Ղարաբաղի հույներին ու հայերին: Ղարաբաղի Մարտակերտի շրջանում կա մի հունաբնակ գյուղ. 1993 թվականին Հունաստանի կառավարությունը այնտեղից ինքնաթիռներով 74 հույների տեղափոխեց<sup>129</sup>: Խորացված հարցազրույցներից պարզվեց նաև, որ այդ տարիներին Հայաստանից արտագաղթեցին նաև հայ-հունական ընտանիքներ և նրանց երեխաները, որոնք ունեին կրկնակի էթնիկ ինքնազիտակցություն և Հունաստանը համարում էին իրենց ծնողներից մեկի հայրենիքը: Անշուշտ, այդ երևույթին խթանեց նաև Հայաստանում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակը: Հույների որոշ մասն այդ տարիներին մշտական բնակության է մեկնել նաև Ռուսաստանի Դաշնություն:

Ըստ Տեղասահմանական օրենսդրության՝ Հայ-ի դեկավար Յու. Յակովենկոյի՝ Ղարաբաղյան պատերազմի ծանր տարիներին Ռուսաստանի Դաշնության կառավարության անմիջական օգնությամբ և իրենց կազմակերպության աջակցությամբ Տաշիրից 3 ինքնաթիռ ոռուսներ (հիմնականում մոլոկաններ) են մեկնել: Ռուսաստանի

<sup>128</sup> Γρεκι, <http://mitq.org/print/?l=rus&dir=2&news=829> (27.03.2015):

<sup>129</sup> Տե՛ս Մարկոս Ա., Բ. Պոլատովի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները:

կառավարությունը նաև այդ տարիներին Հայաստանում ապրող ոուսներին ցուցաբերել է հումանիտար օգնություն: Ներկա պայմաններում ՈԴ-ն Հայաստանում իրականացնում է նաև ՏՀայրենակիցներ՝ միզրացիոն ծրագիրը, որի միջոցով միշտաքննիքը տեղափոխվել են մշտական բնակության: ՏՇուսաստանում կյանքի մակարդակը բարձր է, մարդիկ իրենց ավելի ապահով են զգում, քոշակը բարձր է: Իսկ մարդը բնագդաբար այն տեղն է փնտրում, որտեղ իրեն լավ է: Բայց շատերը, որոնց հետ ես նամակագրություն ունեմ, մեծ կարոտով և նոստալգիայով են հիշում Հայաստանը<sup>:130</sup>

Եզդիների և քրդերի շրջանում լայն տարածում ունի նաև ամուսնական պատճառներով միզրացիան՝ պայմանավորված համայնքի դասային կառուցվածքով և դրանից բխող միշտաքննիքը տվորություններով: Նրանք բաժանվում են աշխարհիկ և հոգևոր կրոնական դասերի: Աշխարհիկ դասերն են մրիդները և բեկերը, իսկ հոգևոր կրոնականը՝ շեյխերը և փիրերը: Վերջիններս իրենց հերթին բաժանվում են աստիճանակարգային ուրույն համակարգում միավորված միշտաքննիքները: Մրիդները ներկայացնում են աշխարհիկ շարքային խավը, իսկ բեկերը՝ վերնախավը: Դասային պատկանելությունը փոխանցվում է ժառանգաբար և համարվում է տվյալ ընտանիքի բնութագրիչը. յուրաքանչյուրն ընտանիք է կազմում միայն իր դասի ներկայացուցչի հետ: Դասային պատկանելությամբ պայմանավորված՝ երբեմն առջիկը կամ տղան, Հայաստանում չգտնելով համապատասխան կարգավիճակ ունեցող երիտասարդի, ամուսնանում է արտերկրում բնակվող նույն դասին պատկա-

<sup>130</sup>Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Յու. Ի. Յակովենկոյի հետ նշված հարցագրույցի արդյունքները:

նող հայրենակցի հետ. ՏՄԵր զյուղի մրիդներից մեկը աղջիկ ուներ, բայց զյուղում չկար համապատասխան թէկնածու: Մենք Գերմանիայում եզրիների մեծ համայնք ունենք, որտեղ մեր զյուղից գնացած ընտանիքներ ել կան: Այնտեղ ապրող մրիդ ընտանիքներից մեկը եկավ և այդ աղջկան ուզեց իր տղային: Ամուսնացավ, գնաց Գերմանիա! (Եզրի, տղամարդ, 64տ.):<sup>131</sup> Այդ հարցը խիստ է դրված նաև արտերկրում ձևավորված եզրիական և քրդական համայնքներում. երիտասարդները ամուսնանում են տեղի կամ մյուս երկրների իրենց համայնքների անդամների հետ: Շատ դեպքերում հատկապես տղաները Հայաստանի իրենց ազգային համայնքներից են աղջիկ ուզում: Տղայի կողմը հիմնականում աղջկան ընտրում է Հայաստանում բնակվող ազգականների, բարեկամների, հարևանների խորհրդով: Նման ամուսնությունների համար շատ քիչ նշանակություն ունի կրթական մակարդակի և աշխարհայացքների տարբերությունը: Այսպիսով, ազգային երեք փոքրամասնությունների (հույներ, ռուսներ, ուկրաինացիներ) արտաքին միզգրացիան պայմանավորված է ոչ միայն Հայաստանում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական վիճակով, այլև նրանց ազգային պետության վարած միզգրացիոն քաղաքականությամբ: Այդ պետությունների կողմից հայրենակիցների միզգրացիայի վերաբերյալ աղմինիստրատիվ որոշումների ընդունումը և տարբեր աջակցությունների շնորհիվ հեշտացել է նրանց մուտքը այդ երկրներ: Մյուս կողմից՝ ազգային փոքրամասնությունների շրջանում միզգրացիոն վարքագծի ձևավորումը կապված է նաև նրանց անհատական որոշումների հետ. հիմքում նրանց կենսամակարդակի բարեկավման և եկամուտների բարձրացման մոտիվացիան է: Որոշ միզգրանտների մոտ այդ

<sup>131</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2014թ.:

հարցում որոշակի դեր է ունեցել նաև պատմական հայրենիքում ապրելու ձգտումը:

## 5.2. Միզրանտների մուտքի երկրները

Հետազոտության արդյունքներով արտերկիր մեկնածների կազմում գերակշել է Ռուսաստանի Դաշնությունում գտնվող միզրանտների մասնաբաժինը՝ 67.4%, որից 34.7%-ը եզրիներ են, 15.6%-ը՝ ռուսներ, 7.4%-ը՝ ասորիներ, 5.2 %-ը՝ քրդեր, իսկ 3.7 %-ը՝ ուկրաինացիներ:

Աղյուսակ 20  
Միզրանտների մուտքի երկրները (%-ով, ո=208)

Երկրները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
ՌԴ	34.8	15.6	7.4	0.7	5.2	3.7	<b>67.4</b>
ԱՊՀ	3.0	0.7	0.7	0.0	3.0	2.2	<b>9.6</b>
ԱՄՆ	0.0	0.7	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>0.7</b>
Եվրոպա	14.8	0.0	0.7	5.2	0.7	0.7	<b>22.2</b>
Ընդամենը	<b>52.6</b>	<b>17.0</b>	<b>8.9</b>	<b>5.9</b>	<b>8.9</b>	<b>6.7</b>	<b>100.0</b>

Ազգային փոքրամասնությունների 22.2%-ը հետազոտվող ժամանակահատվածում գտնվել է Եվրոպական երկրներում՝ հիմնականում Ֆրանսիայում, Հունաստանում և Գերմանիայում: Ֆրանսիա և Գերմանիա մեկնողների մեջ բարձր է տոկոս են կազմում եզրիները: Միզրանտների 9.6%-ը բնակություն է հաստատել ԱՊՀ երկրներում՝ հիմնականում Ուկրաինայում և Ղազախստանում: Այսպես, Արմավիրի մարզի Շամիրամ համայնքից 1990-ական թվականներից մինչև մեր օրերը զյուղից հեռացել է շուրջ 1000 եզրի երիտասարդ և մշտական բնակու-

թյուն հաստատել Ռուսաստանի Դաշնությունում, մասնավորապես Նովոսիբիրսկում, Եկատերինբուրգում, Սանկտ Պետերբուրգում, Կրասնոդարում, իսկ Եվրոպական երկրներից՝ մոտ 25 մարդ՝ Գերմանիայում, 12 մարդ՝ Ֆրանսիայում, 10 մարդ՝ Հոլանդիայում, 6 մարդ՝ Իտալիայում:<sup>132</sup> Նույն մարզի Ակնալիճ համայնքի ավագանու եզրի անդամը նշեց, որ նրանց գյուղից, բացի Ռուսաստանի նշված վայրերից, մեկնում են նաև Ղազախստան, իսկ վերջին 3 տարվա ընթացքում շուրջ 8 ընտանիք տեղափոխվել է Գերմանիա՝ մշտական բնակության:<sup>133</sup> Նույն պատկերն է նաև մարզի Զարթոնք եզրիաբնակ համայնքում, որտեղից մոտ 40 ընտանիք մշտական բնակություն է հաստատել Ռուսաստանի Դաշնության Յարոսլավլի, Սվերդլովսկի, Ռոստովի մարզում, իսկ մոտ 30-ը տեղափոխվել են Գերմանիա, Ֆրանսիա, Շվեյչարիա, Հոլանդիա, Ավստրիա: Նրանցից մի քանի ընտանիք մեկնել է 1990-ական թվականներից հետո և հաստատվել այդ երկրներում, իսկ հիմնական մասը վերջին տարիներին է տեղափոխվել՝ այնտեղի իրենց հարազատների անմիջական աջակցությամբ:<sup>134</sup> Հայաստանից մեկնած եզրիները և քրդերը համայրել են Ռուսաստանի բնակչության կազմը:<sup>135</sup> Այսպես, 2010 թվականի Ռուսաստանի Դաշնության մարդահամարի տվյալներով, ըստ ազգային պատկանելության, քրդերը կազմել են 23322 մարդ (Ռուսաստանի բնակչության 0,02%-ը), որից քաղաքայինը կազմել է 40505

<sup>132</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2013թ.:

<sup>133</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Ակնալիճ, 2014թ.:

<sup>134</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Զարթոնք, 2014թ.:

<sup>135</sup> Համեմատության համար նշենք, որ հայերի հիմնական զանգվածը՝ 95.5%-ը, նույնպես մեկնում է ՈՒ աշխատանք փնտրելու նպատակով, Սոցիալական պատկերը և աղքատությունը Հայաստանում, Ե., 2014, էջ 25, <http://www.armstat.am/am/?nid=82&id = 1618> (30.03.2015):

մարդ, իսկ զյուղականը՝ 19137 մարդ: Առավել խոշոր համայնք քրդերն ունեն Կրասնոդարի երկրամասում՝ 5899 մարդ: Նոյն մարդահամարի տվյալներով իրեն եզրի է համարել 40586 մարդ (Ռուսաստանի բնակչության 0,03%-ը), որից քաղաքային բնակչությունը՝ 22452 մարդ, իսկ զյուղականը՝ 18 134 մարդ: Առավել խոշոր համայնք եզրիներն ունեն Յարուսլավլի մարզում, որտեղ ապրում է 3287 եզրի, Կրասնոդարի երկրամասում և այլն.<sup>136</sup>

Ռուսների հիմնական մասը մեկնել է Ստավրովոյի և Կրասնոդարի երկրամասեր, ինչպես նաև Ռուսաստանի կենտրոնական մարզեր:

Դիմիտրով համայնքից ասորիները արտագաղթել են 1990-1996թթ., և ներկայում մոտ 126 ընտանիք գտնվում է արտերկրում: Նրանք մեկնել են ՌԴ, Ռուսականա, Գերմանիա, Հոլանդիա, Ֆրանսիա, Ավստրալիա: ՌԴ-ում հիմնականում բնակվում են Ռոստովում, քանի որ դեռևս 1970-80-ական թվականներին այնտեղ մեկնել էին արտագնա աշխատանքի, և նրանց մի մասը հաստատվել էր այնտեղ: Ռոստովում, Կրասնոդարում կան կազմակերպված ասորական մեծ համայնքներ, որոնց ղեկավարները Հայաստանի ասորիներ են:<sup>137</sup> Այդ տարիներին Վերին Դվինից արտագաղթել է մոտ 90 ընտանիք:<sup>138</sup>

Միգրացիան ազգային փոքրամասնությունների շրջանում ուղեկցվում է ուղղահայաց և հորիզոնական վերընթաց և վարընթաց շարժունությամբ: Մասնավորապես, ազգային փոքրամասնությունների մի մասի մոտ այն ուղեկցվում է աշխարհա-

<sup>136</sup> **Мосаки Н.** Курды и езиды в российской переписи 2010г., <http://www.regnum.ru/news/society/1488222.html> (20.03.2015):

<sup>137</sup> **Գալստյան Ս.**, ԴԱՆ, Դիմիտրով, 2015թ.:

<sup>138</sup> **Գալստյան Ս.**, ԴԱՆ, Վերին Դվին, 2015թ.:

գրական շարժունությամբ, որի շնորհիվ չի փոխվում նրանց կարգավիճակը: Այսինքն՝ Հայաստանի գյուղական բնակավայրերում ապրող ազգային փոքրամասնությունների մի մասը մուտքի երկրներում բնակություն է հաստատում նույն կարգավիճակ ունեցող բնակավայրերում: Սակայն միզրանտների որոշ մասը նախկին գյուղական բնակավայրը մուտքի երկրներում փոխում է քաղաքայինով, որը հանգեցնում է նաև կարգավիճակի փոփոխության: Տեղի է ունենում նաև սոցիալ-մշակութային միջավայրի փոփոխություն, որի շնորհիվ նրանք յուրացնում են քաղաքային մշակույթին բնորոշ առանձնահատկություններ:

Հետազոտության արդյունքներով երկրների ընտրության աշխարհագրության հարցում իր որոշակի ազդեցությունն է թողել նաև պատմական հայրենիքի գոյության, միզրանտների լեզվական իմացության (հատկապես Ռուսաստանի Դաշնության համար), երկրների վարած միզրացիոն քաղաքականության և այնտեղ ձևավորված ազգային համայնքների առկայության փաստը: Այդ մասին են փաստում նաև հարցվածներին տրված ՏԻՆՉո՞վ՝ է պայմանավորված հատկապես այդ երկրի ընտրությունը՝ հարցի պատասխանները, որոնք ներկայացված են աղյուսակ 21-ում:

Ազգային փոքրամասնությունների 56.4%-ը երկրների ընտրության պատճառների հարցում կարևորել է այնտեղ բնակվող ընտանիքի անդամների, բարեկամների փաստը, 34.9%-ը՝ հեշտությամբ աշխատանք գտնելու, 11.9%-ը՝ այդ երկրներ մեկնելու դյուրիխն և հասանելի լինելու հանգամանքը: Նոյն աղյուսակից կարող ենք եզրակացնել, որ երկրի ընտրության հարցում հայրենիքում ապրելու շարժառիթը, քաղաքացիություն ձեռք բերելու համար ազգային պատկանելության, լեզվի իմա-

ցության, անվտանգության գործոնները կազմել են ցածր տոկոս:

Անդրադառնանք այն խնդրին, թե արտերկիր տեղափոխվելու հարցում միգրանտները ինչ միջոցներ են ընտրում, և դրանում ինչ մասնաբաժին ունեն ինստիտուցիոնալ կառույցներն ու սոցիալական ցանցերը:

### Աղյուսակ 21

#### Երկրների ընտրության պատճառները (%-ով, n=126)

Երկրի ընտրությունը	Եզրի	Ուսու	Ասորի	Հույն	Քուրո	Ուկրաինացի	Ընդամենք
Ուզում է ապրելիք հայրենիքում	0.0	4.8	0.0	1.6	0.0	0.0	<b>6.4</b>
Այնտեղ են ապրում ընտանիքի անդամներ/քարեկամներ	29.4	9.5	4.0	4.0	4.8	4.8	<b>56.4</b>
Այնտեղ հեշտ է աշխատանք գտնել	19.0	6.3	3.2	1.6	3.2	1.6	<b>34.9</b>
Այնտեղ ավելի անվտանգ է	2.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>2.4</b>
Ազգային պատկանելությունը հնարավորություն էր տալիս ձեզք բերել քաղաքացիություն	0.0	0.0	0.8	0.8	0.8	0.0	<b>2.4</b>
Լեզուներ գիտեր	1.6	0.0	0.0	1.6	0.0	0.0	<b>3.2</b>
Այնտեղ մեկնել ավելի հեշտ էր	7.1	0.0	1.6	2.4	0.8	0.0	<b>11.9</b>
Ուսման համար	1.6	0.8	0.0	0.0	0.8	0.0	<b>3.2</b>
Զին. ծառայության համար	0.0	1.6	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>1.6</b>
Դժվարանում եմ պատասխանել	1.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>1.6</b>
Ընդամենք	<b>51.6</b>	<b>18.3</b>	<b>8.7</b>	<b>6.3</b>	<b>8.7</b>	<b>6.3</b>	<b>100.0</b>

Հստ աղյուսակ 22-ի տվյալների՝ կարող ենք եզրակացնել, որ միզրանտների 57.9%-ը (արտասահմանում ապրող հարազատ, բարեկամ, ընկերներ՝ 52.9%, արտասահմանում գտնվող միջնորդ՝ 5.0%) արտերկիր մեկնել են ոչ ֆորմալ կապերի կամ արտերկրում ունեցած սոցիալական ցանցերի միջոցով։ Դրանք միջանձային կապերի մի ամբողջ համախումբ են, որոնք ուղարկող և ընդունող երկրներում միավորում են հին և նոր միզրանտ և ոչ միզրանտ ընտանիքներին։

**Աղյուսակ 22**  
**Արտերկիր մեկնելու ուղիները (%-ով, n=140)**

Ուղիները	Եզրի	Ուսու	Ասորի	Հույս	Քուրու	Ուկրաինացի	Ընդամենը
Արտասահմանում ապրող հարազատ, բարեկամ, ընկերներ	32.1	5.7	5.0	4.3	5.7	0.0	<b>52.9</b>
Արտասահմանում գտնվող միջնորդ	1.4	2.1	0.0	0.7	0.7	0.0	<b>5.0</b>
Արտասահմանում գտնվող ազգային-մշակութային կազմակերպություններ	2.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>2.1</b>
Հայաստանում գործող ազգային-մշակութային կազմակերպություններ	0.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>0.7%</b>
Հայրենակիցների շրջանում ազգային պետության իրականացրած ծրագրեր	0.0	0.0	0.0	0.7	0.0	0.0	<b>0.7</b>
Ինքնուրույն	13.6	10.7	4.3	1.4	1.4	5.7	<b>37.1</b>
Դժվարանում եմ պատասխանել	1.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>1.4</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>51.4</b>	<b>18.6</b>	<b>9.3</b>	<b>7.1</b>	<b>7.9</b>	<b>5.7</b>	<b>100.0</b>

Այդ ցանցերի առկայությունը նպաստում է միզրացիայի մեկնելու վերաբերյալ նրանց որոշումների կայացման հնարավորությունների և հասանելիության ընդլայնմանը: Դրանք կարող ենք անվանել Տցանցերով պայմանավորված միջնորդավորված միզրացիա<sup>1</sup>,<sup>139</sup> քանի որ հենվելով ավելի վաղ միզրացիայի ուղին բռնած ազգականների և բարեկամների սոցիալական կապերի վրա՝ նոր մեկնողները հնարավորություն են ունենում ստանալու գիտելիք և օգնություն: Հին միզրանտները նորերի համար դառնում են Տհովանավորողներ<sup>1</sup>, կարևոր օղակ նոր միզրացիոն հոսքերի ընդլայնման, տեղափոխման ծախսերի և ռիսկերի նվազեցման, միզրացիայից ակնկալվող օգուտների մեծացման, կորուստների նվազեցման, այլեթնիկ միջավայրում ինտեգրման հարցերում:<sup>140</sup> Համեմատական կարգով նշենք, որ հայերի արտաքին միզրացիայի համար նույնպես կարևոր դեր են կատարում արտերկրում ձևավորված հայկական էթնիկ սոցիալական ցանցերը:<sup>141</sup>

ՏԱսորիների մոտ Արգնի գյուղից արտագաղթը սկսել է 1990-ական թվականներից: Նրանք հիմնականում գնում են ՌԴ՝ Կրասնոդարի երկրամաս, Կրիմսկ քաղաք, որտեղ ներկայումս ապրում է մոտ 500 ընտանիք: Բնակություն են հաստատել նաև Ռուսաստովի մարզում, Կիրով քաղաքում՝ մոտ 250 ընտանիք: Այնտեղ ստեղծվել է ասորական համայնք: Քանի որ դեռևս 70-ական թվականների կեսերին որոշ ասորի ընտա-

<sup>139</sup> Wilson T.D. What Determines Where Transnational Labor Migrants Go? Modifications in Migration Theories, *Human Organization*, N53 (4), 1994, p. 272:

<sup>140</sup> Садовская Е.Ю. Социология миграций и современные западные теории международной миграции// Социальная политика и социология N 1, М., 2004, с. 86.

<sup>141</sup> Գալիստյան Մ., Սոցիալական ցանցերը և Հայաստանից աշխատանքային միզրացիայի ձևավորման առանձնահատկությունները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Ե., N1, էջ 203-2013:

նիքներ բնակություն են հաստատել այնտեղ, 90-ական թվականներից սկսած՝ շատ ասորիներ գնացին այդ բնակավայրերը իրենց հարազատների, բարեկամների մոտ։ Երեխանները այնտեղ հաճախում են ռուսական դպրոց։ Շատ քչերը գնացին Ուկրաինա, դրանից ավելի քիչ՝ Եվրոպա։<sup>142</sup> Սոցիալական ցանցերի միջոցով նոր բնակավայրերում հաստատված եղիները, քրդերը, ասորիները և Հայաստանի հնարքները ձևավորել են իրենց ազգային համայնքները և այնտեղ շարունակում են ավանդական, ընտանեկան, ազգակցական կապեր։ Դրա մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ այստեղից մեկնած ազգային փոքրամասնությունների որոշ մասը մուտքի երկրներում ապրում է հավաք ձևով։ Այսպես, ըստ Ռուսաստանի Դաշնությունում 2002 թ. իրականացված մարդահամարի տվյալների՝ ասորիներից 3754 մարդ ապրում է Կրասնոդարի երկրամասում, 2737-ը՝ Մոսկվայում, 2040-ը՝ Ռուսովի մարզում, 872-ը՝ Ստավրոպոլի մարզում, իսկ 487-ը՝ Սանկտ Պետերբուրգում։<sup>143</sup>

Հարցման մասնակիցների կարծիքով միզրանտների 37.1%-ը արտերկիր է մեկնել ինքնուրույն՝ առանց որևէ միջամտության։ Ինստիտուցիոնալ կառույցների միջոցով արտերկիր մեկնած միզրանտների թիվն ընդամենը կազմել է 3.5% (արտասահմանում գտնվող ազգային-մշակութային կազմակերպություններ՝ 2.1%, Հայաստանում գործող ազգային-մշակութային կազմակերպություններ՝ 0.7%, հայրենակիցների՝ շրջանում ազգային պետության իրականացրած ծրագրեր՝ 0.7%) (աղյուսակ 22)։ Սա վկայում է այն մասին, որ միզրանտ-

<sup>142</sup> Գալուստյան Մ., ԴԱՆ, Արգմի, 2014թ.։

<sup>143</sup> Ассирийцы в России, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1734807> (20.03.2015):

ների շրջանում դեռևս շատ ցածր է վստահությունը այդ կազմակերպությունների նկատմամբ, և դա նրանք չեն համարում միզրացիայի հուսալի աղբյուր: Մինչդեռ դրսում հաստատվելու համար նրանք կարևորել են սոցիալական ցանցերի դերը՝ հարազատների, բարեկամների, ընկերների միջոցով արտերկիր մեկնելու հանգամանքը, որն ազգային փոքրամասնությունների շրջանում դարձել է շղթայական արտազադրի կարևոր աղբյուր:

### **5.3. Արտերկրում միզրանտների զբաղվածության ոլորտները**

Հետազոտության արդյունքներով արտերկրում հաստատված միզրանտների շուրջ կեսը (54.3%-ը) վարձու աշխատողներ են, 17.3%-ը՝ ինքնազբաղվածներ: Ուշագրավ է, որ նրանց 7.2%-ը գործատուներ են, ունեն իրենց սեփական բիզնեսը և ստեղծել են նոր աշխատատեղեր: Նրանց 6.3%-ը դեռ չի կարողացել գտնել աշխատանք, իսկ 1.6%-ը հիվանդության կամ այլ պատճառներով ի վիճակի չի եղել աշխատելու: Քանի որ արտերկրում միզրանտների աշխատանքի բնույթի վերաբերյալ տեղեկատվությունը հավաքվել է Հայաստանում բնակվող նրանց ընտանիքի անդամներից, ապա 13.5%-ը տեղյակ չի եղել և դժվարացել է պատասխանել այդ հարցին:

Ըստ աղյուսակ 23-ի տվյալների՝ արտերկրում միզրանտները հիմնականում ընդգրկված են շինարարության, սպասարկման, առևտրի, արդյունաբերության, տրանսպորտի և գյուղատնտեսության ոլորտներում: Այդ միզրանտների մի մասը, ունենալով բարձրագույն կրթություն և լինելով բարձր որակավորում ունեցող մասնագետ (հատկապես ռուսները,

ուկրաինացիները, հույները), արտերկրում համապատասխան մասնագիտությամբ աշխատանք չգտնելու պատճառով երբեմն կատարում է ցածր կամ միջին որակավորում պահանջող աշխատանքներ:

### Աղյուսակ 23

#### Արտերկրում գտնվող միզրանտների աշխատանքի բնույթը (%-ով, n=208)

Աշխատանքի բնույթը	Եզրի	Ըուս	Ասորի	Հոյն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ըստամենք
Վարձու աշխատանք	24.0	11.5	5.8	6.3	1.9	4.8	54.3
Ինքնազբաղված	13.0	1.0	1.9	0.0	1.4	0.0	17.3
Գործառու	3.4	1.0	1.9	0.0	1.0	0.0	7.2
Աշխատանք չի գտել	2.4	2.4	0.5	1.0	0.0	0.0	6.3
Ի վիճակի չի եղել աշխատելու	0.5	0.0	0.5	0.0	0.5	0.0	1.4
Դժվարանում եմ պատասխանել	10.6	0.0	1.4	1.0	0.5	0.0	13.5
Ընդամենք	<b>53.8</b>	<b>15.9</b>	<b>12.0</b>	<b>8.2</b>	<b>5.3</b>	<b>4.8</b>	<b>100.0</b>

Հստ ազգային կազմի՝ արտերկրում եղիների և քրդերի գերակշիռ մասն աշխատում է շինարարության, սպասարկման, առևտրի և տրանսպորտի ոլորտներում: Մինչև մեկնելը նրանց մեծ մասը զյուղական համայնքներում գրադարձ է եղել անասնապահությամբ և հողագործությամբ, իսկ քաղաքայինում՝ առևտրի և սպասարկման ոլորտներում: Ծուսները հիմնականում ընդգրկված են սպասարկման ոլորտում, որոշ մասը (1.1%-ը) պետական ծառայողներ են, իսկ 2.2%-ը՝ գիտության ոլորտի աշխատողներ: Կրասնոդարի և Ռոստովի մարզի զյուղական բնակավայրերում հաստատված ասորիները հիմնականում գրադարձ են զյուղատնտեսական աշխատանքներով,

իսկ քաղաքային բնակավայրերում ընդգրկված են շինարարության, առևտուրի, սպասարկման և տրանսպորտի ոլորտներում։ Ըստ հարցման արդյունքների՝ հույների և ուկրախնացիների մեծ մասն ընդգրկված է արդյունաբերության ոլորտում։

#### Աղյուսակ 24

Արտերկրում գտնվող միգրանտների աշխատանքի ոլորտը  
(%-ով, ո=185)

Աշխատանքի ոլորտները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
Արդյունաբերություն	2.0	2.2	1.2	1.7	0.0	2.2	9.3
Շինարարություն	18.6	1.6	5.9	3.2	1.1	1.6	32.0
Տրանսպորտ	5.4	1.1	1.1	0.0	0.0	0.0	7.6
Սպասարկում	7.6	6.5	1.1	3.2	0.5	0.0	18.9
Առևտուր	13.5	0.0	1.6	0.0	2.2	0.0	17.3
Գիտություն/կրթություն	1.1	2.2	0.5	0.0	0.0	0.5	4.3
Գյուղատնտեսություն	3.2	0.0	1.1	0.0	0.5	0.0	4.9
Առողջապահություն	0.0	0.0	0.0	0.0	0.5	0.0	0.5
Պետ. ծառայություն	0.0	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	1.1
Դժվարանում եմ պատասխանել	3.6	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	4.1
Ընդամենը	55.1	15.1	12.4	8.1	4.9	4.3	100.0

#### Աղյուսակ 25

Արտերկրում գտնվող միգրանտները՝ ըստ աշխատանքի  
ձևակերպման օրինականության (%-ով, ո=185)

Աշխատանքի օրինականությունը	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
Այո, օրինական է	30.3	12.4	9.7	7.0	1.6	2.7	63.8
Ոչ, օրինական ձևակերպված չէ	0.5	1.1	1.1	0.0	0.5	0.0	3.2
Դժվարանում եմ պատասխանել	24.3	1.6	1.6	1.1	2.7	1.6	33.
Ընդամենը	55.1	15.1	12.4	8.1	4.9	4.3	100.0

Հայաստանում գտնվող նրանց հարազատները նշել են, որ միզրանտների 63.8%-ի աշխատանքը եղել է օրինական, իսկ 3.2%-ինը՝ ոչ օրինական՝ ձևակերպված չի եղել: Հայաստանում նրանց ընտանիքների 33.0%-ը չի ունեցել բավարար տեղեկատվություն և դժվարացել է պատասխանել դրսում աշխատանքային կարգավիճակ ունենալու հարցին:

#### **5.4. Արտերկրում գտնվող միզրանտների կարգավիճակը և սոցիալ-իրավական պայմանները**

Հստ Հայաստանում գտնվող նրանց ընտանիքի անդամների տրամադրած տեղեկությունների՝ հանրապետությունից արտազարդած ազգային փոքրամասնությունների 59.6%-ը արտերկրում ունի քաղաքացիություն, 13.9%-ը՝ բնակության իրավունք, 9.6%-ը՝ աշխատանքի իրավունք, իսկ 5.8%-ը՝ ժամանակավոր հաշվառում: Փախստականները և ապաստան հայցողները կազմում են 6.3%:

**Աղյուսակ 26**  
**Արտերկրում միզրանտների կացության կարգավիճակը  
(%-ով, n=208)**

<u>Կացության կարգավիճակը</u>	<u>Եղոյի</u>	<u>Ուսու</u>	<u>Ասորի</u>	<u>Հույն</u>	<u>Քուրդ</u>	<u>Ուկրաի-նացի</u>	<u>Ըստա-մենք</u>
<u>Քաղաքացիություն</u>	26.0	12.5	10.6	7.2	0.5	2.9	<b>59.6</b>
<u>Բնակության իրավունք</u>	6.7	1.4	1.0	0.5	2.9	1.4	<b>13.9</b>
<u>Աշխատելու իրավունք</u>	6.3	0.5	0.5	0.5	1.9	0.0	<b>9.6</b>
<u>Փախստական կամ ապաստան հայցող</u>	5.8	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>6.3</b>
<u>Ժամանակավոր հաշվառում</u>	5.3	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>5.8</b>
<u>Դժվարանում եմ պատասխանել</u>	3.8	0.5	0.0	0.0	0.0	0.5	<b>4.8</b>
<u>Ըստամենք</u>	<b>53.8</b>	<b>15.9</b>	<b>12.0</b>	<b>8.2</b>	<b>5.3</b>	<b>4.8</b>	<b>100.0</b>

Վերոնշյալ վիճակագրական տվյալները փաստում են, որ նրանց գերակշիռ մեծամասնությունը դարձել է արտերկրի քաղաքացի, որոշ մասը ձեռք է բերել բնակության, աշխատելու իրավունք: Դրան նպաստել են նաև երկրից դուրս գտնվող հայրենակիցների նկատմամբ այդ պետությունների վարած քաղաքականությունը և այնտեղ գտնվելու ժամանակահատվածը:

### Աղյուսակ 27

**Արտերկրում միզրանտների բնակարանային պայմանները  
(%-ով, ո=208)**

Բնակարանային պայմանները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
Սեփական բնակարան/տուն	20.7	10.1	7.7	3.8	1.9	2.9	47.1
Ապրում է բարեկամի/ծանոթի տանը	9.6	1.0	0.0	0.0	1.0	0.5	12.0
Վարձով բնակարան	13.5	4.8	0.5	4.3	1.9	1.0	26.0
Վարձով սենյակ	4.8	0.0	3.8	0.0	0.5	0.0	9.1
Հանրակացարան	5.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.5	5.8
Դժվարանում եմ պատասխանել	1.9	0.5	0.0	0.5%	0.0	0.0	2.9
Ընդամենը	53.8	15.9	12.0	8.2	5.3	4.8	100.0

Արտերկրում կացության կարգավիճակն իր ազդեցությունն է թողնում նրանց բնակարանային պայմանների վրա: Նրանք, ովքեր երկար տարիներ ապրում և աշխատում են արտերկրում, ունեն քաղաքացիություն և նյութական միջոցներ՝ այնտեղ ձեռք են բերել սեփական բնակարան/տուն (47.1%): Նրանց 35.1%-ը ապրում է վարձով, իսկ 5.8%-ը՝ հանրակացարանում:

Այդ հարցում միզրանտների 12.0%-ին օգնում և աջակցում են նաև այնտեղ գտնվող հարազատները, բարեկամները և

ծանոթները, որոնք բնակվելու համար տեղ են հատկացրել իրենց հարկի տակ:

### **5.5. Արտերկրում գտնվող միզրանտների կապը Հայաստանի հետ և հարազատներին ցուցաբերվող օգնությունը**

Արտերկիր մեկնելուց հետո ազգային փոքրամասնությունների 43.7%-ը տարբեր հաճախականությամբ՝ տարին մեկ կամ մի քանի անգամ կամ մեկնելուց հետո 1-2 անգամ, այցելել է Հայաստանում իր հարազատներին և այդ առումով պահպանել կապերը բնակավայրի հետ: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ 25.0%-ը հազվադեպ, իսկ 29.3%-ը ընդհանրապես չի այցելել հարազատներին:

#### **Աղյուսակ 28**

#### **Հայաստանում բնակվող հարազատներին այցելելու հաճախականությունը (%-ով, n=208)**

Հաճախականությունը	Եզրի	Ուսու	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ռուբախնացի	Ընդամենը
Մեկնելուց հետո 1-2 անգամ	7.7	1.9	3.4	0.5	0.5	0.0	13.9
Տարին մի քանի անգամ	3.8	1.0	1.0	0.5	1.4	0.0	7.7
Տարին մեկ	9.1	5.8	1.4	2.9	1.0	1.9	22.1
Հազվադեպ	12.5	2.9	4.8	2.9	1.4	0.5	25.0
Չեն այցելել	18.8	4.3	1.4	1.4	1.0	2.4	29.3
Դժվարանում եմ պատասխանել	1.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.9
Ընդամենը	<b>53.8</b>	<b>15.9</b>	<b>12.0</b>	<b>8.2</b>	<b>5.3</b>	<b>4.8</b>	<b>100.0</b>

Վերջիններս հիմնականում ամբողջ ընտանիքով և հարագատներով Հայաստանից տեղափոխված միզրանտներն են կամ էլ նրանք, ովքեր չունեն ֆինանսական հնարավորություններ: Ըստ տոկոսային հարաբերության՝ հարազատներին չեն այցելել եղդիների 18.8%-ը, ոուսների 4.3%-ը, ուկրաինացիների 2.4%-ը, համապատասխանաբար ասորիների և հույների 1.4%-ը, քրդերի 1.0%-ը:

Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ հարազատներին այցելում են տարբեր պատճառներով, սակայն գերակշռում են մոտ հարազատների հուղարկավորությանը կամ հարսանիքին մասնակցելու առիթները, ինչպես և ննջեցյալների գերեզմաններին այցելությունները: Այսպես, եղդիարնակ Շամիրամ, Ակնալիճ, Զարթոնք և այլ գյուղերում հարցման մասնակիցները շափազանց կարևորել են հայրենի բնակավայրում հարազատներին հուղարկավորվելու գաղափարը, և հնարավորության դեպքում նրանք մեծ գումարներ են ծախսում աճյունը արտերկրից բերելու և իրենց պապական գերեզմանոցում հողին հանձնելու համար: Այդ վարքագիծը նրանք բացատրում են նաև Հայաստանը՝ որպես իրենց հայրենիք ընդունելու հանգամանքով: Օրինակ, վերջին երեք տարիներին Ռուսաստանի Դաշնությունից, Գերմանիայից, Ֆրանսիայից 6 հանգուցյալ են բերել և հուղարկավորել վերը նշված համայնքներում: Եզրի և քուրդ միզրանտների համար հանգուցյալների շիրիմներին այցելությունները և նախնիների հիշատակման արարողությունները համարվում են եթնիկ ինքնության և հայրենիքի հետ կապերը պահպանելու, ինչպես նաև ազգակիցների և դրացիների հետ շփվելու կարևոր բաղադրիչ: Եզրիների տոնացույցում գոյություն ունի Տոնժա Մազալան՝ գերեզմանի օր ավանդույթը, որը նշվում է յուրաքանչյուր տարվա հունիսի

15-ին:<sup>144</sup> Այդ օրը արտերկրում ապրող եզրիների որոշ մասը, որ ունի հնարավորություն, այցելում է Հայաստան՝ ննջեցյալների գերեզմանին։ Սյուս հիշարժան տոնը, որին Հայաստանում մասնակցում է արտերկրի միզրանտների որոշ մասը, սրբավայրի հիշատակման օրն է (Կվա-Եզիդի)։ Մուկվայաբնակ Միրզա Սլոյանը Ակնալիճում իր ֆինանսական միջոցներով կառուցել է Իրաքում գտնվող եզրիների սրբավայրի՝ Լալեշի կրկնօրինակը։ Սրբավայրի հիշատակման միջոցառումները տեղի են ունենում յուրաքանչյուր տարվա սեպտեմբերի 29-ին։ Հարազատների հուղարկավորությանը, ննջեցյալների գերեզմանոցներին այցելությունները, ինչպես նաև ազգային տոններին և մոտ հարազատների հարսանիքին մասնակցելու երևույթը տարածված են նաև արտերկրում բնակություն հաստատած հույների և ասորիների մեջ։ Օրինակ, ըստ Կոտայքի մարզի Արզնի համայնքի ղեկավարի՝ 2013թ. ապրիլի 1-ին, որը համարվում է ասորիների Նոր տարին, արտերկրի ասորիները շուրջ 40 մեքենայով եկել են հայրենի բնակավայր այդ տոնը նշելու և մասնակցելու։ Իսկ Դոնի Ռուստովի ասորական համայնքը Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակի առթիվ խաչքար է տեղադրել համայնքի եկեղեցու բակում։<sup>145</sup> Նշենք նաև, որ վերը նշված ազգային փոքրամասնությունների շրջանում, սակայն, վերջին տարիներին այդ հարցում արձանագրվել են նվազման միտումներ։ Դա պայմանավորված է ոչ միայն ֆինանսական դժվարություններով։ Նշված ազգային փոքրամասնությունները մուտքի երկրների իրենց կոմպակտ բնակավայրերում հիմնել են նոր գերեզմա-

<sup>144</sup> Եզրիաբնակ գյուղերում այդ տոնը նշվում է տարբեր օրերի։

<sup>145</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Դիմիտրով, 2015թ.։

նոցներ, իսկ հարսանիքներն էլ երբեմն կատարում են դրսում՝ հրավիրելով այստեղի իրենց հարազատներին։ Օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության Յարուզավլի մարզում եզրիները կազմում են մեծ համայնք, որտեղ արդեն հիմնադրել են նաև գերեզմանոց, որը կոչվում է Մալաեզրիա (եզրիների տուն), որտեղ կատարվում է ննջեցյալների հուղարկավորությունը։ Ասորիները Կրասնոդարում և Ռուսովում իրենց մահացածների համար հիմնել են գերեզմանոց և այդ տարածաշրջանից մահացածների աճյունը Հայաստան տեղափոխում են միայն ծայրահեղ դեպքերում։

Արտերկրի եզրիները և քրդերը մտահոգված են նաև իրենց երեխաների ազգային ինքնության պահպանման խնդիրներով։ ՏԱյստեղ և այնտեղ ապրող եզրի երեխաների միջև շատ տարբերություն կա։ Իմ թոռներն այնտեղ սովորում են ռուսական դպրոցում։ Ռուս երեխաները շատ ազատ են, նրանք ինչ անում են՝ մեր երեխաները սովորում են։ Մեր երեխաները այնտեղ ռուսերեն ավելի լավ են խոսում ու գրում, քան մեր լեզվով։ (Եզրի, տղամարդ, 55տ.):<sup>146</sup>

Որպեսզի այլեթնիկ միջավայրում նրանք չկորցնեն մայրենի լեզուն և ազգային սովորույթները, ամռանը երեխաներին ուղարկում են Հայաստան հարազատների մոտ՝ ապահովելով ազգային մշակույթի հետ շփումը և մայրենի լեզվով հաղորդակցումը։

Անդրադառնանք նաև արտերկրում բնակվող միզրանտների կողմից հարազատներին ցուցաբերվող օգնությանը (տվյալները ներկայացված են 29-րդ աղյուսակում)։ Ըստ այդմ՝ նրանց 14.9%-ը Հայաստանում գտնվող հարազատներին ցուցաբերել է

<sup>146</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Զարթոնք, 2014թ.։

մշտական, 19.2%-ը՝ հաճախակի օգնություն, իսկ 25.5%-ը՝ հազվադեպ: Ըստ Հայաստանում գտնվող միզրանտների հարազատների տրամադրած տեղեկատվության՝ նրանց 19.2 %-ը օգնություն ցուցաբերելու հնարավորություն չի ունեցել, իսկ 19.7%-ը՝ դրա կարիքը չի ունեցել:

### Աղյուսակ 29

#### Հայաստանում գտնվող հարազատներին ցուցաբերվող նյութական օգնությունը (%-ով, n= 208)

Օգնությունը	Եզրի	Ուսու	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
<b>Մշտապես</b>	8.2	3.8	1.0	0.0	0.5	1.4	14.9
<b>Հաճախակի</b>	11.5	1.9	3.8	0.5	1.4	0.0	19.2
<b>Հազվադեպ</b>	14.4	2.9	3.4	1.4	2.4	1.0	25.5
<b>Հնարավորություն չի եղել օգնելու</b>	7.7	3.8	0.0	5.8	0.5	1.4	19.2
<b>Անհրաժեշտ չի եղել</b>	11.1	3.4	3.8	0.0	0.5	1.0	19.7
<b>Դժվարանում եմ պատասխանել</b>	1.0	0.0	0.0	0.5	0.0	0.0	1.4
<b>Ընդամենը</b>	53.8	15.9	12.0	8.2	5.3	4.8	100.0

Հետազոտությունից պարզվեց, որ արտերկրից միզրանտները օգնություն են տրամադրում երկու ուղղությամբ. առաջին՝ ներ ընտանեկան-ազգակցական, և երկրորդ՝ համայնքային մակարդակով: Առաջին մակարդակում միզրանտների շրջանում առավել տարածված է Հայաստանում գտնվող տարեց ծնողներին և մոտ ազգակիցներին պարբերաբար ցուցաբերվող ֆինանսական օգնությունը, որը գնահատում են որպես նրանց եկամտի կարևոր աղբյուր: ՏԱրտի վիրահատություն եմ տարել: Այդ գումարը Ռուսաստանում գտնվող տղաներս են

ուղարկել: Ամեն ամիս նրանք գումարներ են ուղարկում, որ կարողանանք այստեղ տունը յուլա տանենք: Բացի դրանից, մեր ազգային տոնները նշելու առիթով նույնպես առանձին գումար են ուղարկում: (քուրդ, տղամարդ, 54 տ.):<sup>147</sup>

Միգրանտներն իրենց ազգակիցներին էական օգնություն են ցուցաբերում նաև հարսանիքների, ծնունդների, թաղման ծիսակատարությունների և դժբախտ պատահարների դեպքում:

Հետազոտության ընթացքում հարցման մասնակիցները նշել են բազմաթիվ դեպքեր, երբ իրենց հայրենակիցները, 1990-ական թվականներին հաստատվելով արտերկրում, դարձել են խոշոր գործարարներ և տարբեր տեսակի օգնություն են ցուցաբերում իրենց հայրենի բնակավայրին: Արգնի գյուղի համայնքի դեկավարը պատմեց իրենց համագյուղացիներից մեկի՝ Լիտվայում ապրող Պ. Սայադովի մասին, որը հոգացել է հինգ ասորի երիտասարդների ֆինանսական ծախսերը. նրանք բարձրագույն կրթություն են ստանում Ռիգայում: Բացի դրանից, նա ցանկություն է հայտնել համայնքում ստեղծել փոքր բիզնեսի օբյեկտներ և հայրենակիցներին տեղում ապահովել աշխատանքով: Արտերկրում ապրող ասորիները օգնություն են ցուցաբերել գյուղի դպրոցին և մանկապարտեզին, ինչպես նաև սոցիալապես անապահով ընտանիքներին: Եզրիաբնակ համայնքներում նշեցին նաև Ֆ. Ալբանի մասին, որը եզրիաբնակ Շամիրամ համայնքում մոտ 100 հազ. ԱՄՆ դոլար է ծախսել և գյուղի գերզմանոցի մոտ տղամարդկանց համար կառուցել 2000-հոգանոց սպորտական վահանակած ավանդույթի համաձայն՝ հոգեհացի ժամանակ տղամարդիկ և կանայք միասին չեն նստում: Իսկ ուսաստա-

<sup>147</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Ալավյազ, 2014թ.:

նարնակ Ֆ. Օգմանյանի միջոցներով նույն տեղում սպո սրահ է կառուցվել նաև կանանց համար: Արտերկրի եզրիներն իրենց ֆինանսական ներդրումն են ունեցել նաև Շամիրամ զյուղում սրբավայրի կառուցման գործում, ինչպես նաև ֆինանսական աջակցություն են ցուցաբերել համայնքի դպրոցին:

Եզրի գործարարները որոշ բարեգործություն են անում նաև ՈՒ-ում: Այսպես, Շամիրամ համայնքի եզրիներից մեկը պատմեց, որ նրա տղաները Նովոսիբիրսկում զբաղվում են բիզնեսով և ամեն ամիս հովանավորում են այդ քաղաքի 3-4 մանկապարտեզների երեխաների սնունդը:

### Աղյուսակ 30

#### Միզրանտների վերադարձի հետ կապված հետագա ծրագրերը (%-ով, n=208)

Վերադարձի ծրագիրը	Եզրի	Ուուս	Ասորի	Հույն	Քուրություն	Ռահինացի	Ըստամենք
Կվերադառնան	5.3	0.5	0.0	0.5	0.0	1.0	7.2%
Նայած՝ ինչպես կատացվի	8.2	1.0	0.0	1.4	0.0	1.9	12.5
Չեն վերադառնա	32.2	14.4	9.6	6.3	1.9	0.5	64.9
Դժվարանում եմ պատասխանել	8.2	0.0	2.4	0.0	3.4	1.4	15.4
Ըստամենք	53.8	15.9	12.0	8.2	5.3	4.8	100.0

Իսկ ՏԲ<sup>9</sup>նչ հետագա ծրագրեր ունեն, կվերադառնա՝ նրանք արդյոք Հայաստան՝ հարցին Հայաստանում գտնվող նրանց հարազատների գերակշիռ մեծամասնությունը (64.9%) տվել է բացասական և միայն 7.2%-ը՝ դրական պատասխան: Հայաստան վերադարձի հետագա պլանները դեռևս չի հստակեցրել միզրանտների 12.5%-ը: Այդ հանգամանքը առաջին հերթին

պայմանավորված է Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական վիճակի հետագա բարելավման խնդրով:

Ազգային փոքրամասնությունների հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարների և բնակչության շրջանում խորացված հարցագրույցների միջոցով հավաքված կարծիքները նույնպես փաստում են, որ միզրանտների գերակշռող մեծամասնությունը Հայաստանից հեռացել է ընդմիշտ և մշտական բնակություն հաստատել արտերկրում: Օրինակ, ՏՔուրդ մտավորականների խորհուրդը՝ ՀԿ-ի ղեկավար Ա. Սարդարյանը արտահայտել է հետևյալ տեսակետը. ՏՀայաստան չեն վերադառնա: Առաջ գոնե եթե մահվան դեպք էր լինում, բերում էին այստեղ հուլարկավորում: Հիմա դա էլ չկա: Եթե տնտեսապես էլ Հայաստանը անցնի Գերմանիային, Ֆրանսիային, մեկ ահետ չեն զա, որովհետև արդեն այնտեղ սովորել են: Այնտեղ մեր մշակույթը արագ են կորցնում |<sup>:148</sup>Իսկ Հայաստանի հոլյների ՏՊատրիդա՝ ՀԿ-ի նախագահ է. Պոլատովը նշեց. ՏԶեմ կարող ասել կվերադառնան, թե ոչ, եթե Հայաստանից հեռանում են, ոնց հետ կզան: Շատերը ժամանակին նույնիսկ այստեղի քաղաքացիությունից են հրաժարվել: Հիմա դժվար կլինի վերականգնել այդ քաղաքացիությունը: Գուցե մի բան փոխվի՝ զան, բայց դժվար զան, չեմ հավատում |<sup>:149</sup>

Ն. Թամոյանը, անդրադառնալով եզրիների վերադարձի խնդրին, նշում է. ՏՏպավորությունն այնպիսին է, որ մեկնածները մեծ մասամբ հետ չեն զա: Այդ միտումը չկա: Չնայած հոգով, մտքով նրանք կապված են Հայաստանի հետ, հատկա-

<sup>148</sup> Տէ՛ս Մարկոսյան Ա., Ա. Սարդարյանի հետ նշված հարցագրույցի արդյունքները:

<sup>149</sup> Տէ՛ս Մարկոսյան Ա., Է. Պոլատովի հետ նշված հարցագրույցի արդյունքները:

պես այն սերունդը, որը այստեղ է մեծացել ծնվել։ Նրանք հոգեպես շատ դժվար են տանում Հայաստանից գնալը, որովհետև այստեղ են մեր գերեզմանները, այստեղ է եզրիական ամենամեծ համայնքը, այստեղ են նրանց ազգականները, բարեկամները։<sup>150</sup>

Վերադարձի խնդրին առնչվող կարծիքներում հանդիպում ենք նաև լավատեսական մոտեցումների։ Օրինակ, §Աթուր՝ ասորական ասոցիացիայի նախազահը նրանց վերադարձը կապում է Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման հետ։ ՏԵթե՛ առաջիկայում Հայաստանում կյանքը բարելավվի, ապա ես համոզված եմ, որ ասորիների մեծ մասը կարող է վերադառնալ, որովհետև կապ պաշտպանելով նրանց հետ՝ տեսնում ենք՝ մարդիկ ինչքան են տանջվում իրենց բնօրրանը թողնելով, առավել ևս, եթե՝ տարիքով մարդիկ են։<sup>151</sup> Երևանի ՏՀիլիոս՝ հունական ՀԿ-ի նախազահ Ս. Ռաֆայելիդիսը վերադարձի խնդիրը ներկայացրեց Լոռու մարզի հունաբնակ Մադան գյուղի օրինակով։ Այնտեղ ներկայումս բնակվում է 6 ընտանիք, իիմնականում տարեցներ։ Ըստ նրա՝ այդ ընտանիքներից երկուսի երեխաները ապրում են Հունաստանում, իսկ ծնողները այնտեղից վերադարձել և այստեղ իիմնել են փոքր բիզնես<sup>152</sup>։ Լ. Ռշտունին պատմեց մի ուս ընտանիքի մասին, որը Հայաստանում զինվորական ծառայության պատճառով Հայաստան է եկել շուրջ 50 տարի առաջ։ ՏՆրա կինը և

<sup>150</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Հ. Թամոյանի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները։

<sup>151</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Ա. Միխայելյանի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները։

<sup>152</sup> Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Ա. Ռաֆայելիդիսի հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները։

Երեխաները 90-ական թթ. մեկնեցին Մոսկվա և մի քանի տարի այնտեղ ապրելուց հետո վերադարձան: Ասացին, որ գնում ենք մեր Հայաստանը, կապրենք Զրվեժի ամառանոցում, կշերմանանք Հայաստանի արևով, կապրենք հանգիստ և խաղաղ կյանքով | :<sup>153</sup>

Այն հանգամանքը, որ Հայաստանից հեռացած ազգային փոքրամասնությունների մեծ մասը այստեղ չի վաճառել բնակարանները, հատկապես տարեցների համար հետագա վերադարձի կարևոր պայման է: Ազգապահպանման տեսակետից նրանց որոշ մասը արտագաղթը համարում է բացասական երևոյթ, մինչդեռ մարդկանց կյանքի բարելավման, աշխատանք գտնելու, կենսամակարդակի բարձրացման առումով համարում են դրական:

---

<sup>153</sup>Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Լ. Ռշտունու հետ նշված հարցազրույցի արդյունքները:

## ԳԼՈՒԽ ՎԵՅՏԵՐՈՐԴ

### ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

#### 6.1. Միգրանտների լեզվական փոփոխությունները

Հայաստանում ապրող ազգային փոքրամասնությունների համար մայրենի լեզուն համարվում է նրանց ինքնության կարևոր բաղադրամաս, որի միջոցով նրանք պահպանում և սերնդեսերունդ փոխանցում են իրենց ազգային մշակույթը։ Այս տեսակետից կարևոր է պարզել, թե միգրանտները, ապրելով այլերնիկ միջավայրում, որքանով են կարողանում պահպանել այն, և ինչ փոփոխություններ են տեղի ունենում նրանց լեզվական վարքագծում։ Նախ անդրադառնանք նրանց դպրոցական լեզվական կրթությանը։ Աղյուսակ 31-ի տվյալներից կարող ենք եզրակացնել, որ բացառությամբ արտերկրում գտնվող եզրիների և քրդերի, մյուս ազգային փոքրամասնություններից ոուսները, ասորիները, հույները և ուկրաինացիները Հայաստանում հիմնականում դպրոցական կրթություն ստացել են ոուսներնով և նրանց մեջ փոքր տոկոս է կազմում հայերենով կրթություն ստացողների թիվը։

Ի տարբերություն նրանց՝ եզրիների և քրդերի շրջանում մեծ տոկոս են կազմում այն մարդիկ, որոնք նախընտրում են, որ իրենց երեխաները սովորեն հայկական դպրոցներում։ Հարցման ընթացքում հանդիպեցին նաև հայերենը իրենց մայրենի լեզուն համարող ընտանիքներ, քանի որ եզրիներնը, ըստ

նրանց, գործնական չե, և դրանով միայն շփշում են ընտանիքում և ներհամայնքային հաղորդակցման ժամանակ:

### Աղյուսակ 31

#### Միզրանտների դպրոցական լեզուն (%-ով, n=208)

Լեզուն	Եզրի	Ուսւ	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենը
Հայերեն	48.1	1.4	1.0	2.9	4.8	1.4	59.6
Ռուսերեն	1.9	9.6	11.1	5.3	0.0	2.4	30.3
Մայրենի	3.8	4.8	0.0	0.0	0.5	1.0	10.1
Ընդամենը	<b>53.8</b>	<b>15.9</b>	<b>12.0</b>	<b>8.2</b>	<b>5.3</b>	<b>4.8</b>	<b>100.0</b>

Չնայած դրան՝ փաստենք, որ վերջին շրջանում ազգային լեզուն որպես մայրենի լեզու համարողների թիվը մեծացել է՝ կապված կթնիկ ինքնազիտակցության բարձրացման հետ:

Հետազոտությունից պարզվեց, որ երկար ժամանակ ապրելով այլերնիկ միջավայրում, արտերկրում գտնվող միզրանտների լեզվական վարքագծում տեղի է ունենում որոշակի փոփոխություն: Բացի մայրենիից, նրանք սկսում են սովորել նաև տեղի բնակության լեզուն՝ որպես հաղորդակցման և սոցիալական շարժունության կարևոր միջոց, իսկ երեխաները կրթություն են ստանում այդ դպրոցներում:

Հստա աղյուսակ 32-ի տվյալների՝ արտերկրում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների որոշ մասը, բացի իրենց մայրենիից և հայերենից, ազատորեն տիրապետում է նաև այլ լեզուների: Օտար լեզուների իմացության շրջանակը պայմանավորված է բնակություն հաստատած երկրներում գործածվող լեզվի հանգամանքով: Մասնավորապես եզրիների և քրդերի հիմնական մասը արտազարթել է Ռուսաստան, որի շնորհիվ նրանք ազատորեն սկսել են տիրապետել ոուսերենին, որոշ

մասը՝ Ֆրանսիա, Անգլիա, Գերմանիա, և սովորել են այդ լեզուները:

### Աղյուսակ 32

#### Միզրանտների շրջանում լեզուների առավել ազատ իմացությունը (%-ով, n=269)

Լեզուների իմացությունը	Եզրի	Ռուս	Աստրի	Հույն	Քուրդ	Ուկրաինացի	Ընդամենք
Մայրենի	21.6	8.6	4.1	2.6	3.3	0.7	40.9
Հայերեն	13.4	2.2	1.1	3.0	2.2	1.5	23.4
Ռուսերեն	12.3	2.6	2.2	2.2	2.2	1.5	23.0
Ֆրանսերեն	3.3	1.5	0.0	0.0	1.1	0.7	6.7
Վրացերեն	0.7	0.4	0.0	0.7	0.0	0.0	1.9
Անգլերեն	0.4	0.4	0.0	0.4	0.4	1.5	3.0
Թուրքերեն	0.0	0.0	0.0	0.0	0.4	0.0	0.4
Գերմաներեն	0.0	0.0	0.4	0.0	0.4	0.0	0.7
Ընդամենք	51.7	15.6	7.8	8.9	10.0	5.9	100.0

Մինչդեռ, օրինակ, մինչև արտերկիր մեկնելը ռուսաց լեզվի իմացությունը շատ քիչ էր տարածված երիտասարդ, իսկ հազվադեպ ավագ և միջին սերնդի եզրիների և քրդերի մոտ: Սա նշանակում է, որ միզրացիան ազգային փոքրամասնությունների համար վերածվում է մշակութային և կրթական կապիտալի ստեղծման: Լեզուների իմացությունը նպաստում է նրանց կողմից նոր արժեքների յուրացմանը, մշակութային-կենցաղային գծերի փոփոխությանը, այլէթնիկ մշակութային տարրերի ձեռքբերմանը, ազգամիջյան շփումների ինտենսիվությանը: Ապրելով այլէթնիկ միջավայրում՝ հատկապես եզրիների և քրդերի երրորդ սերնդի մեջ դիտարկվում է կրթության նկատմամբ պահանջարկի բարձրացում: Նրանք այդ երկրներում դպրոցական կրթություն ստանում են օտար լե-

գուներով և այնուհետ ընդունվում տեղի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ: Եթե Հայաստանում գտնվող եզրաքանակ և քրդաբնակ զյուղական համայնքներում կրթությունն ընդհանուր առմամբ դեռևս կարևոր արժեք չի համարվում, հատկապես աղջիկների համար, ապա այլքենիկ միջավայրում հետագայում աշխատանք ունենալու և մասնագետ դարնալու համար կրթությունն արժենորվում և խրախուսվում է: Ազգային փոքրամասնությունների հետ իրականացված խորացված հարցազրույցների արդյունքները նույնպես փաստում են միջանական սերունդների մեջ նոր կրթական կապիտալի ձևավորման միտումների մասին: Օրինակ, ըստ Շամիրամ համայնքի եզրիներենի և գրականության ուսուցիչ Զ. Ուսուլյանի՝ վերջին տարիներին համայնքից Հայաստանի բուհերում սովորողներ չկան, մինչդեռ Ռուսաստանի Դաշնությունում և Եվրոպայում առկա է շուրջ 30 եզրի սովորող: Այսպես, Արմավիրի մարզի Ակնալիճ և Զարթոնք համայնքից մոտ 23 եզրի երիտասարդ Ռուսաստանի Դաշնությունում և արևմտյան երկրներում ստանում է բարձրագույն կրթություն: Նրանք նշեցին, որ ՌԴ-ում և Արևմտյան կառավարման համակարգում գիտության, մշակույթի, կրթության, առողջապահության, գործարարության, սպորտի և ռազմական գործի ոլորտներում ունենալու հանագված մասնագետներ: Այնուհանդերձ, արտերկրում բարձրագույն կրթություն ստանալու փաստը միանշանակ չեն գնահատում եզրիների և քրդերի սոցիալական տարբեր շերտերը: Նրանց որոշ մասը մտահոգված է, որ երիտասարդ սերունդը արտերկրում այլ եզրուներով ստանում է դպրոցական և բարձրագույն կրթություն, ինտեգրվում է այդ հասարակությանը՝ հետագայում կորստի մատնելով ազգային լեզուն և մշակույթը:

## 6.2. Միգրանտների ազգային ինքնության պահպանման խնդիրը

Արտերկրի քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում հավաք բնակվող եղիքի, քուրդ և ասորի միգրանտները ինքնակազմակերպվել և ձևավորել են իրենց ազգային կրոնական-մշակութային համայնքները՝ որոշակի ինստիտուցիոնալ կառույցներով: Հստ Արմավիրի մարզի Զարթոնք համայնքի գյուղապետարանի աշխատակազմի ղեկավար Ք. Աջոյանի՝ այդպիսի խոշոր ազգային համայնքներ եղիներն ունեն Յարուղավորում, Գորկիում, Կրասնոդարում՝ ստանալով պետական գրանցում: Իսկ Զ. Ուսուբյանը վկայում է, որ Գերմանիայում ստեղծել են ՏԵզդիների տուն՝ անվամբ կրթամշակութային, բարեգործական կառույց, որտեղ հավաքվում են եղիները և նշում իրենց ազգային և կրոնական տոնները, անցկացնում միջոցառումներ, սովորեցնում են եղիներեն: Այդ կառույցների նպատակն է այլէրնիկ միջավայրում համախմբել նրանց ջանքերը ազգային լեզվի մշակույթի պահպանման համար: Ինքնության հարցում նրանք հատկապես կարևորում են ազգային տոնների և ծեսերի պահպանումը: Դրանք միգրանտները մեծ շուրջով նշում են իրենց համայնքներում՝ ընտանեկան, ազգակցական և համայնքային միջավայրում: Ռուսաստանի Դաշնությունում և Արևմուտքում հաստատված եղիները և քրդերը իրենց ազգային գլխավոր տոններից փետրվարին նշում են ՏԱյրա Խրդնելին, մարտին՝ ՏԿլոշե Սարլսալին, իսկ դեկտեմբերին՝ ՏԱյրա Եզիդին:

ՏՍՎերդլովսկում կա եղինական մեծ համայնք: Այնտեղ մեր բոլոր ազգային տոնները նշում են, օրինակ՝ Նոր տարին՝ Ռոժին, դեկտեմբերին՝ Պատր և այլն: Այդ անում են, որպեսզի օտար

միջավայրում չկորցնեն մեր սովորույթները։ Առանց այդ էլ նրանք գրավոր եզրիերեն լեզվին չեն տիրապետում։ Օրինակ՝ եղբորս աղջիկը ապրում է Անգլիայում և անզլերենից թարգմանություններ է անում, բայց եզրիերեն լեզվով գրել և կարդալ չգիտի։ (Եզրի, կին, 50 տ.):<sup>154</sup>

Հարցումներից պարզվեց, որ այլէթնիկ միջավայրում նրանք այն նշում են մեծ հանդիսություններով, ինչու այլուր մասնակցում են նաև այնտեղ բնակվող հայերը և այլ ազգությունների ներկայացուցիչները։ Հետաքրքիր է, որ երկար տարիներ ապրելով Հայաստանում և յուրացնելով այդ մշակույթի մի շարք տարրեր՝ օտար միջավայրում նրանք շարունակում են այն պահպանել։ Հատկապես ավագ սերունդը արտերկրում հաճախում է հայկական եկեղեցի, մոմ վառում, հայերի հետ նշում Հայաստանի Հանրապետության Անկախության օրը, Մեծ եղեռնի և երկրաշարժի զոհերի հիշատակի օրերը։ Նրանք արտերկրում չեն փոխել նաև իրենց հայկական ծագում ունեցող ազգանունները, իսկ որոշ մասն էլ Հայաստանը շարունակում է համարել իր հայրենիքը։ Եզրիների որոշ մասն ընդգրկվում է նաև այնտեղ ձևավորված հայկական էթնիկ ցանցերում։<sup>155</sup> Ռուսաստանի Դաշնությունում որոշ եզրիներ իրենց երեխաներին ուղարկում են հայկական կիրակնօրյա դպրոցներ։ Նրանք նաև մտահոգված են այն խնդրով, որ միզրանտների շրջանում դիտարկվում է ազգային կրոնից հրաժարվելու և այլ կրոնական ուղղություններին հարելու երևույթը։ Արտերկրում հաստատված եզրի և

<sup>154</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, ք. Արտաշատ, 2014 թ.։

<sup>155</sup> Գալստյան Մ., Օմսկի հայկական համայնքի ձևավորումը աշխատանքային միջրացիային համատեքստում, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Ե., 2010, էջ 212։

քուրդ միզրանտների ազգային-կրոնական և մշակութային ինքնության պահպանման և էթնիկ արժեքների տարածման նպատակով Հայաստանում գործող նրանց հասարակական կազմակերպությունները գրքեր, թերթեր, նյութեր են ուղարկում, կազմակերպում են փոխայցելություններ և համատեղ մշակութային միջոցառումներ:

Միզրանտների էթնիկ արժեքների պահպանման և էթնոհամայնքման գործում որոշակի աշխատանքներ է կատարում նաև արտերկրում ձևավորված ասորական համայնքը: Մասնավորապես Ընուսաստանի, Իրանի, Շվեդիայի ասորական համայնքներն իրենց ներդրումն ունեն ոչ միայն տեղի ասորիների մայրենի լեզվի պահպանման, այլև այնտեղ նրանք Հայաստանի ասորական դպրոցների համար վերապատրաստում են լեզվի և գրականության ուսուցիչներ, աշակերտներին ապահովում են դասագրերով: Համայնքի գործունեությունում մեծ տեղ է հատկացվում տոների, ազգային ավանդույթների և սովորույթների պահպանմանը: Արտերկրի ասորական համայնքներում ընդունված են եկեղեցական տոնակատարությունները՝ նվիրված այն սրբի հիշատակին, որի անունը կրում է տվյալ գյուղի ուղղափառ եկեղեցին: Ուշագրավ է, որ այդ տոնակատարությունները ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ դրսի համայնքներում նշվում են նոյն օրը: Օրինակ՝ Արգնի գյուղի և Կրասնոդարի երկրամասի ասորիները օգոստոսի 28-ին նշում են Սբ Մարիամի տոնը, որին մասնակցում են ոչ միայն այնտեղ բնակվող Արգնիի, այլև Վերին Դվինի, Դիմիտրովի և այլ համայնքների ասորիները, երբեմն նաև հայեր և այլ ազգությունների ներկայացուցիչներ: Արտերկրում ասորիները մեծ շուրջով են նշում ասորական Նոր տարվա տոնը՝ Ապրիլի 1-ը, և Նահատակի օրը՝ Ապրիլի 7-ը: Բացի դրանից, Կրաս-

նոդարի և Դոնի Ռուստովի համայնքներում երեխաներին մայրենի լեզու սովորեցնելու նպատակով նրանք կազմակերպել են կիրակնօրյա ասորական դպրոցներ։<sup>156</sup>

Ռուսաստանում հոծ բնակվող ասորական և հայկական համայնքների միջև գոյություն ունեն սերտ շփումներ, որտեղ նրանք մասնակցում են հայկական պետական, ազգային և կրոնական մի շարք տոնների, հաճախում են հայկական եկեղեցի և կատարում արարողություններ։ Ասորիները, դարեր շարունակ ապրելով հայերի հետ, ձեռք են բերել մշակույթի և կենցաղի մի շարք ընդհանուր գծեր, որոնք ասորի միգրանտներն իրենց հետ տեղափոխում են այլ երկրներ։ Հայաստանի ասորական կազմակերպությունները ոչ միայն սերտորեն համագործակցում են արտերկրում գործող ասորական ազգային-մշակութային և կրոնական, այլև հայկական համայնքների հասարակական կազմակերպությունների հետ։ Ըստ ՏԱթուր՝ ասորական ասոցիացիայի նախագահ Ա. Միխայլովի՝ 1998 թվականից նրանց կազմակերպությունը դարձել է համաշխարհային ասորական միության անդամ, իսկ նա ընտրվել է վարչության անդամ։ Նրանք պարբերաբար հրավիրում են հավաքներ և քննարկում տարբեր երկրներում իրենց համայնքների առջև ծառացած խնդիրները։ Ռուսաստանի ասորական համայնքում գործող կիրակնօրյա դպրոցների համար Հայաստանից մոտ 30 օրինակ ասորերենի և գրականության դասագրքեր են ուղարկել, որ երեխաները արտերկրում կարողանան տիրապետել մայրենի լեզվին։ Ըստ Հայաստանի ասորական միությունների ֆեղերացիա Տիայառթա՛, Ասորական ՏԱշուր՝ երիտասարդական կենտրոնի նախագահ Ի. Գասպարյանի՝

<sup>156</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Դիմիտրով, 2015 թ.:

նրանք ասորերենով հրատարակում են թերթ և տրամադրում համայնքներին: Ունեն նաև երգի-պարի համույթ, որը համերգներով հանդես է գալիս Ռուսաստանի՝ ասորիներով բնակեցված վայրերում:

Ինչ վերաբերում է ռուսներին, ապա նրանք Հայաստանից արտազադելուց հետո հիմնականում բնակություն են հաստատել Ստավրովովի և Կրասնոդարի երկրամասերում և Ռուսաստանի կենտրոնական մարզերում, որտեղ նրանց մի մասը բնակվում է համախմբված ձևով: Օրինակ, Տուլայի մարզում Հայաստանի ռուս վերաբնակները հիմնել են Սլոբոդկա գյուղը, որն ունի ավելի քան երկու տասնյակ ընտանիք:<sup>157</sup> Նրանց հիմնական մասը վերաբնակվել է իրենց պատմական հայրենիքում և ունի ռուսական ինքնություն, սակայն Հայաստանի էթնոսոցիալ միջավայրից նրանք փոխառել են մի շարք կենցաղամշակութային տարրեր: Այդ հանգամանքը դարձել է Հայաստանից արտազադեած ռուսների կարևոր մշակութային բնութագրիչներից մեկը: Նույնը կարող ենք նշել նաև հույների և ուկրաինացիների մասին, որոնց հիմնական մասը արտազադեցին պատմական հայրենիք, իսկ որոշ մասը՝ Ռուսաստանի Դաշնություն՝ իրենց հետ տանելով հայկական մշակույթի մի շարք տարրեր: Հարցումներից պարզվեց, որ Ռուսաստան, Հունաստան և Ուկրաինա վերաբնակեցվածների տոնածիսական մշակութում, բացի համապետական, ազգային-ավանդական տոներից, հայկական համայնքի հետ նշում են նաև Մեծ Եղեռնի և երկրաշարժի զոհերի հիշատակի օրերը:

---

<sup>157</sup> Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները այսօր I, էջ 42:

Այսպիսով, արտերկրում գտնվող Հայաստանի ազգային փոքրամասնությունների միգրանտների մեջ մենք կարող ենք առանձնացնել բուն ազգային, հայկական և այլեթնիկ միջավայրում տեղի բնակչության հետ շփումների հիման վրա ձևավորված մշակույթի տարրերը։ Այն ներառում է բազմամշակութայնության որոշակի գծեր։<sup>158</sup>

### **6.3. Միջեթնիկ ամուսնությունների նկատմամբ առկա դիրքորոշումները**

ՏՊարտադիր՝ է արդյոք ամուսնանալու համար ծնողների համաձայնությունը ստանալ։ հարցին մասնակիցների պատասխանները ներկայացված են 33-րդ աղյուսակում։

**Աղյուսակ 33  
Ամուսնանալիս ծնողների կարծիքը (%-ով, n=162)**

Ծնողների կարծիքը	Եղիք	Ոտու	Ասորի	Հույն	Քուրու	Ուկրաինացի	Ընդամենք
Պարտադիր է	38.3	8.0	6.2	1.2	3.7	2.5	<b>59.9</b>
Թերևս պարտադիր չէ	3.1	7.4	3.7	4.9	2.5	2.5	<b>24.1</b>
Դժվարանում եմ պատասխանել	9.9	1.2	1.9	0.6	2.5	0.0	<b>16.0</b>
Ըստամենք	<b>51.2</b>	<b>16.7</b>	<b>11.7</b>	<b>6.8</b>	<b>8.6</b>	<b>4.9</b>	<b>100.0</b>

Ըստ հետազոտության ընտրանքում ընդգրկված ազգային փոքրամասնությունների թվի համամասնության՝ հատկապես եզրիների և քրդերի, այնուհետև ոուս հնաբնակների և ասորիների վարքագծում գերակշում են ավանդական պատ-

<sup>158</sup> Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ, М., 2002, с. 176-178.

կերացումները, իսկ մյուսների մոտ՝ անհատական արժեքները։ Ըստ ավանդական պատկերացումների, օրինակ, եզրիների և քրդերի շրջանում թույլատրվում են ոչ շատ մոտ ազգակիցների միջև ամուսնությունները՝ պայմանավորված հտրվող օժիտը և իրենց հալալ կաթնակերը (խոսքը աղջկա մասին է) ուրիշի ձեռքում չհայտնվելու, ընտանիքին լավ ճանաչելու, մեծերին խոնարհությամբ ծառայելու և հարգելու, լավ ընտանիք կազմելու<sup>159</sup> պատճառաբանությամբ։ Ուշագրավ է, որ Ռուսաստանում և արևմտյան երկրներում ապրող եզրի և քուրդ միգրանտների որոշ մասն այնտեղ ստանում է բարձրագույն կրթություն՝ կրելով այդ միջավայրի մշակութային ազդեցությունը, այնուհանդերձ, ամուսնանալու հարցում կարևորում է ծնողների համաձայնությունը։ Տիմ տղաների հարսնացուներին ես եմ ընտրել, իմ կարծիքը հարցրել՝ նոր են ամուսնացել։ Իմ թոռնիկն ապրում է Ռուսաստանում, ուզում է ամուսնանալ, դրա համար գյուղի մի քանի աղջկների նկարներ ենք ուղարկել, որ հավանի և գա ամուսնանա։ Ամուսնանալուց առաջ պարտադիր չէ, որ տղան ու աղջիկը ընկերություն անեն։ Եղբորս տղան այնտեղ իրավաբանական ֆակուլտետում է սովորում, ավարտելուց հետո նրա համար էլ մեր մոտից աղջիկը պիտի ընտրենք! (Եզրի, տղամարդ, 80 տ.):<sup>160</sup>

Այդպիսի պատկերացումներ են պահպանվում նաև ոռու հնարնակ մոլոկանների մեջ։ Կրոնական պատկերացումներից թիսող արգելքներն իրենց ազդեցությունն են թողել նաև միջերնիկ ամուսնությունների վերաբերյալ նրանց դիրքորոշումների վրա։ Նրանց կողմից խիստ կերպով պահպանվող ավանդա-

<sup>159</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Զարյոնք, 2014թ.։

<sup>160</sup> Գալստյան Ս., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2013թ.։

կան արգելքների հետևանքով հնարնակ մոլոկանները ոչ միայն չեն ամուսնանում այլազգիների, այլև նույն ազգության, սակայն ուղղափառ դավանանքի ներկայացուցիչների հետ:

### **Առյուսակ 34**

#### **Միջեթնիկ ամուսնությունների վերաբերյալ դիրքորոշումները (%-ով. n=162)**

<u>Ծնողների դիրքորոշումը</u>	<u>Եզրի</u>	<u>Ուսւա</u>	<u>Ասորի</u>	<u>Հույն</u>	<u>Քուրդ</u>	<u>Ուկրաի-նացի</u>	<u>Ընդա-մենք</u>
<u>Համարում եմ անցան-կայի ամուսնություն</u>	38.9	0.0	0.0	0.6	4.9	0.6	<b>45.1</b>
<u>Ամուսնանալիս ազգու-թյունը նշանակություն չունի, եթե նա պահ-պանում է իմ ժողովրդի ստվորույթները</u>	3.7	0.0	4.9	0.0	0.6	0.0	<b>9.3</b>
<u>Վերադաշեի իմ ազգի հետ, սակայն ընտրության դեմ չի առարկի</u>	6.2	0.0	1.9	0.6	1.9	0.0	<b>10.5</b>
<u>Ամուսնանալիս ազգու-թյունը նշանակություն չունի</u>	1.2	15.4	3.1	4.9	1.2	4.3	<b>30.2</b>
<u>Դժվարանում եմ պատասխանել</u>	1.2	1.2	1.9	0.6	0.0	0.0	<b>4.9</b>
<b>Ընդամենք</b>	<b>51.2</b>	<b>16.7</b>	<b>11.7</b>	<b>6.8</b>	<b>8.6</b>	<b>4.9</b>	<b>100.0</b>

Հարցազրույցին մասնակցող բոլոր եզրիները և քրդերը միջ-էթնիկ ամուսնությունների նկատմամբ բացասական վերաբեր-մունքը բացատրում էին հայրենիք չունենալու, փոքրաթիվ լի-նելու հանգամանքով, որը համարում էին իրական վտանգ ազ-գի ուժացման համար: Շամիրամ համայնքի 80-ամյա բնակչու-հու պատկերավոր խոսքերով ֆամիլիա թոշուն պետք է իր երամի

հետ գնա, ուրիշների հետ ամուսնությունը մեծ վտանգ է ազգը կորցնելու համար<sup>161</sup>: Ըստ նրանց՝ միջերնիկ ամուսնությունների վրա ձևավորված ընտանիքներում չեն պահպանվում նրանց կրոնական նորմերը, ազգային սովորույթները և ավանդույթները: Նրանց կարծիքով այդպիսի ընտանիքներում երեխաների դաստիարակությունը և սոցիալականացումն ընթանում է օտար մշակութային արժեքների ազդեցությամբ, որը նրանց հեռացնում է ազգային-կրոնական ակունքներից: Հարցման մասնակիցների կարծիքով միջերնիկ ամուսնությունները լուրջ վտանգ են ազգային ինքնությանը: Այդ երիտասարդների նկատմամբ սովորութային ուժով կիրառում են մի շարք պատճամիցոցներ՝ փոխվում է համայնքի վերաբերմունքը՝ հատկապես հարազատները սահմանափակում են նրանց հետ շփումները, համայնքում ունենում են կարգավիճակի կորուստ: Հարցազրույցի մասնակիցներից մեկը իրենց համայնքի մասին պատմեց մի դեպք, թե ինչպես եղդի երիտասարդը Ռուսաստանի բուհերից մեկում ուսանելու տարիներին սիրահարվում և ամուսնություն է իր համակուրսեցի ռուս աղջկա հետ: Համայնքը և հարազատները երկար տարիներ չեն ընդունում նրանց: Հետո այդ աղջիկը երեխաների հետ հաճախակի է այցելում զյուղ, սովորում նրանց լեզուն, սովորույթները, կենցաղը. հարազատները ընդունում և սկսում են շփվել նրա հետ: Չնայած եղդիները դարեր շարունակ ապրում են հայերի հետ կողք կողքի, այնուհանդերձ, հայերի հետ ամուսնությունը նույնպես չի խրախուսվում: Օրինակ, համայնքներից մեկում պատմեցին մի դեպք, թե ինչպես եղդի շեյխի տղան ծառայել է Ղարաբաղում, սիրահարվել հայուհուն, զորացրվելուց հետո

<sup>161</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Շամիրամ, 2013թ.:

բերել է զյուղ՝ ամուսնանալու նպատակով: Ծնողները դեմ են եղել և տարիներ շարունակ չեն ընդունել նրանց: Հատկապես ծնողները և համայնքը դատապարտել են այդ տղային, քանի որ նա ուներ շեյխի որդու կարգավիճակ և ոչ միայն չպետք է ամուսնանար այլազգիի հետ, այլև պետք է ամուսնանար միևնույն կարգավիճակ ունեցող իր ազգի ներկայացուցի հետ: Այդպիսի ամուսնությունների հետևանքով նրանք ոչ միայն օտարվում են ընտանիքից, այլև համայնքից, իսկ նրա ընտանիքը համայնքում ունենում է հեղինակության և կարգավիճակի կորուստ: Այնուհանդերձ, հատկապես քաղաքային բնակավայրերում երբեմն հանդիպում են այնպիսի ընտանիքներ, որտեղ կինը հայ է, իսկ ամուսինը՝ եղիղ: Վերջին շրջանում հատկապես դրսում գտնվող միզրանտների նկատմամբ այդ պահանջներն ունեն մեղմացման որոշակի միտումներ: Բացառությամբ համայնքի տարեց անդամների, վյուսները այդպես խիստ չեն մոտենում օտարների հետ ամուսնություններին, հատկապես եթք եղիղ տղան մեծացել և կրթություն է ստացել այլէթնիկ միջավայրում: Ի տարբերություն տղայի՝ օտարների հետ աղջիկների ամուսնության նկատմամբ բացասական վերաբերմունքն ավելի խիստ է արտահայտված: Այսպիսով, միջէթնիկ ամուսնությունների նկատմամբ եղիները և քրդերը դրսեորում են անհանդուրժողական վերաբերմունք՝ պայմանավորված ուժացման և եթնիկ ինքնության կորստի վտանգով:

## ԳԼՈՒԽ ՅՈԹԵՐՈՐԴ

### ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ

#### 7.1. Աշխատանքային միգրանտների կազմը

Հետազոտության արդյունքներով ազգային փոքրամասնությունները Հայաստանից դուրս մեկնում են նաև աշխատանքային միգրացիայի, որը կազմում է ամբողջ հետազոտված զանգվածի 18.1%-ը (46 մարդ): Նրանք այն անձինք են, որոնք հետազոտվող ժամանակահատվածում ավելի քան 3 ամիս անընդմեջ գտնվել են հանրապետությունից դուրս՝ որպես միջազգային միգրանտ (երկարաժամկետ կամ կաճաժամկետ), այնուհետև վերադարձել են Հայաստան: Աշխատանքային միգրանտների 19.0%-ը եզրիներ են, 10.9%-ը՝ ոռուսներ, 21.7%-ը՝ ասորիներ, 6.5%-ը՝ հույներ, իսկ 10.9%-ը՝ քրդեր: Հետազոտության ընտրանքում ընդգրկված ուկրաինացիներից ոչ մեկը չի մեկնել աշխատանքային միգրացիայի: Ուստի այդ երևույթը կըննարկենք Հայաստանի 5 ազգային փոքրամասնությունների համատեքստում: Նրանց 34.8%-ն ունի 4-5 տարվա, 32.6%-ը՝ 1-3 տարվա, 13.0%-ը՝ 6-10 տարվա, իսկ 19.6%-ը՝ մինչև մեկ տարվա արտազնացության ֆունդամենտալ: Այսինքն՝ գերակշռող մեծամասնությունը արտազնացության հարցում ունի որոշակի փորձ, և այն նրանց մեջ դարձել է ապրելաձև, որի միջոցով նրանք բավարարում են ընտանիքի կենսական պահանջները:

Այսուսակի տվյալներից կարող ենք եզրակացնել, որ ազգային փոքրամասնությունների մեջ միզրանտների համալրումը տեղի է ունենում տարբեր գործոնների հիման վրա:

### Այլուսակ 35

#### Աշխատանքային միզրանտների համալրման ձևերը (%-ով, ո=46)

Միզրանտների կազմը	Եզրի	Ուսու	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
Ըստանիքի անդամներ, մոտ հարազատներ	17.4	0.0	10.9	2.2	2.2	<b>32.6</b>
Ընկերներ, ծանոթներ	2.2	0.0	6.5	0.0	2.2	<b>10.9</b>
Բրիգադով՝ անծանոթ մարդկանց հետ	4.3	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>4.3</b>
Խառը	8.7	0.0	0.0	0.0	6.5	<b>15.2</b>
Մենակ, ինքնուրույն	17.4	10.9	4.3	4.3	0.0	<b>37.0</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>50.0</b>	<b>10.9</b>	<b>21.7</b>	<b>6.5</b>	<b>10.9</b>	<b>100.0</b>

Ամենացածր տոկոսը (բացառությամբ եզրիների 4.3%-ի) անծանոթ մարդկանց հետ՝ բրիգադով աշխատանքային միզրացիայի մեկնողներն են: Այն նպատակահարմաք չեն համարել, քանի որ, ըստ նրանց, այդ խմբերում բացակայում է փոխադարձ վստահության մթնոլորտը: Համեմատաբար ցածր տոկոս են կազմում նաև ընկերներով, ծանոթներով, այնուհետև խառը կազմով միզրացիայի մեկնածների կողմնակիցները: Միզրանտների մեկ երրորդից ավելին նշել է, որ միզրացիայի մեկնել են ինքնուրույն, անհատական՝ դրսում գտնվող ընտանիքի անդամների, հարազատների անմիջական աշակցությամբ: Ինչպես հայերի, այնպես էլ Հայաստանի ազգային փոքրամասնությունների շրջանում մեծ տարածում են ստացել նաև ընտանիքի անդամներից, մոտ հարազատներից բաղկացած

խմբերը, որոնք, ըստ հարցման արդյունքների, կազմել է նրանց 32.6%-ը: Համեմատական կարգով նշենք, որ ընտանիքի անդամների, մոտ հարազատների հետ մեկնողները հայերի շրջանում կազմել են 55.9%:<sup>162</sup> Ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային տեղաշարժերը ազգային փոքրամասնությունների մեջ դարձել են այլ երկրներում մշտական բնակություն հաստատելու հիմնական աղբյուրներից: Աշխատանքային միգրացիան ձեռք է բերում ֆշայական արտազաղթի՝ ազդեցություն. եթե ընտանիքի անդամներից կամ հարազատներից մեկը հաստատվում է մուտքի երկրներում, ապա հետագայում մշտական բնակության է կանչում նաև ընտանիքի մյուս անդամներին, հարազատներին, ընկերներին:

Տետագոտության արդյունքով ազգային փոքրամասնությունների միգրանտների համար առավել ձգող երկիր է համարվում Ռուսաստանի Դաշնությունը, որտեղ աշխատանքի մեկնում նրանց 89.1%-ը, այնուհետև ԱՊՀ-ն՝ 8.7%, և Եվրոպական երկրները՝ 2.2%:

### Աղյուսակ 36 Աշխատանքային միգրացիայի երկրները (%-ով, n=46)

Միգրացիայի երկրները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
ՈՒ	45.7	10.9	21.7	4.3	6.5	<b>89.1</b>
ԱՊՀ	4.3	0.0	0.0	0.0	4.3	<b>8.7</b>
Եվրոպա	0.0	0.0	0.0	2.2	0.0	<b>2.2</b>
Ընդամենը	<b>50.0</b>	<b>10.9</b>	<b>21.7</b>	<b>6.5</b>	<b>10.9</b>	<b>100.0</b>

<sup>162</sup> Գալստյան Ս., Աշխատանքային միգրացիան հետխորհրդային Հայաստանի գյուղական բնակչության շրջանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Ե., 2012, N1-2, էջ 170:

Նշենք, որ Ռուսաստանի Դաշնություն մեկնելու կարևոր խթան է համարվում ռուսաց լեզվի լավ իմացությունը (բացառությամբ եզրիների և քրդերի), քանի որ Հայաստանում նրանց մեծ մասի դպրոցական կրթությունը ռուսերենով է: Նրանք այդ երկրի վերաբերյալ ունեն համեմատաբար բարձր տեղեկացվածություն, և այնտեղ մուտք գործելը ավելի մատչելի է, քանի որ բացակայում են վիզոյի պահանջները: Բացի դրանից, ՌԴ-ում ձևավորվել են եզրիների, քրդերի, ասորիների մեծ համայնքներ, որոնց մեծ մասը շինարարության, գյուղատնտեսության, առևտուրի և սպասարկման ոլորտներում զբաղվում են ակտիվ բիզնեսով: Այդ առթիվ Կոտայքի մարզի Արգնի համայնքի ղեկավարը նշեց հետևյալ կարծիքը. ԾԳյուղից ամեն տարի մոտ 30 մարդ մեկնում է Ռուսաստան աշխատանքի: Հիմնականում գնում են իրենց հարազատների և բարեկամների մոտ: Նրանք այնտեղ գործի համար խոսում են, հետո նոր կանչում տանում են: Այնտեղ հիմնականում զբաղվում են ասֆալտի, շինարարական աշխատանքներով<sup>:163</sup>: Եզրիները և քրդերը աշխատանքային միզրացիայի են մեկնում Նովոսիբիրսկ, Սվերդլովսկ, Սանկտ Պետերբուրգ, Կրասնոդար, Կեմերովո, Տագիլ, իսկ ասորիները՝ Վրասնոդար, Ռոստով և այլն: ԱՊՀ երկրներից նրանք հիմնականում մեկնում են Ղազախստան, իսկ եվրոպական երկրներից՝ Գերմանիա, Ֆրանսիա, Հոլանդիա: ՏՄԵր գյուղից ամեն տարի մոտ 30 մարդ մեկնում է արտագնա աշխատանքի՝ հիմնականում Ռուսաստանի Դաշնություն: Գյուղում աշխատանք, նորմալ կուլտուր-կենցաղային պայմաններ չկան: Էղ մարդիկ մնան գյուղում՝ ինչ անեն: Գոնե գնում աշխատում, իրենց ընտանիքն են պահում! (քուրդ, տղամարդ, 32

<sup>163</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Արգնի, 2013 թ.:

տ.):<sup>164</sup> Միայն Արմավիրի մարզի Ակնալիճ գյուղից, ըստ համայնքի եզրի ավագանու անդամի տրամադրած տվյալների, Վոլգոգրադում բնակվող մեծահարուստ եզրիներից մեկը իրենց համայնքից ամեն տարի շինարարական բրիգադներ է տանում աշխատանքի՝ մոտ 20 մարդ: Նրանք ոչ միայն ազգությամբ եզրի են, այլև հայեր:<sup>165</sup>

Դիմիտրով և Վերին Դվին ասորաբնակ համայնքներից յուրաքանչյուր տարի համապատասխանաբար 40 և 25 մարդ մեկնում է ՌԴ՝ աշխատանքային միզրացիայի:<sup>166</sup>

## 7.2. Աշխատանքային միզրացիայի մեկնելու պատճառները

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ ազգային փոքրամասնությունների 56.7%-ը աշխատանքային միզրացիան պայմանավորում է աշխատանքի բացակայությամբ, իսկ 34.3%-ը՝ ընտանիքը ֆասիկուլու: համար բավարար միջոցներ վաստակելու անհնարինությամբ: Հարցման մասնակիցների 9%-ը աշխատանքային միզրացիայի պատճառ նշել է երկրի/բնակավայրի զարգացման հեռանկարի բացակայությունը: Հարցման մասնակիցներից ոչ մեկը որպես աշխատանք գտնելը խոչընդոտող պատճառ չի նշել ֆայաց լեզվին վատ տիրապետելը:, Տազգային պատկանելությունը:, Տբարոյահոգեբանական անառողջ մթնոլորտը: պատասխանները:

<sup>164</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Զամշլու, 2014 թ.:

<sup>165</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Ակնալիճ, 2014 թ.:

<sup>166</sup> Գալստյան Մ., ԴԱՆ, Դիմիտրով, Վերին Դվին 2015 թ.:

**Աղյուսակ 37**

**Աշխատանքային միզրացիայի պատճառները (%-ով, n=67)**

Պատճառները	Եզրի	Ուսու	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
Աշխատանքի բացակայությունը	29.9	7.5	6.0	3.0	6.0	52.2
Մասնագիտական աշխատանքի բացակայությունը	0.0	0.0	3.0	1.5	0.0	4.5
Ընտանքը հպահելու համար բավարար միջոցներ վաստակելու անհնարինությունը	19.4	0.0	6.0	3.0	6.0	34.3
Երկրի/բնակավայրի գարգացման հեռանկարների բացակայությունը	4.5	0.0	0.0	4.5	0.0	9.0
Հայոց լեզվին վատ տիրապետելը, որը խոչընդոտում է տեղում աշխատանք գտնելուն	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ազգային պատկանելությունը, որը խոչընդոտում է տեղում աշխատանք գտնելուն	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Բարոյանհոգերանական անառողջ մժամանակը	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Զերներեցությամբ զբաղվելու դժվարությունները	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
<b>Ընդամենը</b>	<b>53.7</b>	<b>7.5</b>	<b>14.9</b>	<b>11.9</b>	<b>11.9</b>	<b>100.0</b>

Սա նշանակում է, որ Հայաստանում աշխատանք չգտնելու և դրա պատճառով աշխատանքային միզրացիայի մեկնելու հանգամանքը կապված չէ նրանց ազգային պատկանելության կամ հայոց լեզվի չիմացության գործոնների հետ, ինչպես նաև անառողջ բարոյահոգեբանական մթնոլորտի հետ:

Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունները խոչընդուի չեն հանդիպել նաև ձեռներեցությամբ զբաղվելու հարցում:

### **7.3. Աշխատանքային միզրանտների սոցիալ-մասնագիտական բնութագիրը**

Հետազոտության արդյունքներով մինչև աշխատանքային միզրացիայի մեկնելը նրանց սոցիալ-մասնագիտական կազմում գերակշռում են ֆիզիկական աշխատանք կատարողները (շինարարներ, բանվորներ, մեխանիզատորներ, վարորդներ և այլն), իսկ որոշ մասը եղել են ծառայողներ և միջին որակավորում ունեցող մասնագետներ: Մինչև աշխատանքային միզրացիայի մեկնելը ոռւսների 2.2%-ը, ասորիների 1.3%-ը և հույների 1.1%-ը ունեցել են բարձր որակավորում (աղյուսակ 38): Հարցումները ցույց են տալիս, որ վերջիններս, ունենալով բարձրագույն կրթություն, այնուհանդերձ, նրանց շատ քիչ մասն է կարողանում դրսում գտնել իր մասնագիտությամբ աշխատանք: Նրանք այնտեղ ստիպված կատարում են ցածր որակավորում պահանջող աշխատանքներ: Սա նշանակում է, որ մարդկային զարգացման տեսանկյունից այն չի նպաստում նրանց որակավորման առաջընթացին և ընդհակառակը՝ թողնում է բացասական ազդեցություն:

Բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների շրջանում տեղի է ունենում սոցիալական վարընթաց շարժունություն,

քանի որ նրանք ընդգրկվում են որակավորում չպահանջող կամ միջին մասնագիտական որակավորմամբ աշխատանքներում: Դրա մասին են վկայում 39-րդ աղյուսակի տվյալները, ըստ որի՝ աշխատանքային միզրանտների գերակշիռ մասը զբաղված է շինարարության, իսկ շուրջ մեկ հինգերորդից ավելին՝ սպասարկման և տրանսպորտի, իսկ մի մասն էլ՝ արդյունաբերության ոլորտներում:

### Աղյուսակ 38

#### Մինչև մեկնելը միզրանտների սոցիալ-մասնագիտական խմբերը (%-ով, n=46)

Մասնագիտական խմբերը	Եզրի	Ուսու	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
Ֆիզիկական աշխատանք կատարողներ	42.6	9.7	7.4	8.2	9.7	<b>77.6</b>
Շառայողներ և միջին որակավորում ունեցող մասնագետներ	2.3	6.5	4.2	3.7	1.1	<b>17.8</b>
Բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներ	0.0	2.2	1.3	1.1	0.0	<b>4.6</b>
Ղեկավարներ և գործարարներ	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>0.0</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>44.9</b>	<b>18.4</b>	<b>12.9</b>	<b>13.0</b>	<b>10.8</b>	<b>100.0</b>

Այնուհանդերձ, մուտքի երկրներում բոլոր ազգային փոքրամասնությունների մոտ տեղի է ունեցել զբաղվածության ոլորտների փոփոխություն. ավելացել է սպասարկման (հիմնականում առևտրի), տրանսպորտի և արդյունաբերության ոլորտի աշխատողների, ինչպես նաև ինքնազբաղվածների թիվը: Օրինակ՝ եզրիների և ասորիների համապատասխանաբար

10.9%-ը և քրդերի 2.2%-ը արտերկրում զբաղված են առևտության/սպասարկման ոլորտում:

### Աղյուսակ 39

#### Աշխատանքային միջանտների զբաղվածության ոլորտները մուտքի երկրներում (%-ով, n=46 )

Զբաղվածության ոլորտները	Եղիք	Ուսուած	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդա- մենք
Շինարարություն	30.3	4.3	4.3	2.2	4.3	45.5
Արդյունաբերություն	2.3	2.2	2.2	0.0	2.2	8.9
Տրանսպորտ	6.5	4.3	4.3	4.3	2.2	21.7
Սպասարկում	10.9	0.0	10.9	0.0	2.2	23.9
Ընդամենք	50.0	10.9	21.7	6.5	10.9	100.0

Սակայն նախքան մեկնելը և մեկնելուց հետո նրանց զբաղվածության ոլորտների փոփոխությունները դեռևս չեն ուղեկցվել վերընթաց սոցիալական շարժունությամբ: Այն, թե ՏՆերքորդվարկալներից որն է առավելապես համապատասխանում Ձեր (նրա) զբաղեցրած պաշտոնին՝ հարցին, նրանց գերակշռող մեծամասնությունը (60.5%) նշել է Տորակավորում չպահանջող բանվորական աշխատանքներ՝ պատասխանը: Նրանց մի մասն էլ նշել է, որ մեկնելուց հետո դեռևս չի կարողացել գտնել աշխատանք:

#### 7.4. Աշխատանքային միջքացիան՝ որպես ազգային փոքրամասնությունների ընտանիքների եկամուտների ձևավորման աղբյուր

Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն տվեցին նաև մոտավոր պատկերացում կազմելու մուտքի երկրներում

Նրանց եկամուտների մասին, որոնք, հարցման մասնակիցների կարծիքով, տեղում վաստակած գումարներից մի քանի անգամ ավելի բարձր են: Ըստ առյուսակ 40-ում ներկայացված տվյալների՝ նրանց 60.2%-ի միջին ամսական եկամուտը կազմել է մինչև 1 000 ԱՄՆ դոլար, 6.5%-ինը՝ տատանվել է 1001-1400 ԱՄՆ դոլարի, իսկ 2.2%-ինը՝ 1400 և ավելի ԱՄՆ դոլարի սահմաններում: Վաստակած միջին ամսական եկամուտները հատկապես բարձր տոկոս են կազմում եզրիների մեջ: Հարցվածների 28.3%-ը դժվարացել է, իսկ 2.2%-ը հրաժարվել է պատասխանել նրանց վաստակած միջին ամսական եկամուտների վերաբերյալ հարցին: Ըստհանուր առմամբ, միջին ամսական եկամուտների հարցի վերաբերյալ պատասխանները կրում են սուբյեկտիվ բնույթ, և այդ տվյալներին պետք է մոտենալ վերապահումով:

#### Առյուսակ 40

**Աշխատանքային միգրանտների միջին ամսական  
աշխատավարձը մուտքի երկրներում (%-ով, n=46, ԱՄՆ\$)**

Եկամուտներ	Եղիք	Ուսւած	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ըստամենք
<b>մինչև 500</b>	4.3	4.3	0.0	2.2	6.5	<b>17.4</b>
<b>501- 700</b>	17.4	4.3	2.2	0.0	0.0	<b>23.9</b>
<b>701- 1000</b>	13.0	4.3	0.0	2.2	0.0	<b>19.5</b>
<b>1001 -1400</b>	2.2	0.0	4.3	0.0	0.0	<b>6.5</b>
<b>1401 և բարձր</b>	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>2.2</b>
<b>Հրաժարվում եմ պատասխանել</b>	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	<b>2.2</b>
<b>Դժվարանում եմ պատասխանել</b>	10.9	0.0	15.2	2.2	0.0	<b>28.3</b>
<b>Ըստամենք</b>	<b>50.0</b>	<b>10.9</b>	<b>21.7</b>	<b>6.5</b>	<b>10.9</b>	<b>100.0</b>

Հետազոտության արդյունքներով գյուղատնտեսությունից և աշխատավարձից հետո 14.5%-ի համար աշխատանքային միգրացիան համարվում է ընտանիքների եկամուտների ձևավորման կարևոր աղբյուր:

Նրանց 12.8%-ը նշել է, որ ամբողջ սեզոնի ընթացքում ընտանիքին ուղարկել է մինչև 1000, 6.5%-ը՝ համապատասխանաբար 1000-1500 և 1501-2000 ԱՄՆ դոլար, 8.7%-ը՝ 2001-2500 ԱՄՆ դոլար, իսկ 24.2%-ը՝ 2501 և ավելի ԱՄՆ դոլար: Նրանց միայն 4.3%-ն է նշել, որ գումար չեն ուղարկել, իսկ 37.0% ընտանիքները կամ չեն ցանկացել բարձրածայնել կամ տեղյակ չեն եղել դրա մասին:

#### **Աղյուսակ 41**

#### **Ընտանիքի եկամուտների հիմնական աղբյուրները (%-ով, ո=46)**

Աղբյուրները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
Գյուղատնտեսություն	27.9	5.7	2.4	0.8	5.8	<b>42.6</b>
Աշխատավարձ	8.7	5.0	2.9	2.5	1.7	<b>20.8</b>
Աշխատանքային միգրանտների ուղարկած գումարներ	5.4	4.6	0.8	0.8	1.2	<b>14.5</b>
Թոշակ, նպաստ	2.4	6.2	0.4	1.7	1.7	<b>12.4</b>
Դժվարանում եմ պատաս- խանել	2.9	0.0	2.9	0.0	0.0	<b>5.8</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>47.3</b>	<b>21.6</b>	<b>9.5</b>	<b>5.8</b>	<b>10.4</b>	<b>100.0</b>

Հետազոտության արդյունքներից պարզվեց, որ աշխատանքային միգրացիայից վաստակած գումարները ազգային փոքրամասնությունները հիմնականում ուղղում են ընտանիքի առաջնային կարիքների բավարարմանը՝ սննդի, հագուստի

ձեռք բերմանը, առօրյա և ընթացիկ ծախսերի կատարմանը: Ծախսերի հաջորդ մեծ ուղղությունն ընտանիքի կուտակված պարտքերի մարումն է, որը, բացառությամբ ասորիների, առկա է մյուս ազգային փոքրամասնությունների մեջ:

### **Աղյուսակ 42**

#### **Արտերկրից ընտանիքներին ուղարկած գումարի չափը (%-ով, ո=46, ԱՄՆ\$)**

<b>Գումարների չափը</b>	<b>Եզրի</b>	<b>Ուռւս</b>	<b>Ասորի</b>	<b>Հույն</b>	<b>Քուրդ</b>	<b>Ընդամենը</b>
<b>Մինչև 1000</b>	<b>4.2</b>	<b>4.3</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>4.3</b>	<b>12.8</b>
<b>1001- 1500</b>	<b>4.3</b>	<b>0.0</b>	<b>2.2</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>6.5</b>
<b>1501-2000</b>	<b>6.5</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>6.5</b>
<b>2001-2500</b>	<b>6.5</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>2.2</b>	<b>0.0</b>	<b>8.7</b>
<b>2501 և ավելի</b>	<b>15.5</b>	<b>4.3</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>4.4</b>	<b>24.2</b>
<b>Չի ուղարկել</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>4.3</b>	<b>0.0</b>	<b>0.0</b>	<b>4.3</b>
<b>Դժվարանում եմ պատասխանել</b>	<b>15.2</b>	<b>2.2</b>	<b>15.2</b>	<b>4.3</b>	<b>0.0</b>	<b>37.0</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>52.7</b>	<b>10.9</b>	<b>21.7</b>	<b>6.5</b>	<b>8.7</b>	<b>100.0</b>

Հստ 43-րդ աղյուսակի տվյալների՝ այդ գումարները եզրիները, ոռւսները, ասորիները և քրդերն օգտագործում են զյուղատնտեսության ոլորտում՝ ձեռք են բերում սերմացու, թունաքիմիկատներ և վճարում այլ աշխատանքների դիմաց: Եզրիները, ասորիները և հույները այդ գումարներով հոգում են ընտանիքի անդամների կրթական և առողջապահական ծախսերը և այդ ներդրումների շնորհիկ նպաստում նրանց առողջության և մարդկային կարողությունների զարգացմանը: Եզրիների ծախսերի կառուցվածքում կարևոր տեղ է գրավում նաև ամուսնական ծեսերի՝ հարսանիքի և օժիտի համար միջոցներ

ձեռք բերելը, որը նրանց ավանդական վարքագծի կարևոր տարրերից է:

### Աղյուսակ 43

#### Աշխատանքային միջրանտների ուղարկած գումարների ծախսերի ոլորտները(%-ով)

Ծախսերի ոլորտները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
Ընթացիկ ծախսեր (սնունդ, հագուստ, կոմունալ և այլ ծախսեր)	23.5	5.9	5.9	3.5	4.7	<b>43.5</b>
Գյուղատնտեսական աշխատանքներ	4.7	2.4	1.2	0.0	1.2	<b>9.4</b>
Ուսման ծախսեր (վարձավճարներ)	3.5	0.0	4.7	0.0	0.0	<b>8.2</b>
Բուժում	4.7	0.0	1.2	1.2	0.0	<b>7.1</b>
Բնակարանային/տան վերանորոգում	2.4	1.2	0.0	2.4	1.2	<b>7.1</b>
Բնակարանի կառուցում/գնում	1.2	0.0	1.2	0.0	0.0	<b>2.4</b>
Արարողություններ (ամուսնություններ և այլն)	2.4	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>2.4</b>
Տեսական օգտագործման իրերի ձեռք բերում (մե- քենա, կահույք, տեխնիկա և այլն )	1.2	1.2	0.0	0.0	0.0	<b>2.4</b>
Մեփական գործի հիմնում	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	<b>0.0</b>
Պարտքեր	12.9	1.2	0.0	1.2	2.4	<b>17.6</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>56.5</b>	<b>11.8</b>	<b>14.1</b>	<b>8.2</b>	<b>9.4</b>	<b>100.0</b>

Այդ գումարներով նրանք հոգում են նաև բնակարան կառուցելու կամ գնելու, վերանորոգելու, ինչպես նաև ընտանիքի երկարատև օգտագործման՝ ավտոմեքենայի, կահույքի, կենցաղային էլեկտրոնիկայի և այլ իրերի ձեռք բերումը։ Նույն արյուսակից կարող ենք եզրակացնել, որ նշված ազգային փոքրամասնություններից ոչ մեկը դրսում վաստակած գումարները չի ներդրել արտադրական միջոցներ ձեռք բերելու նպատակով և չի հիմնել իր սեփական գործը։ ՏՈՐ պայմանների առկայության դեպքում կդադարեք/ կդադարի մեկնել արտագնա աշխատանքի։ հարցին նրանց 84.8%-ը նշել է, որ եթե Հայաստանում պայմանները լավանան, և ստեղծվեն նոր աշխատատեղեր։

Այսինքն՝ Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունների աշխատանքային միզրացիայի կրծատումը պայմանավորված է նրանց զբաղվածության բարձրացման խնդրով։

#### **Առյուսակ 44**

**Աշխատանքային միզրացիայի շմեկնելու նախապայմանները  
(%-ով, ո=46)**

Պայմանները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենք
Եթե պայմանները լավանան/աշխատանք լինի	37.0	10.9	21.7	4.3	10.9	<b>84.8</b>
Դժվարանում եմ պատասխանել	13.0	0.0	0.0	2.2	0.0	<b>15.2</b>
<b>Ընդամենք</b>	<b>50.0</b>	<b>10.9</b>	<b>21.7</b>	<b>6.5</b>	<b>10.9</b>	<b>100.0</b>

Այնուհանդերձ, հետազոտության արդյունքներով ազգային փոքրամասնությունների աշխատանքային միզրանտների 23.9%-ը ցանկություն է հայտնել առաջիկա երկու տարվա ընթացքում

տեղափոխվել և մշտական բնակություն հաստատել մուտքի երկրներում կամ վերամիավորվել ընտանիքներին:

### **Աղյուսակ 45**

#### **Հայաստանից մեկնելու ցանկությունը աշխատանքային միգրանտների շրջանում (%-ով, n=46)**

<b>Մեկնելու ցան-կությունը</b>	<b>Եզրի</b>	<b>Ոռու</b>	<b>Ասորի</b>	<b>Հույն</b>	<b>Քուրդ</b>	<b>Ընդամենը</b>
<b>Այն</b>	<b>8.7</b>	<b>6.5</b>	<b>4.3</b>	<b>2.2</b>	<b>2.2</b>	<b>23.9</b>
<b>Ոչ</b>	<b>8.7</b>	<b>2.2</b>	<b>6.5</b>	<b>4.3</b>	<b>2.2</b>	<b>23.9</b>
<b>Դժվարանում եմ պատասխանել</b>	<b>32.6</b>	<b>2.2</b>	<b>10.9</b>	<b>0.0</b>	<b>6.5</b>	<b>52.2</b>
<b>Ըստամենը</b>	<b>50.0</b>	<b>10.9</b>	<b>21.7</b>	<b>6.5</b>	<b>10.9</b>	<b>100.0</b>

Դրանց կողմնակիցները եզրիների շրջանում կազմել են 8.7%, ոռուներինը՝ 6.5%, ասորիներինը՝ 4.3%, հույններինը և քրդերինը՝ համապատասխանաբար 2.2%: Մեկնողների տեսակարար կշռում բարձր տոկոս են կազմում երիտասարդ և միջին տարիքային խմբերը:

#### **7.5 Ազգային փոքրամասնությունների աշխատանքային միգրացիայի սոցիալ-մշակութային հետևանքները**

Ազգային փոքրամասնությունների աշխատանքային այն միգրանտները, որոնք երկար տարիներ մեկնում են արտագնա աշխատանքի և այլ երկրներում ինտենսիվորեն շփվում տեղի բնակչության հետ, իրենց վրա կրում են մշակութային ակտիվ փոխագործություն: Միգրացիայի միջոցով նրանք այլ երկրներում ոչ միայն տարածում են իրենց ազգային և հայկական

մշակույթի տարրերը, այլև տվյալ տարածքի մշակութային արժեքներից ազդեցություն են կրում: Խոսքը վերաբերում է այն միզրանտներին, որոնց աշխատանքը թեև ընդգրկում է տարվա ընդամենը մի քանի ամիս, սակայն նրանց շփումներն ընդունող հասարակություններում չեն սահմանափակվում: Նոր սոցիալ-մշակութային միջավայրում այդ շփումները կարևոր պայման են վարքի նոր ձևերի և նորմերի ձևավորման համար: Երկար տարիներ մեկնելով աշխատանքային միզրացիայի՝ տեղի է ունենում լեզվական վարքագծի փոփոխություն:

#### **Աղյուսակ 45**

**Լեզուների իմացությունն ազգային փոքրամասնությունների  
աշխատանքային միզրանտների մեջ (%-ով, n=46)**

Լեզուների իմացությունների	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
Ազգի լեզուն	9.4	1.6	4.7	3.1	3.1	<b>21.8</b>
Հայերեն	17.2	4.7	6.3	3.1	3.1	<b>34.3</b>
Ռուսերեն	12.5	0.0	9.4	1.6	6.3	<b>29.8</b>
Հայաստանական ազգի լեզուն և հայերեն	3.1	3.1	6.3	1.6	0.0	<b>14.1</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>42.2</b>	<b>9.4</b>	<b>26.6</b>	<b>9.4</b>	<b>12.5</b>	<b>100.0</b>

Մասնավորապես եզրիների, ասորիների և քրդերի մեջ այն ուղեկցվում է ռուսաց լեզվի իմացության բարձրացմամբ: Որպես հաղորդակցության միջոց՝ այն ազդում է նրանց կենսաձևի վրա և նպաստում նոր արժեքների յուրացմանը:

Աղյուսակ 46-ի տվյալները հնարավորություն են տալիս աշխատանքային միզրացիայի հետևանքով պատկերացում կազմելու նաև ընտանիքի առջև ծառացած հիմնախնդիրների մասին:

Հստ աշխատանքային միգրացիայի թողած ազդեցության՝ հարցման մասնակիցների 34.0%-ը այն համարել է միգրանտի բացակայության ընթացքում իր և ընտանիքի անդամների միջև կարոտի հանգամանքը: Այդ զգացումը դրսենորվել է նշված բոլոր ազգային փորձամասնությունների, հատկապես նոր ամուսնացած ընտանիքների և միայնակ տարեցների մեջ, որոնց ամուսինները կամ զավակները երկար ժամանակով կամ մշտական բնակություն են հաստատել այլ երկրներում: Հարցվածների 20.3%-ը իր մտահոգությունն է արտահայտել օտար միջավայրում միգրանտների անվտանգության և անպաշտպանվածության խնդրի վերաբերյալ:

#### **Աղյուսակ 46**

#### **Ընտանիքների առջև ծառացած հիմնախնդիրները (%-ով, ո=94)**

Հիմնախնդիրները	Եզրի	Ռուս	Ասորի	Հույն	Քուրդ	Ընդամենը
<b>Կարոտ</b>	18.1	3.2	5.3	3.2	4.3	<b>34.0</b>
<b>Օտար միջավայրում վտանգ</b>	12.8	0.0	1.1	2.1	4.3	<b>20.3</b>
<b>Երեխաների դաստիարակության խնդիրներ</b>	2.1	2.1	2.1	1.1	0.0	<b>7.4</b>
<b>Ընտանիքի բարոյահոգերանական մքնուրսի վատթարացում</b>	1.1	2.1	2.1	1.1	0.0	<b>6.4</b>
<b>Ամուսնությունների կրծատում</b>	3.2	2.1	0.0	0.0	0.0	<b>5.3</b>
<b>Միգրանտի առողջական վիճակի վատթարացում</b>	2.1	1.1	0.0	0.0	0.0	<b>3.2</b>
<b>Ամուսնալուծությունների թվի աճ</b>	1.1	1.1	0.0	0.0	0.0	<b>2.1</b>
<b>Դժվարանում եմ պատասխանել</b>	11.7	2.1	4.3	1.1	2.1	<b>22.3</b>
<b>Ընդամենը</b>	<b>52.1</b>	<b>13.8</b>	<b>14.9</b>	<b>8.5</b>	<b>10.6</b>	<b>100.0</b>

Այդ խնդիրները ոչ միայն պայմանավորված են ընդունող հասարակությունում միգրանտ-տեղացի միջերնիկ հարաբերությունների լարվածությամբ, այլև հանցագործ խմբերի (սրբնիեղների՝ սափրազլուխների և այլն) գործունեության վտանգով։ Հարցվածներն իրական վտանգ են համարում նաև աշխատանքի անվտանգությունը չպահպանելու խնդիրները, որի հետևանքով ոչ միայն նրանք ստանում են արտադրական վնասվածքներ, դառնում հաշմանդամներ, այլև երբեմն արձանագրվում են նաև մահվան դեպքեր։ Ըստ Արմավիրի մարզի Ակնալիճ համայնքի եզդի ավագանու անդամի տրամադրած տեղեկությունների՝ վերջին հինգ տարիներին մահվան ելքերով Տղժբախտ պատահարների թիվն ավելացել է։ Այն պայմանավորված է նաև ազգամիջյան հողի, հանցագործ մոտիվներով տեղի ունեցող սպանությունները նույն պիտակով որակավորելու հանգամանքով։ Մուտքի երկրներում միգրանտների անօրինական կարգավիճակի, իրավական անպաշտպանվածության հետևանքով հաճախ այդ դեպքերին անհրաժեշտ ընթացք չեն տրվում։ Օտար միջավայրում միգրանտներին սպառնացող վտանգի հանգամանքը հարցման մասնակիցները կապում են նաև գործատուի կողմից խարբելու, աշխատավարձը չվճարելու կամ ոչ լրիվ վճարելու, աշխատանքային շահագործման և այլ երևույթների հետ։ Այդ երևույթների մասին հարցվածները պատմել են մի քանի դեպքեր, թե ինչպես իրենց հարազատները վաղ առավոտից աշխատել են մինչև ուշ գիշեր, առանց հանգստյան օրերի, բայց գործատուները չեն վճարել (գործատուները մեծ մասամբ իրենց հայրենակիցներն են)։ Ինտենսիվ և ծանրաբեռնված աշխատանքը բացասաբար է ազդում նաև միգրանտների առողջական վիճակի վրա, որի հետևանքով նրանք ձեռք են բերում մի շարք հիվանդություն-

ներ: Աշխատանքային միզրացիայի հետևանքով միզրանտի բացակայությունը հարցվածների 7.4%-ը երեխաների դաստիարակության հարցում համարել է լուրջ խնդիր: Հոր բացակայության ընթացքում երեխայի դաստիարակությամբ հիմնականում զբաղվում է մայրը, և նրա դերը մեծ է երեխայի սոցիալականացման հարցում: Տղամարդու բացակայությունը հատկապես տղա երեխաների մեջ թուլացնում է սոցիալական վերահսկողությունը: Մյուս կողմից՝ միզրանտի բացակայության ժամանակ տնային տնտեսության ողջ աշխատանքներն ընկնում են կանանց, տարեցների և անչափահաս երեխաների ուսերին: Տան տղամարդու միզրացիայով պայմանավորված՝ հատկապես եղին և քուրդ կանանց շրջանում տեղի է ունենում ավանդական մի շարք կարգավիճակների և դերերի փոփոխություն, որի հետևանքով նրանք ընտանիքից դուրս կատարում են իրենց չվերապահված մի շարք գործառություններ. մասնակցում են համայնքի հասարակական կյանքին և կարևոր միջոցառումներին՝ հարսանեկան և թաղման ձեսերին, շփում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ: Հարցվածների 6.5%-ը, որպես միզրացիայի բացասական ազդեցություն, նշել է ընտանիքում բարոյահոգեբանական մթնոլորտի վատթարացումը, իսկ 2.1%-ը՝ ամուսնալուծությունների թվի աճը: Ընտանիքի գլխավորը տարվա մեծ մասը ընտանիքից հեռու է, որը թուլացնում է շփումները և փոխըմբռնման մթնոլորտը մյուս անդամների հետ: Միզրանտի երկարատև բացակայությունն իր հերթին ընտանիքում առաջ է բերում բարոյական և հոգեբանական մի շարք խնդիրներ և բարձրացնում ամուսնալուծվելու ռիսկայնության աստիճանը: Աճում է ամուսնալուծությունների, անկայուն և լրված ընտանիքների թիվը: Այսպես, Արմավիրի մարզի Ակնալիճ համայնքում, կապված արտագնա

աշխատանքի հետ, երեք տղամարդ լքել է ընտանիքը՝ դրսում կազմելով նոր ընտանիք: Նրանցից մեկը ծերության հասակում, երբ ՌԴ-ում նոր ընտանիքի կողմից այլս չի արժանացել համապատասխան վերաբերմունքի, վերադարձել է գյուղ: Ակզբ-նական շրջանում համայնքը դատապարտել է այդ վարքագիծը. կինը հրաժարվել է, սակայն տղաները իրենց հարկի տակ ընդունել և խնամում են՝ որպես տարեցի:

Կոտայքի մարզի Արգնի համայնքի ղեկավարի տվյալներով՝ աշխատանքային միզրացիայի պատճառով գյուղում մոտ հինգ ամուսնալուծված ընտանիք կա:

Հետազոտության ընթացքում հատկապես եզրի և քուրդ հարցման մասնակիցները փաստում են, որ աշխատանքային միզրացիայի պատճառով նրանց մեջ տարածված են նաև արտամուսնական կապերը և մուտքի երկրներում երկրորդ ընտանիք ունենալը: Այդ մասին երբեմն տեղյալ են անզամ համայնքում ապրող նրանց ընտանիքները: Սակայն կանայք այդ հարցում ցուցաբերում են հանդուրժողական մոտեցում և չեն դիմում ապահարզանի, քանի որ համայնքային գիտակցության մակարդակով տղամարդկանց այդ վարքագիծը կարծես համարվում է թույլատրելի՝ հատկապես այն դեպքում, երբ տղամարդը նյութապես ապահովում է ընտանիքին և հոգում երեխաների կարիքները:

Հարցման մասնակիցների կարծիքով աշխատանքային միզրացիայի պատճառով տեղի է ունենում նաև ամուսնությունների թվի նվազում. դրա դրսերումներից են երիտասարդների ամուսնության միջին տարիքի բարձրացումը և ուշ ամուսնությունները: Այդ հարցում իր ազդեցությունն է թողնում ոչ միայն նյութական ապահովածության գործոնը, այլև էական են միզրանտների աշխարհայացքի և արժեքային նորմերի փոփո-

խությունները։ Նշենք նաև, որ համանման խնդիրներ առկա են նաև հայ աշխատանքային միզրանտների շրջանում։<sup>167</sup> Այսպիսով, աշխատանքային միզրացիան համարվում է ազգային փոքրամասնությունների հետազոտված ընտանիքների եկամուտների ձևավորման կարևոր աղբյուր, սակայն ընտանիքից միզրանտի բացակայությունը նաև առաջ է բերում սոցիալ-հոգեբանական մի շարք լուրջ հիմնախնդիրներ։

---

<sup>167</sup> **Գալստյան Ս.,** Աշխատանքային միզրացիան և ընտանիքի փոխակերպումները հետխորհրդային Հայաստանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Ե., 2012, N2-3, էջ 254-266։

## Ամփոփում

Դարեր շարունակ Հայաստանում բնակվող բազմաթիվ էթնիկ խմբերը և ազգային փոքրամասնություններն իրենց ուրույն ներդրումն ունեն հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում, ակտիվորեն մասնակցում են մշակութային կյանքին և հայոց պետականության կայացմանը։ Ներկայում Հայաստանում բնակվում է շուրջ 90-ից ավելի ազգություն։ Սակայն սկսած 1990-ական թվականներից՝ Հայաստանի անկախությունից հետո տեղի ունեցած տնտեսական ձգնաժամի, բնակչության կենսամակարդակի անկման և գործազրկության բարձր տեմպերի պատճառով հանրապետությունից բնակչության միջականացման տեղաշարժերն ընդունեցին զանգվածային բնույթ, և դրանից անմասն չմնացին նաև ազգային փոքրամասնությունները։ Հայաստանից մեկնած բնակչության թիվը 1990-2000 թթ. տատանվեց 900 հազարից մինչև 1մլն մարդ. 2002-2009 թթ. Հայաստանի բնակչության արտաքին միգրացիայի բացասական մնացորդը կազմեց 57.5 հազար մարդ, իսկ 2010-2014թթ.՝ 206.2 հազ. մարդ։ Բերված վիճակագրական տվյալները ներառում են նաև Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնություններին, որոնց քանակում այդ տարիներին նույնպես արձանագրվեցին նվազման միտումներ։ 1989թ. մարդահամարի արդյունքներով ազգային փոքրամասնությունները կազմել են Հայաստանի բնակչության 6.7%-ը, 2001թ. տվյալներով՝ 2.11%-ը, իսկ 2011թ. տվյալներով՝ 1.8%-ը։ Շուրջ քսան տարվա ընթացքում եզրիների թիվը կրճատվեց 16668 մարդով, ոռուսներինը՝ 40364-ով, ասորիներինը՝ 3 194-ով, ուկրաինացիներինը՝ 7165-ով, քրդերինը՝

2632-ով, հույներինը՝ 3 750-ով: Ընդհանուր առմամբ, նշված վեց ազգային փոքրամասնությունների շրջանում, որոնք համարվել են սույն հետազոտության օբյեկտ, մարդկանց թիվը կրճատվել է 73773-ով:

Աշխատությունում ազգային փոքրամասնությունների միջբացիայի պատճառների համատեքստում, բացի սոցիալ-տնտեսականից, քննարկվեցին նաև Հայաստանում բնակչության միջերնիկ հարաբերությունների, ազգային պատկանելության և մշակութային ինքնության պահպանման գործոնները: Այդ նպատակով ընտրվեց վեց ազգային փոքրամասնություն՝ Եղիներ, ոռւսներ, քրդեր, ասորիներ, հույներ և ուկրաինացիներ (ազգային փոքրամասնությունների ցանկի համար հիմք ընդունվեցին ՀՀ 2001թ. և 2011թ. մարդահամարների արդյունքները):

Աշխատությունում կարևոր խնդիր էր դրված բացահայտելու, թե Հայաստանում գործող օրենքները որքանով են նպաստում ազգային փոքրամասնությունների լեզվի, մշակույթի, ինքնության պահպանմանը, և արդյո՞ք դրանք հանրապետությունից արտաքին միզրացիայի գործոն են: Ազգային փոքրամասնությունների վերաբերյալ Հայաստանում գործող օրենսդրական դաշտի վերլուծությունից պարզվեց, որ Հայաստանի ազգային փոքրամասնությունները օրենքով նախատեսված կարգով ունեն բոլոր հնարավորությունները մայրենի լեզվի պահպանման, զարգացման, մայրենիով կրթություն ստանալու և ազգային մշակույթը պահպանելու համար: Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է նաև մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային մի շարք պայմանագրերի: Հայաստանում մայրենի լեզվի և մշակութային ինքնության պահպանման և զարգացման հնարավորությունների հարցում հե-

տագոտությանը մասնակցած ազգային փոքրամասնությունների հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարների կարծիքներում առանձնանում է երկու մոտեցում. Եզրիների, քրդերի, ասորիների, հույների հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարներ մի մասը նշված գործոնները չի համարել որպես հանրապետությունից ազգային փոքրամասնությունների միզրացիայի կարևոր պատճառ: Մինչդեռ ռուսների և ուկրաինացիների ՀԿ-ների ղեկավարների կարծիքով հասարակության մեջ վերը նշված օրենքները չգործելու կամ ոչ ամբողջապես գործելու պատճառով այդ հարցում նրանք բախվում են դեռևս չլուծված մի շարք խնդիրների: Ըստ նրանց՝ 1993թ. ՏԼեզվի մասին! ՀՀ օրենքի ընդունման և շատ կարծ ժամանակում դրա կիրարկման հետևանքով ռուսախոս անձինք, որոնք, չտիրապետելով գրական հայերենին, զբաղեցրել են պետական պաշտոններ, ստիպված մեկնել են Հայաստանից:

Մինչև 1980-ական թվականները՝ շուրջ 80 տարիների ընթացքում, Հայաստանում բնակվող նշված ազգային փոքրամասնությունների շրջանում դիտարկվել է բացարձակ քանակի աճ (բացառությամբ հույների): Մինչդեռ պատկերն այլ է նորանկախ Հայաստանի մոտ քսան տարիների ընթացքում. Հայաստանի բնակչության, այդ թվում՝ նշված ազգային փոքրամասնությունների մոտ տեղի է ունեցել բացարձակ թվի կտրուկ նվազում: Դրա վրա էական ազդեցություն ունեցավ նաև արտաքին միզրացիայի գործոնը: Վերջինս իր բացասական ազդեցությունն է ունեցել նաև ազգային փոքրամասնությունների սեռատարիքային կազմի վրա, որի հետևանքով ռուսների, հույների և ասորիների շրջանում կանայք մոտ երկուսից երեք անգամ ավելի են տղամարդկանցից: Ըստ ծնե-

լիության ցուցանիշների՝ ազգային փոքրամասնությունների շրջանում դիտարկվել է երկու կարևոր միտում՝ Եղիշների և քրդերի ժողովրդագրական վարքագծում առկա է համեմատաբար բարձր ծնելիություն: Ժողովրդագրական այդ մոդելը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է նրանց համայնքների ավանդական հասարակական կառուցվածքի առանձնահատկություններով, որը ապահովում է ծնելիության համեմատաբար բարձր մակարդակ: Մյուսները բնութագրվում են որպես Հծերացման՝ ցուցանիշներ ունեցող ազգային փոքրամասնություններ, քանի որ ունեն ծնելիության ցածր մակարդակ, և նրանց ժողովրդագրական վարքագիծը ժամանակի ընթացքում ենթարկվել է մոդեռնիզացիոն գործընթացների: Ազգային փոքրամասնություններն ունեն ուրբանիզացիոն գործընթացներին մասնակցության և տարածքային շարժունության տարբեր ցուցանիշներ. Եղիշների, քրդերի և ասորիների գերակշռող մասը գյուղաբնակներ են, իսկ ոռուսները, հույները և ուկրաինացիները՝ քաղաքաբնակներ: Այդ հանգամանքն իր ազդեցությունն է թողնում նրանց զբաղվածության ոլորտների, բնակչության սոցիալ-մասնագիտական կազմի, կենսաձևի և մշակույթի առանձնահատկությունների վրա:

Հետազոտությանը մասնակցած ընտանիքների բացարձակ մեծամասնությունը՝ ներգրավված է եղել արտաքին միգրացիոն գործընթացներում, որտեղ, ըստ ազգային պատկանելության, նրանց կեսը՝ Եղիշներ են, մոտ մեկ հինգերորդը՝ ոռուսներ, մեկ տասներորդը՝ ասորիներ, դրանից ավելի պակաս՝ հույներ, քրդեր և ուկրաինացիներ: Եղիշների, հույների և ասորիների ընտանիքներում միգրանտների միջին թիվը տատանվել է մեկուկեսից երկու մարդ: Միգրանտ կանանց քանակը գերազանցել է տղամարդկանց, սակայն դա դեռևս չի նշա-

նակում,թե համեմատած տղամարդկանց հետ՝ կանանց միգրացիոն ակտիվության գործակիցն ավելի բարձր է: Այդ հանգամանքը առաջին հերթին պայմանավորված է տղամարդկանց կանխավ արտագաղթով և հետագայում կանանց՝ իրենց ընտանիքներին վերամիավորվելու խնդրով: Հանրապետությունից այլ երկրներ մշտական բնակության կամ աշխատանքային միգրացիայի մեկնածները ակտիվ աշխատունակ և վերարտադրողական տարիքի մարդիկ են: Նրանց գերակշիռ մեծամասնությունը կազմել է միջնակարգ կրթություն ունեցողների տեսակարար կշիռը, որին հաջորդել են թերի միջնակարգ և բարձրագույն, այնուհետև տարրական կրթություն ունեցողները: Առանձին վերցրած՝ ազգային փոքրամասնություններից եզրիների և քրդերի մեջ կրթություն չունեցող և ընդհանուր տարրական կրթություն ունեցող միգրանտները կազմել են բարձր տոկոս: Հատկապես նրանց աղջիկների վաղ ամուսնության սովորութիւն հետևանքով կրթությունը դեռևս չի դասվում խիստ կարևոր արժեքների համակարգին: Բարձրագույն կրթությամբ միգրանտները հիմնականում բարձր տոկոս են կազմում ուկրաինացիների, ռուսների և հույների մեջ:

Ազգային փոքրամասնությունների հիմնական մասը հանրապետությունից մեկնել է 1990-2000-ական թվականներին: Հարցվածների կարծիքով նրանց ություն տոկոսից ավելին (208 մարդ) արդեն երկար տարիներ արտերկրում է և մեկնել է մշտական բնակության, իսկ մոտ քսան տոկոսը (46 մարդ) հանրապետությունից բացակայել է մինչև մեկ տարի՝ աշխատելու նպատակով: Այդ խմբերի հետ կապված խնդիրները աշխատությունում քննարկվել են առանձին բաժիններով:

**Արտերկրում գտնվող միգրանտներ:** Հետազոտության արդյունքներով Հայաստանից ազգային փոքրամասնությունների

արտագաղթելու պատճառները պայմանավորված չեն ազգային մշակույթի պահպանման, մայրենի լեզվի կիրառման, ազգային պատկանելության և մարդու իրավունքների հետ կապված խնդիրներով: Հարցման մասնակիցների կարծիքներով այդ խնդիրները չեն համարվել որպես հանրապետությունից նրանց միզրացիայի գործոն, և դրանց կողմնակիցների թիվը կազմել է ընդամենը մեկ տոկոս: Նրանց գերակշռող մեծամասնության կարծիքով Հայաստանից արտագաղթը հիմնականում կապված է սոցիալ-տնտեսական պատճառների, մասնավորապես աշխատանքի բացակայության հետ: Այն բարձր տոկոս է կազմել նաև հայերի մեջ, որը փաստում է, որ ազգային պատկանելության և արտագաղթի միջև բացակայում է անմիջական պատճառահետևանքային կապը: Նրանց մոտ մեկ տասներորդը արտագաղթել է ընտանիքների վերամիավորման, իսկ որոշ մասը՝ երկրի/բնակավայրի զարգացման հետանկարի բացակայության, աշխարհաքաղաքական անկայուն վիճակի, դրսում կրթություն ստանալու պատճառով: Հատկապես հույների և ռուսների մեջ ազգային պետականության վարած միզրացիոն քաղաքականության հետևանքով 1990-1995թթ. Հայաստանից նրանց արտագաղթը կրել է կազմակերպված բնույթ: Միզրացիայի վերաբերյալ նրանց ընդունած աղմինիստրատիվ որոշումները և ցուցաբերած աջակցությունը դյուրացին հայրենակիցների մուտքը այդ երկրներ: Այդ միջոցով նրանց հետ Հայաստանից արտագաղթեցին նաև այն ընտանիքները, որտեղ ամուսինը կամ կինը հայ է:

Ազգային փոքրամասնությունների մեջ միզրացիոն վարքագի ձևավորումը եղել է նաև անհատական որոշումների արդյունք, որի հիմքում ընկած է նրանց կենսամակարդակի բարելավման և եկամուտների բարձրացման մոտիվացիան: Միզ-

բանտների որոշ մասը կարևորել է նաև պատմական հայրենիքում ապրելու ձգտումը: Պայմանավորված եզրիների և քրդերի համայնքի դասային կառուցվածքով և դրանից բխող մի շարք սովորություններով՝ նրանց մեջ լայն տարածում է գտել նաև հանրապետությունից դուրս ամուսնական պատճառներով միզրացիան:

Երկրների քարտեզագրումից պարզվեց, որ արտերկիր մեկնածների կազմում գերակշել են Ռուսաստանի Դաշնությունում գտնվող միզրանտները, որոնց մոտ մեկ երրորդը եզրիներ են, մեկ հինգերրորդը՝ ռուսները, այնուհետև՝ ասորիներ, քրդեր և ուկրաինացիներ: Որոշ մասը ԱՊՀ երկրներից մեկնել են Ուկրաինա և Ղազախստան: Ճետազոտվող ժամանակահատվածում եզրիները և քրդերը գտնվել են նաև Եվրոպական երկրներում Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Հոլանդիայում, Իտալիայում, իսկ հույները՝ Հունաստանում:

Ինչպես ՌԴ-ի, այնպես էլ այդ երկրների ընտրության պատճառների հարցում կարևորվել է այնտեղ բնակվող ընտանիքի անդամների, ազգակիցների, բարեկամների, ծանոթների, ապա նաև այնտեղ հեշտությամբ աշխատանք գտնելու հանգամանքները: Միզրանտների գերակշռող մեծամասնությունն արտերկիր մեկնել է այնտեղ գտնվող ազգակիցների սոցիալական ցանցերի միջոցով, իսկ ինստիտուցիոնալ կառույցների միջոցով մեկնողները կազմել են շատ փոքր տոկոս:

Արտերկրում գտնվող միզրանտները հիմնականում ընդգրկված են շինարարության, սպասարկման, առևտուրի, այնուհետև արդյունաբերության, տրանսպորտի և գյուղատնտեսության ոլորտներում: Ռուս, ուկրաինացի, հույն միզրանտների մի մասը, ունենալով բարձրագույն կրթություն և լինելով բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներ, արտերկրում

համապատասխան մասնագիտությամբ աշխատանք չգտնելու պատճառով կատարում են ցածր կամ միջին որակավորում պահանջող աշխատանքներ: Եզրիների և քրդերի գերակշիռ մասն աշխատում է շինարարության, սպասարկման և առևտրի ոլորտներում: Մինչև մեկնելը նրանց մեծ մասը գյուղական համայնքներում գրադարձ է եղել անասնապահությամբ և հողագործությամբ: Կրասնոդարի և Ռոստովի մարզի գյուղական բնակավայրերում հաստատված ասորիները հիմնականում գրադարձ են գյուղատնտեսական աշխատանքներով, իսկ քաղաքային բնակավայրերում՝ շինարարությամբ և առևտրով: Ինչ վերաբերում է նրանց կարգավիճակին, ապա գերակշիռ մեծամասնությունը արդեն արտերկրի քաղաքացիներ են և ձեռք են բերել բնակության, աշխատելու իրավունք: Երկար տարիներ ապրելով արտերկրում՝ այնուհանդերձ, նրանք իրենց կապը պահպանել են Հայաստանի հետ: Մեկնելուց հետո նրանց մոտ կեսը այցելել է Հայաստան՝ հարազատներին:

Որպես հարազատներին այցելելու պատճառ՝ եզրիները և քրդերը նշել են արտերկրում մահացած հարազատներին հայրենի բնակավայրում հուղարկավորությունը, ննջեցյալների գերեզմանին այցելությունները, հիշատակի և հարսանեկան արարողություններին մասնակցությունը: Արտերկրում գտնվող այդ ազգային փոքրամասնությունների միջքանատների համար դրանք համարվել են նաև ազգային ինքնության պահպանման կարևոր միջոց: Հարազատների հուղարկավորությանը, ննջեցյալների գերեզմանոցներին այցելությունները, ինչպես նաև ազգային տոններին և մոտ հարազատների հարսանիքին մասնակցելու երևույթը տարածված են նաև արտերկրում բնակություն հաստատած հույների և ասորիների շրջանում: Հարազատների հետ կապի մյուս միջոցը Հայաստանում գտնվող

տարեց ծնողներին և մոտ ազգակիցներին պարբերաբար ցուցաբերվող ֆինանսական օգնություններն են, ինչպես նաև համայնքի զարգացման համար երբեմն կատարվող բարեգործական ներդրումները:

Այլէթնիկ միջավայրում միզրանտների շրջանում տեղի ունեցող ազգային-մշակութային արժեքների տրանսֆորմացիան և նոր մշակութային տարրերի ձեռքբերումն առաջին հերթին վերաբերում են լեզվական վարքագծի փոփոխությանը և նոր լեզուների յուրացմանը: Այն դառնում է նրանց հաղորդակցման և սոցիալական շարժունության կարևոր միջոց: Տեղի դպրոցներում և բուհերում միզրանտների երեխաների սովորելու շնորհիվ նրանք ձևավորում են նոր մշակութային և կրթական կապիտալ որը հետազայրում կարող է ներդրվել ազգային համայնքների զարգացման գործում: Այդ գործընթացի շնորհիվ օտար երկրներում գտնվող եզրիների և քրդերի երրորդ սերնդի մեջ տեղի է ունենում կրթության նկատմամբ պահանջարկի բարձրացում: Լեզուների իմացության շնորհիվ յուրացնում են նոր արժեքներ, փոխվում են նրանց մշակութային-կենցաղային գծերը՝ նպաստելով ազգամիջյան շփումների ինտենսիվությանը: Այլէթնիկ միջավայրում միզրանտների մշակութային այդ փոփոխությունները միանշանակորեն չեն գնահատվել ազգային փոքրամասնությունների տարբեր սեռատարիքային և կրթական մակարդակ ունեցող խմբերի մոտ: Զգուշանալով ազգային դիմագիծը չկորցնելու վտանգից՝ ազգային-մշակութային արժեքների փոփոխության նկատմամբ հատկապես եզրիները և քրդերն ունեն պահպանական վերաբերմունք: Նրանց գերակշռող մեծամասնությունը բացասաբար է վերաբերվել ոչ միայն Հայաստանի իրենց հայրենակիցների, այլև արտերկրում բնակվող միզ-

բանտների ազգամիջյան ամուսնություններին: Կրոնական պատկերացումներից բխող արգելվներն իրենց ազդեցությունն են թողել նաև ռուս հնարնակների (մոլոկանների) միջեթնիկ ամուսնությունների վերաբերյալ դիրքորոշումների վրա: Արտերկրում հոծ բնակվող եզրիները, քրդերը և ասորիները, ձևավորելով իրենց ազգային, կրոնական, մշակութային համայնքները, ազգային ինքնության խնդիրները լուծելու նպատակով մոբիլիզացնում են նրանց ուժերը: Որպես նրանց ինքնության կարևոր ցուցիչ՝ ինստիտուցիոնալ այդ կառույցները օտար միջավայրում աջակցում են ազգային տոնների և ծեսերի պահպանմանը և իրականացմանը: Դրանք մեծ շուրջով են նշվում այդ համայնքներում, ինչպես նաև միզրանտների ընտանեկան, ազգակցական միջավայրում: Այդ միջոցառումներին երբեմն մասնակցում են նաև արտերկրում բնակվող հայերը և այլ ազգությունների ներկայացուցիչներ: Հայաստանում ձեռք բերված մշակույթի և կենցաղի մի շարք ընդհանուր գծեր ազգային փոքրամասնությունների միզրանտները երբեմն իրենց հետ տեղափոխում են նաև այլ երկրներ: Օտար միջավայրում հատկապես եզրիները և քրդերը շարունակում են այն պահպանել, չեն փոխում իրենց հայկական ծագում ունեցող ազգանունները՝ այցելում են հայկական եկեղեցի, հայերի հետ նշում են Հայաստանի Հանրապետության մի շարք տոններ և հիշատակի օրեր, իրենց երեխաներին ուղարկում են հայկական կիրակնօրյա դպրոցներ: Սա նշանակում է, որ արտերկրում գտնվող Հայաստանի ազգային փոքրամասնությունների միզրանտների մեջ դրսեորդում են բուն ազգային, հայկական և այլեթնիկ միջավայրում շփումների շնորհիվ ձևավորված մշակութային գծեր:

Հայաստանի նրանց հարազատների կարծիքով՝ միզրանտ-ների գերակշիռ մեծամասնությունը Հայաստան չի վերադառնա, և միայն նրանց մոտ մեկ տասներորդն այդ հարցում ունի դրական կարծիք:

**Ազգային փոքրամասնությունների աշխատանքային միզրացիան:** Հայաստանից աշխատանքային միզրացիայում ընդգրկված է եզրիների և ասորիների մոտ մեկ հինգերորդը, ռուսների և քրդերի մոտ մեկ տասներորդը և շատ փոքր թվով հույներ: Գերակշռող մեծամասնությունն աշխատանքային միզրացիայի ոլորտում ունի մինչև հինգ և ավելի տարվա աշխատանքային փորձ: Նրանց մեկ երրորդից ավելին միզրացիայի է մեկնել ինքնուրույն, անհատական ձևով՝ դրսում գտնվող ընտանիքի անդամների, հարազատների անմիջական աջակցությամբ: Ազգային փոքրամասնությունների շրջանում լայն տարածում ունեն նաև ընտանիքի անդամներից, հարազատներից բաղկացած աշխատանքային խմբերը: Նրանցում աշխատանքային միզրացիան ունի հշողայական արտազարթի էֆեկտ. ընտանիքի անդամներից կամ հարազատներից մեկը, հաստատվելով մուտքի երկրներում, հետազոյւմ մշտական բնակության է կանչել նաև ընտանիքի մյուս անդամներին, հարազատներին: Միզրանտների համար առավել ձգող երկիր է համարվել Ռուսաստանի Դաշնությունը, որտեղ աշխատանքի է մեկնել նրանց գերակշռող մեծամասնությունը: ՌԴ-ում ձևավորված եզրիների, քրդերի, ասորիների մեծ համայնքները, որոնց մեծ մասը շինարարության, զյուղատնտեսության, առևտուրի և սպասարկման ոլորտներում զբաղված են ակտիվ բիզնեսով, աշխատանք գտնելու հարցում աջակցում են իրենց հայրենակից միզրանտներին: Ըստ աշխատանքային միզրացիայի ուղղությունների՝ եզրիները և քրդերը հիմնակա-

նում մեկնում են Նովոսիբիրսկ, Սվերդլովսկ, Սանկտ Պետերբուրգ, Կրասնոդար, Կևերովո, ասորիները՝ Կրասնոդար, Ռոստով, ռուսները՝ Ստավրովոյի և Կրասնոդարի երկրամասեր: Նրանց շուրջ կեսը որպես աշխատանքային միզրացիայի պատճառ համարել է տեղում աշխատանքի բացակայությունը, իսկ մոտ մեկ երրորդը՝ ընտանիքը Տպահելու: համար բավարար միջոցներ վաստակելու անհնարինությունը: Հարցման մասնակիցներն իրենց պատասխաններում ազգային պատկանելությունը, հայոց լեզվին վատ տիրապետելը, տեղում աշխատանք գտնելու խոչընդոտը, անառողջ բարոյահոգեբանական մթնոլորտը չեն կարևորել որպես աշխատանքային միզրացիայի գործոն: Ըստ սոցիալ-մասնագիտական կազմի՝ եզրիների, քրդերի, ասորիների մեջ գերակշռել են ֆիզիկական աշխատանք կատարողները (շինարարներ, բանվորներ, մեխանիզատորներ, վարորդներ և այլն), իսկ ռուսների և հույների որոշ մասի մեջ՝ ծառայողներ և միջին որակավորում ունեցող մասնագետները: Ունենալով միջին մասնագիտական և բարձրագույն կրթություն՝ արտերկրում նրանց շատ քիչ մասն է կարողացել գտնել մասնագիտությամբ աշխատանք: Միգրանտներն այնտեղ ստիպված կատարել են ցածր որակավորում պահանջող աշխատանքներ, որը մարդկային զարգացման տեսանկյունից չի նպաստել նրանց որակավորման առաջընթացին և բողել է բացասական ազդեցություն: Մուտքի երկրներում բոլոր ազգային փոքրամասնությունների շրջանում տեղի է ունեցել զբաղվածության ոլորտների փոփոխություն. ավելացել է շինարարության, սպասարկման, առևտի ոլորտի աշխատողների, ինչպես նաև ինքնազբաղվածների թիվը:

Մուտքի երկրներում նրանք վաստակել են շուրջ 3-4 անգամ ավել գումարներ, քան տեղում, որի պատճառով նրանց մի

մասն այն համարել է ընտանիքի եկամտի ձևավորման կարևոր աղբյուր: Այդ գումարները ազգային փոքրամասնությունները հիմնականում ուղղել են ընտանիքի առաջնային կարիքների բավարարմանը՝ կուտակված պարտքերի մարմանը, գյուղատնտեսական աշխատանքների կատարմանը: Եզրիները, ասորիները և հույները այդ գումարներով հոգացել են ընտանիքի անդամների կրթական և առողջապահական ծախսերը և այդ ներդրումների շնորհիվ նպաստել նրանց առողջության պահպանմանը և մարդկային կարողությունների զարգացմանը: Եզրիների և քրդերի ծախսերի կառուցվածքում կարևոր տեղ են գրավում նաև ամուսնական ծեսերի՝ հարսանիքի և օժիտի համար միջոցներ գնելը, բնակարան կառուցելու/գնելու կամ վերանորոգելու, ինչպես նաև ընտանիքի երկարատև օգտագործման ապրանքներ ձեռք բերելու շարժառիթները: Արտերկրում վաստակած այդ գումարները դեռևս նրանք չեն ներդնում համայնքում արտադրական միջոցների ձեռքբերման և սեփական գործ հիմնելու նպատակով:

Աշխատանքային միզրացիայի պատճառով ազգային փոքրամասնությունների ընտանիքների առջև ծառանում են մի շարք լուրջ հիմնախնդիրներ: Որպես այդպիսիք՝ հարցվածները նշել են միզրանտի բացակայության ընթացքում նրա և ընտանիքի անդամների միջև կարոտի, օտար միջավայրում միզրանտների անվտանգության և անպաշտպանվածության, առողջական վիճակի հանգամանքները, ոչ նորմալ սննդի և կենցաղային պայմանները: Մյուս կարևոր խնդիրը, որը առանձնացրել են հարցման մասնակիցները, իրենց շրջանում ամուսնալուծված, անկայուն, լրված ընտանիքների թվի աճը և շեղված վարքագծի դրսնորումներն են: Պատճառը բնականաբար ընտանիքից միզրանտի երկարատև բացակայությունն է:

Աշխատանքային միզրացիայի հետևանքով աշխատանքային ակտիվ տարիքի բնակչության կողմից մշտական բնակավայրի փոփոխությունը լուրջ բացասական ժողովրդագրական ազդեցություն է թողել ազգային փոքրամասնությունների համայնքների սեռատարիքային կազմի, ընտանիքի կառուցվածքի և թվի վրա:

Առաջիկա երկու տարիների ընթացքում նրանց մոտ մեկ հինգերորդը ցանկություն է հայտնել տեղափոխվել և մշտական բնակություն հաստատել մուտքի երկրներում:

Հայաստանում նոր աշխատատեղերի ստեղծման և նյութական պայմանների բարելավման դեպքում հարցման մասնակիցների կարծիքով, գերակշող մեծամասնությունը կդադարի մեկնել աշխատանքային միզրացիայի և կմնա տեղում:

**МИГРАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ  
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ**  
(этносоциологическое исследование)

**ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

Многочисленные этнические группы и национальные меньшинства, на протяжении столетий проживающие в Армении, вносят свой самобытный вклад в социально-экономическое развитие республики, активно участвуют в ее культурной жизни и становлении государственности. В настоящее время в Армении проживают представители более 90 национальностей. Однако, после обретения Арменией независимости, начиная с 1990-х гг. межгосударственная миграция из республики, обусловленная экономическим кризисом, снижением жизненного уровня населения и высокими темпами безработицы, приняла массовый характер, что затронуло и национальные меньшинства. В период 1990-2000гг. численность выехавшего из Армении населения колебалась от 900 тыс. до 1 млн.чел. В 2002-2009гг. отрицательное сальдо миграции составило 57.5 тыс.чел., в 2010-2014гг. – 206.2 тыс. чел. Приведенные статистические данные включают также проживающие в Армении национальные меньшинства, среди которых в этот период также зафиксированы тенденции сокращения численности. Согласно данным переписи населения Армении 1989г. национальные меньшинства составляли 6.7%, переписи 2001г. – 2.11%, переписи 2011г. -1.8%. Почти за два десятилетия численность езиев сократилась на 16668, русских - на 40364, ассирийцев – на 3194, украинцев – на 7165, курдов – на 2632, греков - на 3750 чел. В целом численность указанных шести национальных меньшинств республики, являющихся объектом данного исследования, сократилась на 73773 чел.

Причины миграции национальных меньшинств в работе исследованы не только в социально-экономическом аспекте, но и с точ-

ки зрения межэтнических отношений населения Армении, сохранения национальной принадлежности и культурной идентичности. С этой целью были выбраны шесть национальных меньшинств: езиды, русские, курды, ассирийцы, греки и украинцы; основанием для их отбора послужили результаты переписи населения РА в 2001 и 2011гг.

Одной из главных задач исследования стало выяснение, насколько действующее в Армении законодательство способствует сохранению языка, культуры и идентичности национальных меньшинств и является ли оно фактором, стимулирующим их миграцию из республики. Анализ законодательного поля, действующего в отношении национальных меньшинств, свидетельствует, что в соответствии с предусмотренным законом порядком они имеют в Армении все возможности для сохранения родного языка, развития, получения образования на родном языке и сохранения своей национальной культуры. РА присоединилась также к целому ряду международных Конвенций по правам человека. Руководители общественных организаций национальных меньшинств отметили два подхода в вопросе возможности сохранения и развития родного языка и культурной идентичности. Ряд руководителей езидских, курдских, ассирийских, греческих обществ, принявших участие в опросе, не считали вышеизложенные факторы главной причиной миграции. При этом, по мнению руководителей русских и украинских организаций, в условиях, когда вышеуказанные законы бездействуют или соблюдаются не полностью, общество сталкивается с целым рядом нерешенных проблем. По их мнению, вскоре после принятия в 1993г. закона РА «О языке» русскоязычные жители, занимающие государственные должности и не владеющие литературным армянским языком, вынуждены были покинуть Армению.

До 1980-х гг., почти на протяжении 80 лет, у проживающих в Армении указанных национальных меньшинств наблюдался абсолютный прирост численности (за исключением греков). Между

тем, за двадцать лет независимости Армении картина в корне изменилась. Население республики, в том числе и национальные меньшинства, претерпели резкое понижение абсолютной численности.

Существенное влияние на это оказал также фактор миграции. В последние годы его отрицательное воздействие сказалось и на структуре половозрастного состава национальных меньшинств, в результате чего среди русских, греков и украинцев численность женщин вдвое-втрое превысила численность мужчин. По показателям рождаемости у национальных меньшинств наблюдаются две важные тенденции: в демографическом поведении езидов и курдов налицо относительно высокая рождаемость. Эта демографическая модель, на наш взгляд, связана с особенностями их традиционной общественной структуры, которая и обеспечивает относительно высокий уровень рождаемости. Другие национальные меньшинства характеризуются как «стареющие» общества, поскольку имеют низкий уровень рождаемости и их демографическое поведение со временем подверглось модернизационным процессам. Национальные меньшинства различаются по степени участия в урбанизационных процессах и территориальной мобильности. Подавляющее большинство езидов, курдов и ассирийцев - сельские жители, а русские, греки и украинцы - горожане. Это влияет на сферы их занятости, социально-профессиональный состав, образ жизни и особенности культуры.

Подавляющее большинство обследованных семей было вовлечено в миграционный процесс: в нем, исходя из национальной принадлежности, половину составляли езиды, примерно пятую часть - русские, одну десятую - ассирийцы, еще меньшую часть - греки, курды и украинцы. Число мигрантов в семьях езидов, греков и ассирийцев в среднем колебалось от 1,5-2 человек. Численность женщин-мигрантов превысила численность мужчин, однако это не означает, что коэффициент их миграционной активности выше, чем у мужчин. Это прежде всего обусловлено тем, что сна-

чала мигрируют мужчины, а со временем и женщины в целях объединения семьи.

Лица, выехавшие из республики на постоянное местожительство в другие страны, или трудовые мигранты – это люди активного трудоспособного и репродуктивного возраста. В контексте образования удельный вес подавляющего большинства мигрантов – это люди со средним образованием, за ними следуют лица с незаконченным средним и высшим образованием, затем имеющие начальное образование. Рассматривая образовательный уровень национальных меньшинств, отметим, что среди езидов и курдов довольно высокий процент составляют мигранты без образования или с начальным образованием. В связи с обычаем ранних браков это особенно касается девушек, поскольку в этих обществах их образование все еще не классифицируется как необходимая ценность. Наиболее высокий процент мигрантов с высшим образованием наблюдается среди украинцей, русских и греков.

Основная часть представителей национальных меньшинств выехала из республики в период с 1990 по 2000гг. По мнению опрошенных, более 80% из них (208 чел.) уже длительное время находятся за рубежом и выехали на постоянное местожительство, а примерно 20% (46чел.) отсутствовали в республике в течение года в связи с рабочей занятостью. Проблемы, связанные с двумя указанными группами мигрантов, в работе исследованы в отдельных разделах.

Мигранты, находящиеся за рубежом. Результаты исследования свидетельствуют, что причины миграции национальных меньшинств из Армении не связаны с проблемами сохранения национальной культуры, пользования родным языком, национальной принадлежностью и правами человека. По мнению опрошенных эти факторы не являлись для них причиной миграции; сторонники подобной точки зрения составили всего 1%. По мнению подавляющего большинства опрошенных основные причины миграции из Армении связаны с социально-экономическими факторами, в

частности с отсутствием работы. Подобное мнение составило высокий процент и среди армян, что является доказательством того, что между национальной принадлежностью и миграцией отсутствует прямая причинно-следственная связь. Десятая часть мигрантов выехала из республики в целях воссоединения семьи, значительная часть – из-за отсутствия перспектив развития республики, неустойчивой geopolитической обстановки, для получения образования за рубежом. В результате проводящейся миграционной государственной политики в отношении национальных меньшинств миграция из Армении в 1990-1995гг. имела организованный характер. Особенно это касалось греков и русских. Государственная программа по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом, принятые административные акты о миграции и содействие, оказанное посольством РФ в Армении, облегчили мигрантам проблемы их въезда в другие страны. В рамках этой программы вместе с ними из Армении мигрировали и те национально-смешанные семьи, в которых один из супругов являлся армянином.

Формирование у представителей национальных меньшинств миграционного поведения было также результатом их индивидуальных решений; в основном их мотивация связана со стремлением повышения жизненного уровня и материального благосостояния семьи. Для определенной части мигрантов важным фактором стало стремление жить на исторической родине. В среде езидов и курдов, имеющих сословную структуру общины и связанный с нею целый ряд традиций, широко распространена миграция в целях брака и создания семьи.

Данные картографического исследования стран въезда свидетельствуют, что подавляющее число мигрантов проживает в РФ, из них примерно треть – езиды, пятая часть – русские, за ними следуют ассирийцы, курды и украинцы. Некоторая часть мигрантов выехала из стран СНГ в Украину и Казахстан.

В исследуемый период езиды и курды находились также в ряде европейских стран: Франции, Германии, Голландии, Италии, а греки - в Греции. Среди причин выбора этих и других стран учитывались наличие там родственников, знакомых, а также сравнительно легкие возможности получения работы. Подавляющее большинство мигрантов выехали в зарубежные страны через социальную сеть родственников и только незначительный их процент - через институциональные структуры.

Мигранты за рубежом вовлечены в основном в строительство, сферу обслуживания, торговли, а также работу в промышленности, на транспорте и в сельском хозяйстве. Часть русских, украинских и греческих мигрантов, имеющих высшее образование и являющихся специалистами высокой квалификации, вследствие невозможности найти соответствующую работу выполняют за рубежом работу низшей или средней квалификации. Подавляющее большинство езидов и курдов работают на строительстве, транспорте и в торговле. До миграции в своих сельских общинах они в основном были заняты скотоводством и земледелием. Ассирийцы, обосновавшиеся в сельской местности Краснодарского края и Ростовской области, заняты в основном сельскохозяйственным трудом, в городской среде - на строительстве и в торговле. Что касается социального статуса, то подавляющее их большинство уже являются гражданами зарубежных стран с правом на проживание и работу.

Несмотря на длительное пребывание за рубежом, мигранты, тем не менее, сохраняют свои связи с Арменией. Половина из них навещала проживающих в Армении родственников уже после своего отъезда. Поводом для этого у езидов и курдов было захоронение умершего за рубежом родственника на своей малой родине, посещение могил родных и близких, участие в похоронных, свадебных обрядах и праздниках. Это же явление характерно для греческих и ассирийских мигрантов. Подобные контакты для находящихся за рубежом мигрантов из представителей национальных

меньшинств являются важным механизмом сохранения своей национальной идентичности. Другой формой связи с живущими в Армении престарелыми родителями и близкими родственниками является регулярно оказываемая им финансовая помощь, а также, время от времени, – благотворительные взносы в развитие своей общины. Для живущих в иноэтническом окружении мигрантов трансформация национально-культурных ценностей и усвоение элементов новой культуры связаны в первую очередь с изменением языкового поведения и овладением новыми языками. Это становится важным средством их общения и социальной мобильности. Благодаря обучению детей мигрантов в местных школах и ВУЗ-ах они приобретают новый культурный и образовательный капитал, который впоследствии может быть вложен в развитие национальных общин. В результате этого процесса у третьего поколения езидов и курдов, находящихся за рубежом, повышаются требования к образованию.

Благодаря знанию языков усваиваются новые ценности, изменяются культурно-бытовые черты мигрантов, что способствует усилению интенсивного межнационального общения. Однако эти культурные изменения, приобретаемые в новой иноэтнической среде, не всегда однозначно воспринимаются представителями национальных меньшинств разных поло-возрастных групп и образовательных уровней. В частности, езиды и курды наиболее консервативно относятся к изменению национально-культурных ценностей, опасаясь потери национальной самобытности. Их подавляющее большинство негативно относится к межнациональным бракам своих соотечественников не только в Армении, но и мигрантов в зарубежных странах.

Религиозные запреты оказывают свое влияние на отношение к межнациональным бракам и молокан, проживающих в республике. Компактно проживающие за рубежом езиды, курды, ассирийцы, сформировав свои национальные, религиозные, культурные общины, мобилизовали их потенциал на решение проблем наци-

нальной идентичности. Эти институциональные структуры в качестве важного показателя их идентичности оказывают в иноэтнической среде большое содействие в сохранении и проведении национальных праздников и обрядов. Они с широким размахом проводят их в общинах, а также в семейно-родственном кругу мигрантов. В этих мероприятиях нередко принимают участие и проживающие там же армянские мигранты и представители других национальностей. Некоторые обретенные в Армении черты культуры и быта мигранты из национальных меньшинств нередко переносят с собой и в другие страны. Это особенно касается езидов и курдов, которые в иноэтнической среде не меняют свои фамилии, имеющие армянское происхождение, посещают армянские церкви, вместе с армянами отмечают целый ряд праздников и памятных дат Республики Армения, отдают своих детей в армянские воскресные школы. Это свидетельствует о том, что у находящихся за рубежом мигрантов- представителей национальных меньшинств Армении проявляются культурные черты, сформировавшиеся в результате взаимного общения собственной национальной, армянской и иноэтнической среды.

По мнению оставшихся в Армении родственников, подавляющее большинство мигрантов не возвратится в Армению, и только одна десятая часть опрошенных высказалась по этому вопросу положительно.

Трудовая миграция национальных меньшинств. В трудовую миграцию из Армении вовлечена примерно одна пятая часть езидов и ассирийцев, одна десятая часть русских и курдов и незначительное число греков. Подавляющее большинство трудовых мигрантов имеют трудовой опыт от пяти лет и более. Из них более трети мигрировали самостоятельно, в индивидуальном порядке, при посредничестве уже уехавших членов семьи и близких. Среди национальных меньшинств широко распространены также трудовые группы (бригады), состоящие из членов семьи и близких родственников. В подобных случаях трудовая миграция имеет эффект «цепной миграции», когда один из членов семьи или родственни-

ков, обустроившись в стране въезда, впоследствии вызывает к себе на постоянное жительство остальных членов семьи и близких. Наиболее привлекательной для мигрантов является РФ, куда на работу выезжает их подавляющее большинство. Сформировавшиеся в РФ большие общины езидов, курдов, ассирийцев, занятых активным бизнесом в строительстве, сельском хозяйстве, торговле и сфере обслуживания, оказывают содействие своим соотечественникам-мигрантам в поисках работы.

По направленности трудовой миграции езиды и курды в основном выезжают в Новосибирск, Свердловск, Санкт-Петербург, Краснодар, Кемерово, ассирийцы - в Краснодар, Ростов, русские - в Ставропольский и Краснодарский край. Половина из опрошенных назвали основной причиной миграции отсутствие работы на местах, примерно треть из них обосновало ее необходимостью заработка достаточных средств для содержания семьи.

Согласно ответам опрошенных респондентов их национальная принадлежность, слабое знание армянского языка, сложности с устройством на работу, нездоровая морально-нравственная атмосфера в республике не являлись причиной трудовой миграции.

По социально-профессиональному составу мигрантов среди езидов, курдов, ассирийцев превалируют работники физического труда (строители, рабочие, механиаторы, водители и пр.), среди части русских и греков – служащие и специалисты средней квалификации. Среди последних, имеющих среднее и высшее образование, лишь незначительная часть смогла найти в стране въезда работу по специальности. Такие мигранты вынужденно выполняли менее квалифицированную работу, что с точки зрения личности не способствовало их профессиональному росту и оставило отрицательное воздействие.

В странах въезда у мигрантов всех национальных меньшинств произошла смена сферы занятости: увеличилось число работников в строительстве, сфере обслуживания, торговли, а также частных предпринимателей. Здесь они зарабатывали в 3-4 раза большие суммы, чем у себя на родине, в силу чего многие из них счи-

тали эти заработки основным источником дохода. Эти средства национальные меньшинства направляли на удовлетворение актуальных потребностей своей семьи: погашение долгов, выполнение сельскохозяйственных работ и прочее. Езиды, ассирийцы и греки покрывали из этих средств расходы на образование, лечение членов семьи и развитие человеческого капитала.

В структуре расходов езидов и курдов важное место занимали и расходы, связанные с брачно-семейными отношениями: средства на свадьбы, приданое, строительство/покупку дома или квартиры, а также приобретение для семьи предметов длительного пользования. Суммы, заработанные за рубежом, пока не вкладываются в приобретение производственных средств для общины, а также в открытие собственного дела.

Вследствие миграции в семьях национальных меньшинств возникает целый ряд серьезных проблем. В качестве таковых респонденты отметили психологический фактор (чувство тоски у мигранта и членов его семьи), обстоятельства, связанные с безопасностью, незащищенностью и состоянием здоровья мигранта в чужой стране, отсутствием нормального режима питания и бытовыми условиями. Другой фактор, выделенный респондентами, – рост числа разведенных, неполных, неустойчивых семей и проявление отклонений в поведении, причиной которых является длительное отсутствие в семье мужчины-мигранта.

Смена местожительства активного трудового населения в результате трудовой миграции оказала негативное демографическое влияние на половозрастной состав общин национальных меньшинств, структуру и численность семей. Пятая часть таких семей выразила желание в ближайшие два года выехать и обосноваться на постоянное местожительство в странах въезда. По мнению респондентов, в случае создания новых рабочих мест и улучшения материальных условий в Армении подавляющее большинство прекратит трудовую миграцию и останется в местах своего нынешнего проживания.

# **THE MIGRATION OF NATIONAL MINORITIES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA (ethno-sociological research)**

## **SUMMARY**

Ethnic and national minorities have had their special input in socio-economic development of the Republic of Armenia for centuries; they have actively participated in cultural life and state-building. Currently there are more than 90 nationalities residing in Armenia. However, since 1990s, due to economic crisis, decline of living standards and high rates of unemployment, the interstate movements of population have taken massive character and among them have been also national minorities. In the period of 1990 - 2000 the number of population that left Armenia is estimated at around 900.000 to 1 million people. In 2002-2009 the net migration rate is counted to be 57.5 thousand people, which sharply increased to 206.2 thousand people in 2010-2014. The statistics includes national minorities living in Armenia, following the same decline rates. According to 1989 population census, the ethnic minorities constituted 6.7% of total population, 2.11% in 2001, and 1.8% in 2011. The number of Yazidi population has decreased with 16.668 people, with 40.364 among Russian population, with 3.194 among Assyrians, with 7.165 among Ukrainians, with 2.632 among Kurds and with 3.750 among Greek population. Totally, the number of population among six national minorities that are the object of this research has declined with 73.773 people.

This publication discusses the migration patterns not only from socio-economic, but also from the viewpoint of inter-ethnic relations, national belonging and cultural identity. Six ethnic minorities have been chosen for this goal: Yazidis, Kurds, Russians, Assyrians, Greeks, and Ukrainians (the list was based on the RA population census of 2001 and 2011). It also explores the extent to which the current legal regulations contribute into preservation of language, culture, identity of

the named national minorities and attempts answering whether these issues affect emigration. The study of the legal field concerned with the national minorities of the RA has shown that all the opportunities to preserve their language and national culture are actually available. Armenia in this regard has also joined several international regulations in human rights. The opinions of the interviewed leaders of the national minority NGO-s may be divided to two groups: Yazidis, Kurdish, Assyrian and Greek leaders do not see the above mentioned issues as important factors of migration. According to the Russian and Ukrainian NGO leaders, the above mentioned laws are either not available in the Armenian society or work only partially and therefore they still face unresolved problems. According to the latter, a good portion of the Russian speaking people with limited knowledge of Armenian, including the state employees, have had to leave Armenia in consequence of adoption and immediate implementation of the Law on Language of the 1993.

In the course of almost 80 years of the 20-th century before the 1980s an absolute increase was recorded in the number of national minorities living in Armenia (with the exception of Greeks). However, during twenty years of independence the picture in Armenia was different: it was a period of drastic decline of the number of Armenian population, including ethnic minorities. This has affected demography in large, given that as one consequences the number of female Russians, Greeks and Assyrians has become nearly two to three times less than of males. There are two main tendencies observed in relation to the birth rates: first, the corresponding indices are relatively high among Kurdish and Yazidi population. According to our observations, this demographic model is featured by traditional structure of their particular communities, conditioning relatively higher fertility. The rest of national minorities are being characterized as “aging”, with correspondingly low fertility rate and family demographics already modified in process of modernization.

National minority groups have different rates of urbanization and territorial mobility: the majority of Yazidi, Kurdish and Assyrian people reside in villages, while Russians, Greeks and Ukrainians are mostly urban residents. This factor has its impact on their fields of occupation, socio-professional composition, lifestyle and cultural features.

The absolute majority of the sampled for research households are involved in external migration processes. Half of them is Yazidi, about one-fifth of them is Russian, one tenth is Assyrian, the numbers of Greeks, Kurds and Ukrainians are even smaller. The average number of migrants per household has fluctuated between one and a half to two people. The number of women migrants is higher than of men; however it does not mean that women migrant rates are higher than the same for men. First, this may be explained by the fact that men immigrate in advance and are subsequently joined by women and other household members. The migrants who temporarily or permanently change their country of residence are mostly active, in reproductive and working age. Their majority have secondary education, followed in rate by those having incomplete secondary and higher education, leaving the lowest share to people with elementary education. Yazidis and Kurds have the highest rate of migrants with elementary education or no formal education. Specifically, as a consequence traditionally early marriage of girls, the secondary education is often neglected. The number of migrants with higher education is rather higher among Ukrainians, Russians and Greeks.

The majority of the researched national minorities have emigrated during the 1990-2000-s. According to respondents more than 80% (208 persons) reside permanently abroad and 20% (46 persons) have worked abroad seasonally, for a period less than a year. The main topics concerned with these groups are discussed in separate sections.

**Migrants residing abroad:** According to the research results, migration is hardly determined by problems of maintenance of national culture, use of language, ethical issues or preservation of national

identity. The majority of respondents have noticed these issues as unimportant for their migration and only one percent has stated that migration is connected with the above mentioned problems. The overwhelming majority believes that migration is primarily determined by socio-economic conditions, in particular by unemployment. Armenians as well have stated that there is no link between ethnic belonging and migration. About one tenth of them have migrated to reunite with families, some of them because of lacking development prospects of the country and unstable geo-political situation, some others were seeking for education abroad. In particular, the migration among Russians and Greeks had an organized character during 1990-1995s, due to migration policy of their mother nation-states. The immigration of compatriots was eased especially after these countries adopted corresponding administrative decisions and provided assistance. These channels have also affected the mixed families with one of spouses being Armenian.

The formation of migratory behavior among national minorities has also been a subject of individual decisions, motivated by aspirations to obtain better living conditions and higher income. Some migrants have also asserted the importance of returning into their historical homelands. A widespread reason of emigration among Yazidis and Kurds is the marriage abroad also linked with the class structure of these communities.

As the mapping has shown, the most common immigration destination is Russia. Here one third of migrants are Yezidis, one fifth are Russians, followed by Assyrians, Kurds and Ukrainians. Some of them have chosen to migrate to Ukraine and Kazakhstan as other CIS countries. During the research period a part of Yezidi and Kurdish emigrants were residing in such European countries, as France, Germany, the Netherlands, Italy and Greece. Many respondents mentioned as a reason of selecting these destination countries the presence of their relatives, family members, friends, and therefore considered them more fitting their aims to find jobs. The majority of

migrants have immigrated with the help of their kinship networks, while the percentage of those who migrated with the help of institutions is very small.

Migrants are mostly engaged in construction, service, trade, industry, transport and agricultural sectors. A part of Russian, Ukrainian and Greek migrants with higher education have failed in finding appropriate vacancies and are employed in blue color and low rated positions. The majority of Yazidis and Kurds work in construction, service and trade sectors. Most of them were involved in farming and agricultural sectors before migration. Assyrians, residing in rural areas of Krasnodar and Rostov regions, were mainly engaged in agricultural work, and those residing in urban areas were mainly occupied in agriculture and trade. As about their legal status, their majority is already naturalized as citizens of foreign countries or has received working and residence permits. However, despite long residence period abroad, they keep ties with Armenia. Approximately half of them have visited their relatives back in Armenia. Yazidis and Kurds have mentioned participation of commemoration, mourning and wedding ceremonies as reasons for visiting relatives in Armenia. For national minority groups these occasions are also ways of preservation of their national identity. The visits in occasions of funerals, commemoration and wedding ceremonies and national holidays are widespread also among the Greeks and the Assyrians. Regular remittances and charitable investments in home communities are another way of maintaining closer ties with relatives.

Transformation of linguistic behavior and use of new languages are the first signs of the rearrangement of migrants' ethno-cultural values and adherence to new cultural values in ethnic environment different from the Armenian. Language becomes an important way for their communication and social mobility. Migrants' children study at local schools and universities and obtain cultural and educational capital which can be invested into development of their national communities in future. As a result, the demand for education in the third generation

of Yazidis and Kurdish people increases. Due to language proficiency they pursue new values; their cultural and personal features undergo changes which contribute to the intensity of interactions among the nations. However, these transformations are referred by various groups of national minorities selectively. Taking into consideration the risk of losing national identity, Kurds and Yazidis are more conservative towards transformation of national-cultural values. Their majority has expressed negative attitude towards inter-ethnic marriages of their compatriots not only in Armenia but also abroad. Prohibitions of religious nature have also affected the longtime Russian residents' (Molokans') perceptions of inter-ethnic marriages.

Yazidis, Kurds and Assyrians residing abroad have developed their national, religious, cultural communities and forms of mobilization to preserve their national identities. As an important indicator of it is the assistance of institutional structures to preserve and celebrate national holidays and traditions. They are celebrated especially lavish on both community and family levels. Armenians and other nations sometimes participate in these celebrations. Some socio-cultural features that ethnic minorities have obtained in Armenia are being also practiced in other countries. Especially Yazidis and Kurds do not change their Armenian family names in foreign countries, they visit Armenian churches, celebrate Armenian holidays and commemorate remembrance days, while their children often attend Armenian schools. This means that Armenia's national minorities and migrants manifest abroad features that result from their national, Armenian and other cultural interactions.

According to the relatives of migrants, they will not return to Armenia and only one tenth of them have positive opinion about it.

**Labor Migration of national minorities.** About one fifth of Assyrians and Yazidis, one tenth of Russians and Kurds and a small number of Greeks are labor migrants. Their majority has up to five years of labor experience abroad. About one third of them have migrated on their own and resided temporarily in the host country with

support of their family members and relatives. Groups of co-workers consisting of family members are quite widespread among the national minorities. The effect of “chain immigration” has been in work here: one of relatives or family members has resided firsts in the host country and was followed by others. The most attractive country for migrants is the Russian Federation which hosts the vast majority of workers. Large communities of Assyrians, Kurds, Yazidis formed in Russian Federation are involved in construction, agricultural, trade and service sectors and further supported their relatives to find employment. As the directions of labor migration show, Yazidis and Kurds leave for Novosibirsk, Sverdlovsk, Saint Petersburg, Krasnodar, Kemerovo, Assyrians – to Krasnodar and Rostov, Russians – to Stavropol and Krasnodar regions. About half of them noted unemployment as the main reason of migration, and about one third of them stated that in this respect the inability of family subsistence. National belonging, limited knowledge of Armenian, obstacles in finding a job, unhealthy psychological environment were not pointed out as causes of labor migration. According to socio-professional composition of Yazidis, Kurds and Assyrians, they mainly perform physical jobs, while part of Russians and Greeks are skilled specialists in various spheres. Although many of the latter group have college or higher education, only few of them have managed to find jobs matching their previous professions. Migrants have to admit low salary jobs with minor perspectives of advancement in qualification and have often affected the human development of the individuals negatively. Changed occupations in host societies are common case for all national minorities: the number of workers in service, trade, construction sectors, as well as the number of self-employed people has increased. In destination countries they have earned 3-4 times more money than in Armenia, therefore a part of them referred to it as a main source of income of the family. National minorities have directed the money mainly to cover primary needs of families, such as repayment of debts and dotation of farming. Yazidis, Assyrians and Greeks use remitted

money to cover educational and health expenses and owe the same source for investments and contributions into development of the human capital. Wedding, for example, is an important element in the structure of expenses for Yazidis and Kurds in form of dowry, buying/renovation of apartments, purchase of durable goods, etc. They do not invest into community facilities and into establishment of their own businesses.

Families of migrants of national minorities suffer serious problems because of labor migration. Many respondents have noticed longing for absent family members, insecurity and vulnerability of migrants in foreign environment, health issues, inadequate nutrition and living conditions. Other important issues, noted by the respondents, are the higher percentage of divorce, instability of family relations, increase of the number of abandoned families and cases of deviant behavior. The reason is the long term absence of migrants.

The change of place of residence has had serious negative demographic impact on the gender-age and family composition of the national minorities.

About one fifth of the respondents stated they want to migrate permanently over the next two years. The majority of the respondents stated readiness to cease labor migration and to stay in Armenia in case of better job opportunities and improvement of financial conditions.

## **ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

- ԴԱՆ- Դաշտային ազգագրական նյութեր  
ԷԲԱ- Էթնուցիոլոգիայի բաժնի արխիվ  
ՀԱԻ- Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ  
ՀԿ- Հասարակական կազմակերպություն  
ՀՀ- Հայաստանի Հանրապետություն  
ՈԴ- Ուսուաստանի Դաշնություն

## **ՍԿԶԲՆԱԴՅՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ**

### **Դաշտային նյութեր**

1. 2013թ., Արագածոտնի մարզ, գ. Շամիրամ, գ. Ջամշլու, գ. Ալավյազ:
2. 2013թ., Կոտայքի մարզ, գ. Արգսի, գ. Հանքավան:
3. 2013թ., Արարատի մարզ, ք. Արտաշատ:
4. 2014թ., Արմավիրի մարզ, գ. Ակնալիճ, գ. Զարթոնք, գ. Հուշակերտ:
5. 2014թ., Լոռու մարզ, գ. Յաղդան, գ. Պրիվոլնոյե:
6. 2015թ., Արարատի մարզ, գ. Դիմիտրով, Վերին Դվին:
7. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Հայաստանի ազգությունների միություն» կազմակերպության դեկավար Լ. Ռշտունիի հետ:
8. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց Հայաստանի հույների «Պատրիոտական» ՀԿ-ի դեկավար Է. Պոլատովի հետ:
9. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Աթուր» ասորական ասցիացիայի դեկավար Ա. Միխայլովի հետ:
10. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Աշխարհի եզրիների ազգային միություն» ՀԿ-ի դեկավար Ա. Թամոյանի հետ:
11. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Օդա վետերան» կազմակերպության դեկավար Ժ. Մուրայյանի հետ:
12. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Ռոսսիյա» ՀԿ-ի դեկավար Յու. Ի. Յակովենկոյի հետ:
13. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Քուրդ մտավորականության խորհուրդ» ՀԿ-ի դեկավար Ա. Սարդարյանի հետ:

14. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց Հայաստանի ասորական ֆեղերացիա «Խայադիթա». ասորական «Աշուր» երիտասարդական կենտրոնի ղեկավար Ի. Գասպարյանի հետ:
15. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց Երևան քաղաքի «Էլիոս» հույների համայնքի ՀԿ-ի ղեկավար Ս. Ռաֆայելինիսի հետ:
16. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Եզրիների ազգային կոմիտե» կազմակերպության ղեկավար Ս. Սուլթանյանի հետ:
17. 2013թ., ք. Երևան, հարցազրույց Հ. Թամոյանի հետ, (ղեկավարում է Եզրիների համար տրվող ռադիոհաղորդումների բաժինը):
18. 2014թ., ք. Երևան, հարցազրույց «Ուկրաինա» Հայաստանի ուկրաինացիների ֆեղերացիա ՀԿ-ի ղեկավար Ա. Շարությունյանի հետ:

### **Մամուլ**

19. Հայաստանի Հանրապետության տոների և հիշատակությունների մասին ՀՀ օրենքը, ընդունված է 06.08.2001թ., ՀՕ-465-Ն, [www.arlis.am](http://www.arlis.am)
20. ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարական դրույթներով նախատեսված մշակույթի ոլորտի ծրագրերը և մշակույթի ծրագրի միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության որոշումը, 15 ապրիլի 2010թ., հ. 449-նն, [www.arlis.am](http://www.arlis.am)
21. «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենք, ընդունված է 09.10. 2000թ., ՀՕ-97, հոդվ. 26, <http://www.arlis.am>

22. «Լեզվի մասի» ՀՀ օրենքը. ընդունված է ՀՀ Գերազույն խորհրդի կողմից 30 մարտի 1993թ., Հ.Ն.-0773-<http://www.alist.am>
23. «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, ընդունված է 10.07.2009թ., ՀՕ-160-Ն, հոդված 4, <http://www.arlis.am>
24. հուշարձաններ, որ խորհրդանշում են հայերի և եղիների դարավոր բարեկամությունը, [www.mediamax.am/am/news/society/11804/#sthash.ndhAMKzm.dpuf](http://www.mediamax.am/am/news/society/11804/#sthash.ndhAMKzm.dpuf)
25. Греки, <http://mitq.org/print/?l=rus&dir=2&news=829>
26. Ethnic Minorities in Europe: The Basic Facts Stefan Wolff Centre for International Crisis Management and Conflict Resolution University of Nottingham, England, UK [stefan@stefanwolff.com](mailto:stefan@stefanwolff.com), <http://www.stefanwolff.com/files/min-eu.pdf>
27. Glick S. N., Bash L., Blanc-Szanton C. (eds.). Towards a Transnational Perspective on [html?page=107](http://html?page=107):
28. Keck M. and Sikkink K. 1999 Transnational Advocacy Networks in International and Regional.
29. Migration. Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered, N. Y. (Annals of the New York, [online.uni-trier.de/projekte/sfb-bibliographie/teilprojekt-a08/publikationen-a8/pdfs/KaiserPolitics](http://online.uni-trier.de/projekte/sfb-bibliographie/teilprojekt-a08/publikationen-a8/pdfs/KaiserPolitics), Blackwell Publishers, UNESCO.
30. Ассирийцы в России, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1734807>.
31. Законы миграции Е. Равенштейна. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-326540>.
32. Кайзер М., Бредникова Ол. Транснационализм и транснациональность. <http://www.sfb600-online.uni-trier.de/projekte/sfb-bibliographie/teilprojekt-a08/publikationen-a8/pdfs/Kaiser>
33. Мосаки Н., Курды и езиды в российской переписи 2010г., <http://www.regnum.ru/news/society/1488222.html>

34. Шостак С. Механизмы культурной диффузии.  
[http://www.isoc.com.ua/journal/07\\_Shostak.pdf](http://www.isoc.com.ua/journal/07_Shostak.pdf),
35. Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, էջ 272,  
<http://www.armstat.am/am/?nid=337>
36. «Եզրիներ Մենք քուրդ չենք»,  
[http://www.a1plus.am/am/social/2010/02/25/ezdiner\(25.02.2010\)](http://www.a1plus.am/am/social/2010/02/25/ezdiner(25.02.2010))
37. Եզրիներ և քրդեր «Եզրի ծնվում ես»,  
<http://www.panorama.am/am/society/2008/06/24/ezdiner>:
38. Եվրոպական խարտիան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների վերաբերյալ, Խարտիայի կիրառումը Հայաստանում, Ստրասբուրգ, սեպտեմբեր 23, 2009թ., [http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/Recommendations/ArmeniaCMRec2\\_hy.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/Recommendations/ArmeniaCMRec2_hy.pdf)
39. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2014, <http://www.armstat.am/am/?nid=82&id=1618>
40. Քուրդ են արդյոք եզրիները,  
<http://arevelk.info/archives/240>

### **Գրականություն**

41. Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, Եր., 2003:
42. Գալստյան Մ., Արտագնացությունը Հայաստանում (XIX դարի երկրորդ կես-XX դարի 80-ական թվականներ), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, նյութեր և ուսումնասիրություններ, Եր., 2009, N 26:
43. Գալստյան Մ., Աշխատանքային միզրացիան և ընտանիքի փոխակերպումները հետխորհրդային Հայաստա-

նում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 2012, N2-3:

44. Գալստյան Մ., Սոցիալական ցանցերը և Հայաստանից աշխատանքային միգրացիայի ձևավորման առանձնահատկությունները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 2013, N 1:
45. Գալստյան Մ., Միգրացիան և մշակութային փոխակերպումները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 2013, N2:
46. Գալստյան Մ., Աշխատանքային միգրացիան հետխորհդային Հայաստանի գյուղական բնակչության շրջանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 2011, N 1-2:
47. Գալստյան Մ., Օմսկի հայկական համայնքի ձևավորումը աշխատանքային միգրացիային համատեքստում, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., 2010:
48. Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում կնքված միջազգային պայմանագրեր, Եր., 2008, h. 2:
49. Թաղևոսյան Ա., Միգրացիա և առօրեականություն. Ճանապարհորդություն մշակույթների և պրակտիկաների սահմանագծին, Եր., 2014:
50. Թաղևոսյան Գ., Որակական սոցիոլոգիական հետազոտություններ. Տեսություն, մեթոդաբանություն և մեթոդ, Եր., 2006:
51. Թամրազով Պ., Հայաստանի ասորիները, Հայաստանի ազգությունները, Եր., 2000:

52. Կարապետյան Ռ., Միզրացիան և հայկական նոր սփյուռքը (Էթնոսցիոլոգիական հետազոտություն), Եր., 2013:
53. Կովկիկովա Գ., Հայաստանի ազգությունները, ՏՕդա՛, ռուսական համայնքը, Եր., 2000:
54. Հայթյան Ա., Հայաստանի ռուս վերաբնակները (1830-1920թթ.) Եր., 1989:
55. Յավիր Ռ., Ուկրաինացիները Հայաստանում, Հայաստանի ազգությունները, Եր., 2000:
56. Սաղախյան Զ., Հայաստանի ազգությունները, Եզրիներ, Ե., 2000:
57. Սարդար Ա., Քրդերը Հայաստանում, Հայաստանի ազգությունները, Եր., 2000, էջ 58:
58. Չատոն Վ., Հայաստանի ազգությունների միությունը, Հայաստանի ազգությունները, Եր. 2008:
59. Համամիութենական մարդահամարի 1989թ. արդյունքները Հայկական ԽՍՀ-ում, Եր., 1990:
60. Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները այսօր I, Եր., 2000:
61. Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունները քաղաքացիական հասարակության կայցման արդի պայմաններում II, Եր., 2005:
62. Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարը (Հայաստանի Հանրապետության ցուցանիշները), Եր., 2003:
63. ՀՀ արտաքին և ներքին միզրացիայի ընտրանքային հետազոտության գեկույց, Եր., 2008:

64. Միզրացիան և մարդկային զարգացում. Հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Մարդկային զարգացման ազգային գեկույց, Հայաստան, 2009:
65. Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М., Сусоколов А. А. Этносоциология, М., 1999.
66. Асатрян Г., Аракелова В. Национальные меньшинства Армении., Еր., 2002.
67. Арутюнов С. А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие, М., 1989.
68. Всесоюзная перепись населения 1926 года, т. XIV. Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика. Социалистическая Советская Республика Армения.
69. Долженко И. К истории образования русских поселений Закавказья (1830-1840-е гг.), Լեռնային Ղարքաղյան շանրապետության անցյալը, ներկան և ապագան. միջազգային գիտաժողով, Եր., 2007:
70. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970г. Национальный состав населения СССР, М., 1973.
71. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959г. Армянской ССР, М., 1963.
72. Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ, М., 2002, с. 176-178.
73. Садовская Е. Ю. Социология миграций и современные западные теории международной миграции// Социальная политика и социология N 1, М., 2004.
74. Glick S. N., Bash L., Blanc-Szanton C. (eds.). Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered, N. Y. (Annals of the New York Academy of Sciences, 1992.

75. Jackson Preece., National minorities and the European Nation-States System (Oxford: Clarendon Press. 1988).
76. Keck M. and Sikkink K. 1999 Transnational Advocacy Networks in International and Regional Politics, Blackwell Publishers, UNESCO.
77. Kymlicka, Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship (Oxford: Oxford University Press, 2001).
78. Pries L. Transnationale Soziale Raume. Theoretisch-empirische Skizze am Beispiel Mexiko-USA (Zeitschrift für Soziologie, 1996).
79. Safran W. 1991. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1(1): 83-84.
80. Sassen S. The Global City, London, 1991, p. 213-227.
81. Tölöyan K. 2000. Restoring the Logic of the Sedentary to Diaspora Studies, in Berthomière, W. and Sheffer, G., Anteby, L. 2000 ans de diasporas, Presses Universitaire de Rennes.
82. Wilson T. D., What Determines Where Transnational Labor Migrants Go? Modifications in Migration Theories, *Human Organization*, N53(4), 1994.
83. Gold, S. J. 2004. From Nationality to Peoplehood: Adaptation and Identity Formation in the Israeli Diaspora. *Diaspora* 13(2/3).

## ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ .....	5
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ	
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԻՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ- ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ.....	10
1.1. ՏԱզգային փոքրամասնություն՝ հասկացության բնորոշումը .....	10
1.2. Միզրացիայի ուսումնասիրության վերաբերյալ տեսական մոտեցումները.....	19
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ	
ՀՀ-ՈՒՄ ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ.....	28
2.1. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ վարկող մշակութային քաղաքականությունը .....	28
2.2. Մայրենի լեզվի կիրառման հետ կապված խնդիրները .....	42
ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ	
ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ԷԹՆՈԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ.....	54
3.1. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների թվի և էթնիկ կազմի շարժընթացը (XIX դարի վերջ – XXI դարի սկիզբ) .....	54
3.2. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների սեռատարիքային կազմը .....	65

3.3. ՀՀ-ում ազգային փոքրամասնությունների տեղաբաշխման առանձնահատկությունները .....	71
<b>ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ</b>	
ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ .....	80
4.1. Միգրանտ ընտանիքների անդամների թիվը և կառուցվածքը .....	80
4.2. Միգրանտների թիվը .....	83
4.3. Միգրանտների սեռատարիքային և կրթական բնութագիրը .....	85
4.4. Միգրանտների արտերկիր մեկնելու նպատակը ..	91
<b>ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ</b>	
ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐ .....	93
5.1. ՀՀ-ից արտագաղթելու պատճառները .....	93
5.2. Միգրանտների մուտքի երկրները .....	102
5.3. Արտերկրում միգրանտների գրաղվածության ոլորտները .....	110
<b>ԳԼՈՒԽ ՎԵՅՏԵՐՈՐԴ</b>	
ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐԻ	
<b>ՇՐՋԱՆՈՒՄ</b> .....	125
6.1. Միգրանտների լեզվական փոփոխությունները ..	125
6.2. Միգրանտների ազգային ինքնության պահպանման խնդիրը .....	129
6.3. Միջերթնիկ ամուսնությունների նկատմամբ առկա դիրքորոշումները .....	134

<b>ԳԼՈՒԽ ՅՈԹԵՐՈՐԴ</b>	
<b>ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ</b>	
<b>ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻՋԱՑԻԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀԱՅՐԱԿԱՆ</b>	139
7.1. Աշխատանքային միջրանտների կազմը .....	139
7.2. Աշխատանքային միջրացիայի մեկնելու պատճառները .....	143
7.3. Աշխատանքային միջրանտների սոցիալ-մասն- ագիտական բնութագիրը .....	145
7.4. Աշխատանքային միջրացիան՝ որպես ազգային փոքրամասնությունների ընտանիքների եկամուտների ձևավորման աղբյուր .....	147
7.5 Ազգային փոքրամասնությունների աշխատանքային միջրացիայի սոցիալ-մշակութային հետևանքները .....	153
<b>Ամփոփում</b>	160
<b>Заключение</b>	
Миграция национальных меньшинств республики армения (этносоциологическое исследование) .....	174
<b>Summary</b>	
The Migration of National Minorities of the Republic of Armenia (Ethno-sociological Research).....	184
Համառոտագրություններ .....	192
Սկզբնադրյունների և գրականության ցանկ .....	193

## СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие .....	5
<b>ГЛАВА ПЕРВАЯ</b>	
ТЕОРЕТИЧЕСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ МИГРАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ РА .....	10
1.1 Определение понятия «национальное меньшинство».....	10
1.2 Теоретические аспекты изучения мигрантов .....	19
<b>ГЛАВА ВТОРАЯ</b>	
ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНО- КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ РА .....	28
2.1. Культурная политика в отношении национальных меньшинств РА.....	28
2.2. Проблемы использования родного языка .....	42
<b>ГЛАВА ТРЕТЬЯ</b>	
ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННЫХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ РА .....	54
3.1. Динамика численности национальных меньшинств и этнического состава РА (конец XIX-начало XXI вв.) .....	54
3.2. Поло-возрастной состав национальных меньшинств РА .....	65
3.3. Особенности территориального размещения национальных меньшинств в РА .....	71
<b>ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ</b>	
СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МИГРАНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ .....	80
4.1. Численность и структура семей мигрантов .....	80
4.2. Численность мигрантов .....	83

4.3. Характеристика поло-возрастного состава и образования мигрантов .....	85
4.4. Цель поездки мигрантов в зарубежные страны .....	91
<b>ГЛАВА ПЯТАЯ</b>	
МИГРАНТЫ ЗА РУБЕЖОМ .....	93
5.1. Причины миграции из РА .....	93
5.2. Страны въезда мигрантов.....	102
5.3. Сфера занятости мигрантов за рубежом .....	110
<b>ГЛАВА ШЕСТАЯ</b>	
СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ МИГРАНТОВ ЗА РУБЕЖОМ .....	125
6.1. Языковые изменения у мигрантов .....	125
6.2. Проблемы сохранения национальной идентичности мигрантов .....	129
6.3. Современное отношение к межэтническим бракам .....	134
<b>ГЛАВА СЕДЬМАЯ</b>	
ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ .....	139
7.1. Национальный состав трудовых мигрантов .....	139
7.2. Причины трудовой миграции.....	143
7.3. Характеристика социально-профессионального состава трудовых мигрантов .....	145
7.4. Трудовая миграция как источник формирования доходов семей национальных меньшинств .....	147
7.5. Социально-культурные последствия трудовой миграции национальных меньшинств.....	153
Заключение (на армянском языке) .....	174
Заключение	
Миграция национальных меньшинств республики армения (этносоциологическое исследование) .....	174

## **Summary**

The Migration of National Minorities of the Republic of Armenia (Ethno-sociological Research).....	184
Сокращения .....	192
Список литературы.....	193

## CONTENT

Introduction .....	5
<b>CHAPTER ONE</b>	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN STUDYING MIGRATION OF NATIONAL MINORITIES OF THE RA .....	10
1.1 Definition of “National Minority” .....	10
1.2 Theoretical Approaches in Migration Studies.....	19
<b>CHAPTER TWO</b>	
LEGAL CONDITIONS OF THE SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT OF NATIONAL MINORITIES IN THE RA.....	28
2.1 Cultural Policy towards National Minorities in the RA .....	28
2.2 Issues in the Use of Native Language.....	42
<b>CHAPTER THREE</b>	
MODERN ETHNO-DEMOGRAPHICAL TRENDS MONG NATIONAL MINORITIES OF THE RA .....	54
3.1 Dynamic Picture of the Number and Ethnic Composition of National Minorities in the RA (late 19th – early 20th centuries). .....	54
3.2 Sex and Age Structure of National Minorities in the RA .....	65
3.3 Distribution of National Minorities in the RA .....	71
<b>CHAPTER FOUR</b>	
THE PARTICULARITIES OF THE SOCIO-DEMOGRAPHIC DESCRIPTION OF MIGRANTS AMONG THE NATIONAL MINORITIES IN THE RA.....	80
4.1 Numbers and Structures of Migrant Families .....	80
4.2 Number of Emigrants .....	83
4.3 Sex, Age and Educational Characteristics of Migrants .....	83
4.4. Migrants' objectives to move abroad .....	91

<b>CHAPTER FIVE</b>	
MIGRANTS IN FOREIGN COUNTRIES .....	93
5.1 Reasons for Emigration from the RA .....	93
5.2 Host Countries.....	102
5.3 Spheres of Occupations of Migrants in Foreign Countries .....	110
<b>CHAPTER SIX</b>	
SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS AMONG THE MIGRANTS IN FOREIGN COUNTRIES .....	125
6.1 Changing Language Preferences among the Migrants.....	125
6.2 The Issue of Preservation of National Identity of the Migrants .....	129
6.3 Opinions about Interethnic Marriages .....	134
<b>CHAPTER SEVEN</b>	
LABOUR MIGRATION OF NATIONAL MINORITIES ....	139
7.1 The National Structure of Labour Migrants .....	139
7.2 Motivations for Labour Migration .....	143
7.3 Socio-Professional Characteristics of Labour Migrants .....	145
7.4 Labour Migration as a Source of Income for Families of National Minorities .....	147
7.5. Socio-Cultural Consequences of Labor Migration for the National Minorities .....	153
Summary (in armenian) .....	160
Summary (in russian)	
The Migration of National Minorities of the Republic of Armenia (Ethno-sociological Research)Summary .....	174
The Migration of National Minorities of the Republic of Armenia (Ethno-sociological Research).....	184
Abbreviations .....	192
Bibliography.....	193

